

42
269

ПЕТРО
ДОРОШКО

PKP. DOK.

*ПЕТРО
ДОРОШКО*

*Київ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1980*

ПЕТРО ДОРОШКО

ВИБРАНІ ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ

ТОМ 2

Вірші та поеми

У2
Д69

1000-11/7-2

Во второй том избранных сочинений известного украинского советского поэта вошли стихотворения 50-х—60-х годов, а также поэмы — «Виллюйский взник» и «Набат среди ночи».

100

181275

В ДОРОЗІ ДАЛЬНІЙ

КАСПІЯ

Свіжим подихом, чистим заспівом
По запінених бурунах
Простилається морем Каспієм
Мій далекий і дивний шлях.

Аж на обрії десь зливається
Синій моря і неба цвіт.
А за обрієм увижається
Кам'янистим бескеттям схід.

Він річками мільйонноносилим
Иде в пустелю —
і там весна.
Він хребтам орлинокриллим
Шлях бурунам перетина.

На Узбої і за Ігаркою
Сяє світло і сад зроста.
Внуки Дежнева і Пояркова
Закладають нові міста.

Він сказанням встає і казкою
Із джерельних живих глибин...
Плещуть гребені хвиль по Каспію,
Ніби гострі плавці рибин.

І нехай десь барашком піна,
Хай вітри десь пішли в нальот,
По каспійській воді спокійно
Наступає рибальський флот.

Нафту Волзі везуть буксири —
Тільки вогники по воді.
Море в спокої,
море в мирі,
Море в щирім живе труді.

Навіть вітер, що знявся різко,
Заспокоєно крила склав.
Перша зупинка ще не близько,
Ріже хвилі наш пароплав.

Перед нами
широким заспівом,
Що солоним вітром пропах,
Морем Каспієм,
морем Каспієм
Розливається дальній шлях.

1952

ПУСТЕЛЯ

В заростях саксаулу,
В темних кущах кандиму
Справа і зліва пустеля
Жовта лежить, несходима.

Хвилями до горизонту
Плинуть піски бугристі
Справа — на сто кілометрів,
Зліва — на тисячу двісті.

З ранку до темної ночі
Сонце палить нещадно.
Кожну росинку вологи
Пісок усмоктує жадно.

Кожна квітка привітна —
Біла, рожева, синя —
В квітні — уже одквітла,
В травні — струсила насіння.

Кожна стеблина світла —
Жовта, зелена, біла —
В травні — уже засохла,
В червні — вже почорніла.

Спека стоїть чавунна,
Сонце палить байдуже.

Вітер піском гарячим
Сліди засипає верблюжі.

Спека висушує груди,
Спрагу несла терпіти.
Так ніби й чується всюди,
Все ніби шепче:

— Пити!

А навкруги безводдя,
А навкруги — пустеля
До самого виднокругу
Ковдру піщану стеле.

Попавши в таку стихію,
Людина самотня — безсила.
Під натиском суховію
У бога рятунку просила.

Шорсткі до чола долоні
Тулила в німій покорі.
І, впавши, сльози солоні
В пісках утворили шори*.

Рятунку ніде не просили ми —
В пурзі і в піщаній зливі.
З моторами тисячосилими,
В могутньому колективі
З Дніпра, Єнісею, з Волги
Життя принесли в Каракуми.

Нехай він ще досить далеко,
Оновлення день знаменитий,—
Не так ніби палить спека,
Не так уже хочеться пити.

І квіти не сохнуть, не в'януть,
Квітнуть весняно-врочисті
Справа — на сто кілометрів,
Зліва — на тисячу двісті.

1952

* Ш о р и — соломляки.

КУРТИШ

Посеред пустелі, на Узбої,
Від Амудар'ї за сотні верст,
Ніби в казці, ніби сам собою
Виселок устав.

Один, як перст.

Виселок на рівнині такира,
Де ні квітки, ні стеблинки трав,
Возвела людська велика віра
У красу своїх щоденних справ.

Тут на камінь камінь положили,
За стіною виросла стіна...

І — поглянь —

антен співучі жили

Над дахами вітер папиша.

Стали й дії привітні, як у квітні,
Хоч від спеки виснуть проводи.
Джерело колодязя столітнє
Знову повне свіжої води.

Ніби єсть уже межа свавілля
Суховіїв, що несуть піски.
І вода принахує не сіллю,
А живою хвилею ріки.

І коли отут серед пустелі
Над водою через кілька літ
Задзвенять у Куртиші веселі
Вулиці на захід і на схід;
І коли народ-герой різьбою
Вкрасить і будинки, і мости,
Назовуть простим ім'ям героя
Площі, парки, вулиці, сади.
Тут, де під важким брезентом-пологом
Кернові лежать ґрунтів зразки,
Ляже

Перша Вулиця Геологів
Від Узбоя аж у сад міський.

А навколо джерела-криниці,
У вінку зелених острівків,
Буде Парк Великих Експедицій,
Площа Зодчих, Сад Будівників.

1952

ВЕЧІР У КАРАКУМАХ

День скінчився. Просто на очах
Міниться сипучий солончак:
Рожевіє, зблискує, іскрить,
Червоніє, мов натерта мідь.
Загоряються слюди зірки.
Довгі тіні, скручені, гнучкі
На бархана марево руде
Вузлуватий саксаул кладе.
За горою сонце порина.
День скінчився.

Вечір.

Тишина.

Списка цілоденна йде на спад.
У прозорім небі — зорепад,
А навколо — саксаул, пісок,
Чути кожен звук і кожен крок.
В Каракумах вечір. Угорі:
«Спи», — зоря шепоче до зорі.

Та ніщо не спить, ніхто не спить —
Зараз можна прохолоду пить,
Є чим дихать. Тож па буровій
Вогник блиснув зіркою живий,
Він з бархана на бархан кладе
Смугу світла — десь тритонка йде.
Зникла. Йї зустрічна вдалині
Показала два свої вогні.
І вітри не в силі замести
На піску рубчатих шин сліди.
Каракумська ніч у світлі фар,
І не видно,

де Волосожар.

1952

УЗБОИ

Прохолода вечірня прибоєм
Припливає на зміну жарі.
Я над мертвим сухим Узбоєм
На рухливим стою бугрі.

Вітер східний удень і ввечері
На просторах цих звук гулять,
Безперервно барханів глетчери
Золотистим піском димлять.

Міriadним шугає роєм
Сіль гірка із піском пополам.
Я стою над сухим Узбоєм
З цілим всесвітом сам на сам.

Як же так — скрізь піски та шорп?
Як же так, що нема ріки?

В синім небі надучі зорі
Пролітають, як світляки.
Черепашнику жовті плитки
Під погами, хрустить вапняк.
Всесвіт свідок
і зорі свідки,
Що було тут не завжди так.

За віками, тисячоліттями,
За горбами старих могил
Тут сади шелестіли віттями,
Нагинались від рос і бджіл.

Над Узбоєм трави шовкові
Піднімались на повний зріст,
Недаремно ж у цьому слові
Чарівливий, багатий зміст.

В ньому зелені шепіт-шерех,
Прохолода весни, любов.
Недаремно — п р е к р а с н и й б е р е г
Означає слово у з б о й.

Ще не вміли орать плугами,
Спала в надрах залізна руда.

Між прекрасними берегами
Протікала жива вода.

На Хорезм налітали напасники,
Руйнували греблі, мости...
На поля свої рабовласники
Брали більше й більше води.

Йшли арики на ниви рисові,
Корінь силу врожайну пив...
Рабовласники воду виссали
Разом з кров'ю своїх рабів.

І арики старі не пінили
Для пожадливих ненажер.
Вмерли ниви. Сади загинули.
Став безводним Узбой. Умер.

...Налітає піску намітка,
Закриває далекий час.
Всесвіт свідок і зорі свідки,
Що пустеля діждалась нас.

Пасовищами і лугами
Стане кожна грядя пісків.
Між прекрасними берегами
Заіскриться пташиний спів.

В прохолоднім сіянні місяця
Синя ніч. Золотий зорепад.
Я стою на щасливім місці —
Солов'їний тут буде сад.

Вартовими встануть тополі
Стерегти виноградну лозу...

Пролітає літак поволі
Із Ургенча на Дарвазу.
І моторним шумить прибоем
Ночі літньої срібний храм.

Я стою над сухим Узбоєм
З цілим всесвітом сам на сам.

А вона сміється:

— Ти зі мною,
Тож усе на світі наше. Все! —
Він їй каже:

— Цей пісок сипучий,
Зарості, узгір'я — все твоє...—
І отут пронозливий, жаднучий
Батько дівчини їх застає.
Каже бай:

— Ти мій пастух, юначе,
Ти забув обов'язки свої.
Плаче дівчина — нехай поплаче.
Ти її й вона тебе

побачить

Отоді, коли з Амудар'ї
По велінню батира Амана
Прибіжить сюди вода слухняна
І в пісках засохлих задзюрчить.
Зробиш так — приходь, твоя кохана.—
І багач коханих розлучив.

Дні і ночі довгі та безсонні
У труді, в напруженні Аман.
Скопує горби тисячотонні,
Возить глину.

Пастухів, дайхан,
Друзів погукав на допомогу.
Рие землю, коле вапняки,
Щоб в пустелю проторить дорогу
Для води живої із ріки.
Ні спочинку він, ні сну не знає,
А роботі і кінця нема.
Непомітно так весна минає,
Потім літо, осінь і зима.
Знов весна. І друга, й третя, й п'ята...
А піски заносять праці слід.
Скільки ж, скільки ще йому копати?..

Так минуло, може, й двадцять літ.
У Амана борода вже біла,
Від трудів гряда горбів зросла.
Час пройшов,

кохана посивіла,
А вода в пустелю не прийшла.

Смутком шар піску вкриває повість:
У пустелі не дзюрчить вода...

Крізь легенду пролітає поїзд,
Аж двигтить Аманова гряда.
Кран стрілу націлює угору —
Станція зростає.

Вже сюди,
Завихривши дим над семафором,
Дальні прибувають поїзди.
Тут життя живого повна чаша.
Встали семафори-сторожі.
До Ходжейлі, до Тахіа-Таша
День і ніч підходять вантажі.
Памолодь лісів по магістралі
Укриває кожен пережат.
І біжить дорога

далі, далі,
Далі —
із Кунграда
на Макат.

1952

ГОЛУБИ

Білих голубів знялося двоє
В надвечірній час на Куртиші,
В центрі Каракумів, на Узбої,
Я зрадів їм щиро, від душі.
А вони вітрець випереджали,
Весело злітали вгору, вниз...

Голуб'ятник, гракторист-волжанин,
В Каракуми голубів завіз.
Він їх віз аж від Кизил-Арвата,
У бархани загрузав круті,
А важка дорога піскувата
Дві доби затримала в путі,
А пустеля вітром штурмувала,
В челеку кінчалася вода,
І голубка дзьобик розкривала,
І тривожно голуб упадав.

Від жару куці хилили віти,
А волжанин піт стирав з лица,
Сам не пив, а їм давав попити,
Сам не їв, а їм давав хлібця.
«Це ж яка розвідникам утіха!» —
Так він думав, квітнула душа.
Їхав, їхав і вночі приїхав
На сухий Узбой до Куртиша.
Дома розбудив дружину: — Прошу!
Будемо хазяйство починати! —
Засміялась: — Ох, які ж хороші!
Гулі-гулі, потомились? Спати? —
Разом із дружиною, мов діти,
Серед ночі — зорі, тишина —
Голубам дали і їсти, й пити,
Кришать хліб, посипали пшопа.
Аж залюбувались, як подружка
Друга б'є, що метушню зчинив...

Зайнялась зорі вузенька смужка —
І господар двері відчинив.
Крилами напружени тріпнули,
Піднялися, зникли вдалині.
Солонці, бархани, саксаули...
Дивляться пустельшички смутні.
Аж немовби стали одинокі.
— Зникли.

— Не повернуть.

— Знають шлях.—

Голуби ж уже з другого боку
Підлітають. Гарний, мудрий птах!
Та куди ж він відлітати буде —
Скрізь піски, безводдя, скрізь пече.
Тут же — хліб, вода і добрі люди,
Навіть можна сісти на плече.
Нерозлучні політали вранці,
Над Узбоем почали кружить,
Прилетіли, сіли на землянці,
Затурчали: «Тут і будем жити».

І живуть. Літають в цій окрузі,
Мов забули про Кизил-Арват.
Ввечері до тракториста друзі
Идуть поглянуть на голубенят.

І радіють ті, що прокладають
Шлях, де підуть води голубі.
І серця їх мужні звеселяють
Перші в Каракумах голуби.

1952

НА СИБІРСЬКІЙ ДОРОЗІ

Той, хто не був тут, уявити не може,
Якої край сибірський краси!
Байкал поставив гір сторожу,
Степ на сторожі поставив ліси.

Мабуть, красу цю не так помічають
Тайжани, з народження тут живучи.
Мене ж, приїжджого, зустрічають
Стрункі модрини, старі кедрачі
Поклоном привітним та величальним.
Хай старожиліві-сибіряку
Все це здається буденним, звичайним,
Як, скажемо, нам цвітіння бузку,—
Мені ж, як не гляну, гори іскристі
Щодня опромінює інший світ...

Як це чудово — не сидіти на місці,
Мчати на північ, південь чи схід!

В дорозі вчувають себе молодими
Й ті, кого вік сивиною позначив.
Світ лине до тебе. І ти щогодини
Бачиш оте, чого зроду не бачив.

1953

ЛІСОМ, ГОРАМИ...

Лісом, горами та ріками
Ти стрічала нас. А це
Знов степами превеликими
Відкриваєш нам лице.

Надвечір'я десь із Тихого
Океану приплива.
Ледве мріє, ледве дихає
Прохолода степова.

Легкий вітер (спать пора б йому)
Нахиляє шовк-траву.
Літаки понад Барабою
Йдуть з Іркутська на Москву.

Несподівано долинули
Свисти крил з височини —
То качки понад долиною
Мчать на озеро Чани.

Мчать дорогами неближніми,
Обхідними — хитрий птах.
Мабуть, гарно тут за крижнями
Поблукать в очеретах.

Чисті плеса не змутилися,
Щука в них живе така,
Що, напевно, народилася
В рік походу Єрмака.

Малахітовими згустками
Сосняки на плечах гір...
Лісом, горами, могутністю
Зустрічає нас Сибір.

1953

ДАЛИНА

Сибірські десятитисячні
Дороги. Тайга. Туман.
Хребти із алмазу висічені.
Якутія. Океан.

Сибір. Устаєш далиною ти.
Якби я міг мої дні
Подвоїти чи потроїти —
Я б їх присвятив далині.

Я б пішки, на конях, моторами
В дні холоду і тепла
Твоїми ходив просторами,
Пив з кожного джерела.

Я б твердість гірської породи
У серце взяти зумів.
Сприймав би пісні народу,
Лісів, водоспадів спів.

Вслухався б, як вітер свисне,
Як б'ється вода в граніт.
Щоб пісня моя безвісна
Летіла в широкий світ.

Щоб мала крила в майбутнє,
Лунала з алмазних гір,
Сувора, проста, могутня,
Упевнена, як Сибір.

1953

НА ЛЕНІ

Сонце нижче. Обрій блідне.
Дужча вітру течія.
Верхоянські гори видно
І ледь-ледь Сангар-хая.

Лена — хвилею навстріч нам,
В неї сила й лють морська.
Про таку не скажеш — річка,
Їй замало і — ріка.

Вал здіймає білогривий
Хвиль гряди та на гряди.
З правого не часто лівий
Берег бачиш на ходу.

Ну та ми, звичайно, в силі
Плисти в дальні ці краї

Проти вітру, проти хвилі,
Проти сили течії.

Ми не маєм часу ждати,
Поки шторм приляже спать,
Як не можуть ждати солдати,
Вчувши слово «наступать».

Компас — стрілочка магніту —
В даль, у нетрі підганя.
В цім краю коротке літо,—
Не прогаяти б і дня.

Розвідка — це не дозвілля,
По тайзі сюди-туди.
Це — мільйони тонн вугілля,
Це — мільйони тонн руди.

Розпливлась хмарина мідна.
Гребні хвиль — вечірня мідь.
Верхоянських вже не видно,
Тільки Лена аж кипить.

Стати б десь, заночувати,
Може, й шторм заляже спать.
Та не можуть спать солдати
Після слова «наступать».

Буруни розсікши білі,
Катер в дальні йде краї
Проти вітру, проти хвилі,
Проти сили течії.

1953

ЯКУТСЬКЕ ЛІТО

Коротке якутське літо,
Недовга його краса.
Земля, на півметра прогріта,
У вересні вже замерза.

Недосвіт уранці. Тумани.
А сонце ледь-ледь позира.
І вітер з холодної Яни
Уже до кісток пробира.

З рожевих морів іван-чаю
Лишилися бадилки сухі.
Чіпляються хмари ночами
За гострі верхівки тайги.

Та в зелені сосен віти,
Зелена тайги далина,
Коротке якутське літо,
А сила його — міцна.

Воно в білі ночі не спало,
Давало живлюще тепло,
Щоб колос важкий наливало
Пшеничне та житнє стебло.

Воно зберігало в секреті
Тетерчине в лісі кубло.
Воно каченят в очереті
Зростило, зняло на крило.

Нехай розгойдається хвища,
Сніжинок звихрить без числа.
За літо берізонька вище,
Ялина в тайзі підросла.

Геологам стрілка магніту
Вказала багатство нове...
Коротке якутське літо
Веселе було, трудове.

І всі у тайзі діловито
Стрічають зимовий прихід.
Коротке якутське літо
Гарячий лишило привіт.

ХАЗЯЙКА

Білява дівчина, косички нерівні.
Ще й від веснянок аж рудувата,
Любила в дитинстві книжки мандрівні
В кожному вільну хвилину читати.

І як почне було говорити
Про дальні краї, про дивні дива,—
Вся загориться, і бачать діти,
Хлопці й дівчата, яка вродлива
Оця білява, аж рудувата,
Оця завзята маленька Дуся.

А в Дусі — нікого, ні мами, ні тата,
У Дусі — тільки старенька бабуся.

Була війна. Із Ленінграда
На Схід поїхала з бабунею Дуся...
Маму у Дусі забрала блокада,
А тато з фронту не повернувся.

Витерла сльози бабуся, каже:
— Будем вперед, не назад дивитись.
Трудне, онучко, життя буде наше,
Але тобі тільки вчитись і вчитись.

І як же рідно вони та гоже
Жили у теплі кімнатки своєї.
Бабуся щось робить — Дуся поможе.
Дуся щось учить — стара біля неї.

Дуся розкаже про те, що вчила,—
Думки її завжди десь за даллю...
Ось уже дівчина й школу скінчила —
Відмінно, із золотою медаллю.

Бабуня сплакнула, цілує онуку:
— Ростеш, моя люба, виходиш в люди.
Іди,— каже,— на медичинську науку.—
А Дуся сміється:

— Геологом буду!

Буду, бабуню, скрізь мандрувати
По Батьківщині від краю до краю,

Буду в пустелях, в тайзі відкривати
Всякі багатства для рідного краю.

Зйду на вершини гірські й відроги,
Де замерзають усякі бацили.
Мене загартують далекі дороги,
Щоб вік прожити без медицини...

Спека, розкинувши синю намітку,
Хмарки кучеряві на ній малює.
Оцю біляву дівчину влітку
Зустрінув я на далекім Вілюї.

Розвідники, ми ходили по лісі,
Збирались на кручі, на сопки лізли.
У неї від спеки на переніссі
Так смішно руде ластовишня облізло.
У неї руки подряпані й ноги:
Ніким не ходжена стежка — дряпуча.

А перед нею — сопки чертоги
І таємнича тайга дрімуча,
Тільки щебетом птиць оспівана.
Ходить студентка, послуха, стане:
Ось чарівливе щось, несподіване
Раптом отут перед нею встане!

Камінь б'є молотком — від удару
Іскри навкруг чи самоцвіти?..

Раптом на обрії виросла хмара,
Зашелестіли тривожно віти.
Раптом линула холодна злива,
Вітер шарпнувся у верховітті.
— Вам холодно, Дусю?
— Я щаслива.
Мені не треба нічого в світі.
З дитинства мріяла всюди побути я,
Пустелі снились, тайгові сопки.
Для вас Якутія — просто Якутія,
А я отут — як у небі сокіл.
— Спускайся з неба!

Мокнеш чого ж ти?

Плащем укрийся.

— Не простуджусь я.

Ніщо не треба...
От тільки б пошта,
Щоб хоч не часто
лист від бабусі...

З хвостом косматим хмарини глетчер
У заполярні поплив широти.
Спочинком біля багаття вечір
Вже підсумовує день роботи.
Іскрять, потріскують в огні поліна,
Вітер брезент наметів колише.
А Дуся, поклавши блокнот на коліна,
У Ленінград до бабусі пише
Своє щоденне послання додому.

І я розумію, сівши навпроти,
Як хоче вона у листі малому
Сказати, які простори, широти,
Які хребтів кам'яних височини,
Які глибини, ніким не зміряні,
Навіки Вітчизна їй доручила,
Які багатства земні довірила!

Як буде край свій оберігати
Вона,
 хазяйка скарбів неоцінних,
Як будуть дороги її гартувати,
Щоб вік прожити
 без медицини.

1953

СПОГАД

Як швидко це літо промчало!

Це літо в тайзі я зустрів.
Мене у наметі ночами
Кусали рої комарів.

І я з рюкзаком за плечима
Блукав берегами ріки.
Терплячі геологи вчили
Мене розуміти віки.

І часто, не виспавшись, рано
Йшов з ними я в гори круті,
І брила якась многогранна
Вставала у нас на путі.

І ми, не шкодуючи сили,
Пускали у хід молотки,
Її обчищали, дробили —
Геологам треба зразки.

Ми брали зразків тих чимало,
У зошит поставивши знак.
І все те каміння лягало
У мій обважнілий рюкзак,
Який за весь день наповнявся,
Давив мені плечі і пік.
А я хоч до краю втомлявся,
Хоч ледве вже поги волік,
Та дерся на сопки, в печери,
Робив, як і друзі мої...
А ввечері — чай і вечеря,
Намет, комарині рої,
Пахучий димок від багаття
(І досі він пахне мені),
Розвідники в хащах — як браття:
Спочинок і труд нарівні.

Щодня, тільки перше проміння,
Усі ми — в розпадки тісні.

І стало інакше каміння
Дивитися в очі мені.

І якось інакше руками
Я мацав звичайний вапняк,
І легшим з важкими зразками
Зробивсь мій потертий рюкзак.

Відчув я, що вистачить сили
В найдальші забратись краї,
Мене веселіше носили
Утомлені ноги мої
По нетрях тайги дивовижних,
Де стільки краси навкруги,
А що комарі — я не з ніжних...

...І ось — все в заметах сніжних,
І тисячі верст до тайги.
Дороги під білим пологом,
Заковані ріки в снігу...

Скоріше б ізнов до геологів
В далеку якутську тайгу.
Димок над багаттям аж сниться —
Тайгової розвідки знак.
Готові в дорогу рушниця
І друг мій, потертий рюкзак.

1953

РОЗДУМ ПРО ДОРОГИ

Коли все складено в чемоданчик
Або, ще краще, в дорожній мішок,
Коли вже вирулив на майданчик
Літак
 чи поїзд подав гудок,
Коли востаннє свого малого
Замурзану щічку притис до щок,
Коли єдине слово д о р о г а
Міцно і владно ввійшло в думки,
І полонило, і дало тобі крила,
Щоб ти полетів по безмежнім краю,
Коли ти в путі
 її дорога відкрила

Першу тобі таємницю свою —
Хай буде то поклик далекого грому,
Хай буде близенький пташиний крик,—
Тоді тільки раптом ти усвідомив,
Що ти вже не дома,
що ти — мандрівник.

Дорога! Супутники справа і зліва.
Полями, лісами вона снує.
І хай від природи ти соромливий,
В розмові з супутниками сміливо
Вставляєш ти щире слово своє.
Тебе запитують, ти запитаєш,
Так просто буває тільки в путі:
І все ти, як кажуть, на вус мотаєш,
Усе, мовляв, знадобиться в житті.
Дорога — не рух все прямо і прямо.
Дорога — не просто далека їзда,
Дорога — велична життя панорама,
Незнані ріки, громохкі міста,
Мислі людські у казковій споруді
Втілені,
в горах сади молоді.
І люди. Звичайні буденні люди
В звичайнім буденнім своїм труді.
Як вони просто, скромно і строго
Творять велике.

Поглянь, простеж...

Благословляю тебе, дорого,
Що до людських сердець ведеш.

Мій поїзд — тільки літо — дзвінко
На рідний простір виліта.
І за сторінкою сторінку
Живе життя перегорта.
Чим більше я подорожую
По нашій рідній стороні,
Тим більше нею дорожу я,
Тим більш люблю її.

Мені,

Що виріс у красі Полісся,
Де, всім вітрам наперекір,
У вічній дружбі обнялися

Черпигівський і Брянський бір,
Де Сож з Десною в мирнім русі
В Дніпрі зливаються ясні,
Де над лугами Білорусі
Звучать Смоленщини пісні,
Де на маївки братні в свята
В одні збираються гаї
З Полісся, з Брянщини дівчата,
Землячки й земляки мої,
І де частенько так буває,
Що у весільний час бучний
І з Б е л а р у с і м а л а д а я,
А з України молодий,—
Мені відома і в дитинстві,
І в мирні дні, і в дні війни
Велика сила побратимства,
Якою збрані сніи
Землі моєї.

Та щоразу,
Коли з дніпрових берегів
Заїду я в сади Кавказу,
В казахський степ чи в край снігів,
У заполярну тундру білу
Чи до алтайських світлих рік,—
Відчую знов красу і силу
Братерства нашого навек.
І, повертаючись додому
В красі осінньої пори,
Везу я не дорожну втому,
А від братів моїх дари,
Не золоті і не шовкові,
Не на мені вони — в мені.
Це дружби почуття, любові,
Братерства думи і пісні,
Пісні народу.

Як люблю я
Тих дум і тих пісень слова!

Десь на далекому Вілюї
Іде мисливець і співа.
Іде, а від вітрів зустрічних
Тайга згинається густа.
І звідтіля, з країн північних,
Через хребти переліта

Нехитрий, простий спів якута
Аж до Дніпра, до нас, сюди.
Іде мисливець. Він розплута
В тайзі лисиччні сліди.
Вперед веде його удача,
За ним вона ітима в дім...

І вже здалось мені, неначе
Я по тайзі мандрую з ним.
Старих модрин кошлаті віти
Закрили дальній небокрай.
І встало знов якутське літо,
Моїх доріг казковий край.
Я про дороги сам з собою
Думками, згадками ділюсь
І знову згадую з любов'ю
Вілюй, запилений Вілюйськ.
Куришій Якутськ. Але не пилом,
А чимсь неказаним, другим,
Лишився він у серці мнлим,
Своїм і вічно дорогим.
Якутський краю паш!

Тайгою

Я зачарований навік.
В моїм ти серці. Я з тобою.
Я твій на все життя боржник.
В твоїх просторах даль-дорога
Мене в це літо завела
До притундрового гірського
З кількох будиночків села.
Таке побачиш тільки в книжці
Або в журналі у кіно.

Ось хатка на куриній ніжці,
Мені всміхається вікно,
Димок синіє ледь помітно
Вгорі над коминном.

Зайти?

І я вже певен, що привітно
Мене стрічатимуть брати.
Сердечну радість і довіру
Так щиро викажуть мені
Отут, у дальньому Спбіру,
У заполярній стороні.

І я заходжу. У хатині
В низькій плиті вогонь пала,
Свої діла у господині,
Свої в господаря діла.
В кутку колисочка дитини
Скрип-скрип. Господарі встають,
Вітають.

— Звідки?

— З України.—

Всміхнулись: не близенька путь.
І сидимо уже за чаєм.
Чашки димлять. Розмова йде.
Уже маршрути намічаєм,
Куди мене він поведе,
Де конче слід мені побути,
В які куточки зазирнуть,
Щоб знати, як у тайзі якути
Разом з евенами живуть.
Здалось би — що йому до мене,
І я для нього — хто такий?
Свої турботи у евена,
Свої бажання і думки.
Своя улюблена природа —
Милішу де б він ще знайшов,—
Та і не бачились ми зроду,
І не побачимося знов.
І навіть пісня колискова
У нього інша для синка...

Та єсть у нас братерства мова,
Вона усюди земляка,
Вітчизни дорогої сина,
Мені укаже на землі.

Вона у нас одна-єдина
На соколиному крилі
Летить на Мурман, до Таймиру,
На Верхоянських гір шпилі...
І знаю я — Вітчизну нашу
Пройти мені з кінця в кінець,—
І мова ця мені укаже
Дороги до людських сердець.

БЕРКУТ

Бескеття — розваленим замком,
Каміння навкруг по землі.
А беркут гранітним уламком
Сидить на найвищій шпилі.

Застиг, зацімів, не злітає,
Не знати — живий, не живий.
Під ним безконечність Алтаю,
А він — над усім вартовий.

По тракту ми ближче і ближче
Моторний проносимо грім.
Аж вітер, аж вихор, аж свище.
Злітав би у небо найвище...
Хвилинка — і ми перед ним.

Та він не здригнув, не шарпнувся —
Вітрів горячих побратим, —
Поволі в наш бік обернувся,
Поглянув згори, а затим
Рішуче розпростує крила
(Про нього не скажеш — стріла), —
Упевненість, спокій і сила
У кожному русі крила.

Над нами пливе, рудуватий,
Нащо йому пишній хвіст,
Очей його чорні агати
І крил наростаючий свист
В долинах і в горах відомі
І звірю, і птиці — усім.
Між скель він у рідному домі.
От тільки моторний грім,
Що котиться вздовж дороги
Під рівне шуршання шин,
Не може сприйняти без тривоги
Володар долин і вершин.

Отак над Алтаєм, Кавказом
Кружляє крилата гроза.
Не в пір'ї рудому окраса,
У певності, в силі краса.

Забилася здобич у норах,
Хоч він в піднебессі снує.

Усі визнають його в горах,
А він
тільки нас визнає.

1953

АНТИЛОПА

Непролазні в горах тропи.
Йшли ми, дерлися, повзли,
Де гуляють антилопи
Та стрункі гірські козли.
Провідник у нас завзятий —
Не зупиниться й на мить.
Невисокий, рябуватий,
Слово скаже — день мовчить.
Взяв берданку старовинну
І години добрих три —
То на гору із долини,
То в долину із гори.
Спершу легко, як марали,
Ми стрибали на горби,
Далі — тільки витирали
Потом зрошені лоби.
Спершу легко вмiли брати
Хай найвищий перевал.
Потім стали позирати —
Ох, чи скоро вже привал.
Провідник же нас не слуха,
Поспішає провідник.
Десь позаду Громотуха,
Десь попереду Юстик.
Я стомивсь. Краса Алтаю
Б'є прибоем через край.
Раптом провідник лягає,
Нам помахує: лягай!
Нас умовити не важко,
Мить — і ми вже на моху.
Друг разок ковтнув з баклажки,

Я ковтнув з баклажки: «Х-ху!»
Друг мій хоче закурити,
Провідник нам: — Не кури! —
Я хотів заговорити,
Свариться: — Не говори! —
Я підняв баклажку вгору,
Показав провіднику,
Він відмовився. Суворо
Звів берданку. На горбку
Примостив її на сішки,
Сам за камінь мовчки ліг
І з горбочка, як із вишки,
Задивився і притих.

Починає сутеніти,
Вже туман сповзає вниз,
А внизу хитнулися віти,
І на камінь, на карниз
Вийшла, стала нерухомо,
Проводжає світлий день
Тільки з книг мені відома
Антилопа гір — дзерень.
Підняла гостренькі вуха:
Долетів иташній крик.
Десь позаду Громотуха,
Десь попереду Юстик.
А туман густіє, суне,
Заповня розпадки вщерть...
Бережись, тікай, красуне,
У старій берданці смерть!
Ось її залізо ржаве
Націля в твій лівий бік
Без тривоги і без жалю
Наш суворий провідник.
І впадеш ти на каміння
В смертнім трепеті, дзерень,
І зорі ясне проміння
Не тобі розсипле день.
Чом стоїш? Чекаєш кулі?
І кричу я: — Озирнись! —
Мить. Стрибок. Як тіль, майнула.
А з берданки племінь — блись.
І пішло відлуння в горах,
Як нічний совиний крик,

І смердить отруйно порох,
І лютує провідник...

Зорі день ясний віщують,
Світлий захід погаса.
Ми на пасіці ночуєм.
Море квітів. Ніч. Роса.
Хоч вечеряли ми пісно,
Хоч мовчить наш провідник,
Я радію, що навмисно
Пролунав тоді мій крик;
Що не дав той крик убити
Без тривоги й каяття
Серед квітів, серед літа
Повне радості життя;
Що вистрибує, гуляє
І зустріне завтра день
І моя в красі Алтаю
Антилопа гір — дзерень.

1953

ЯБАГАНСЬКІ СКАКУНИ

Трубно кобилиця заіржала,
Ніби проводжала трудну ніч.
І гора імшала, аж іржава,
Повторила той тривожний клич.

І уже з узгір'їв на долини
Хлинула лавина косяка.
Блискавки викрешує орлиний
Погляд молодого вожака.

На луги алтайські через броди,
Через чисту ябаганську гать
Жеребці орловської породи
В ритмі лебединому летять.

Хоч там кілометрів сто, хоч двісті,
Проскакати їм, як прогулять.
Ябаганські скакуни вогнисті
Гривами кудлатими димлять.

Разом пролетіли лугом-долом,
Спини вигинаючи, і вмить
Став вожак, і стали всі півколом —
Кобилиця проти них стоїть.
Втомлена. Боки запалі. Гладко
Шерсть прилипла — то роса чи піт?
Поруч

на хитких ногах

лошатко,

Що тривожний вперше бачить світ.

Жеребці стоять. Уся навала
Відступила. Дзвін копит притих.
Ні, не їх вона тривожно звала
І чекала серед гір не їх.

Цілу ніч у лісових відлуннях
Йй вчувалося виття вовків...
Той, кого покликала, табунник,
На коні баскому підлетів.

Заіржала. Радість, і довіра,
І подяка в голосі звучить.
Вже не страшно ні стихій, ні звіра
Тонконогий довго буде жить,

Вожаком зросте. Її малому
Шлях-дорога побіжить навстріч.
Посміхнувся табунник: — Ну, додому
Будем запивати могорич.

І вона пішла. І скелі ржаві
Ранне сонце стало осявають.
І вились дороги по державі,
Де її малому басувать.

А табунник із сідла наскоком
Крикнув, погрозився вожаку.
Покосивсь вожак гарячим оком,
Ніздрями трубнув — і за ріку.

А за ним — табун. У вітрі-свисті
Мчать на згір'я мимо рік вузьких
Ябаганські жеребці вогнисті,
Родичі кубанських і донських.

Бігать їм степами та ланами,
В гривах завихривши ураган.

Дорогими кіньми-скакунами
Славиться алтайський Ябаган.

1953

НА ЧУЙСЬКОМУ ТРАКТІ

Там скелю пробила, тут річку
Перестрибнула раптом
Весела звивиста стрічка
Довгого Чуйського тракту.

Колони машин невтомно
Шуршать по гудрону без колії,
Везуть, везуть многотонну
Поклажу в степи Монголії.

Шосейка рікою вирує,
Звивається, даленіє.
Щасливий той, хто мандрує,
Хай спека, хай хвища-завія
Нещадно січе в обличчя
Холодними батогоми,
Аби тільки далі зустрічні,
Рівнини, хребти пробігали.

Біжи ж по широкому світу,
Дорого моя привітна,
Назустріч теплому літу,
Супроти гострого вітру,
Через тайгові масиви
В небачені далечини,
Байдуже, чи знайдем часину
Для спогадів і спочину.

1953

БДЖОЛЯР

В долинах цвітуть медоноси.
І хоч у снігу перевал,
З аймачного центру Усть-Кокси
Він в гори свій шлях спрямував.

Лягли провіанту запаси
В дорожній рюкзак і в сакви.
А сірого можна попасти,
Для сірого досить трави.

Натягнуто повід коротше,
Та сірий спокійний. Чому?
За вершника втричі молодший,
Але вже за двадцять йому.

Напевне, крутими горами
Вони відходили своє,
Обом би на спокій пора їм,
Та тільки бджоляр не здає.

Узимку вже був відпросився,
В райвідділі згоду дали.
Настала весна — загорівся:
— У гори! — І знову в сідлі.

Не вперше в дороги далекі
Отак він рушає один
Повз кедри, ялини, смереки,
По кручах алтайських стежин.

У горах від співів бджолиних
Струною дзвенить висота.
У нього

в далеких долинах
Із вуликів цілі міста.

Огляне він все по-хазяйськи,
Розкриє удачі секрет...
Цвітуть полонини алтайські,
Струмує повітря, як мед.

Долина — вогниста жар-птиця
Поглянь — не відірвеш очей.

Акація, дягель, душиця,
А нижче рожевий кіпрей.

Землі молодій окраса,
Все квітне — і куш, і трава.
А бджоли гудуть: тут їх траса,
Снують, аж повітря співа.

І вершник уже у долині,
Уже перевал залишив.
Вже заспіви чути бджолині,
І сірий немов заспішив.

І вже розступилася пуца —
Сплетіння тайги вікове.
З долини повітря цілюще
Солодким нектаром пливе.

Бач, квіти віночки розкрили —
Не стомлюйся, бджілко, в труді,
Щоб навіть старі не старіли,
Щоб дужі були молоді.

Прибоем пішли медоцвіти.
І сірому вершник з сідла:
— Нам, друже, не можна старіти,
Поглянь,
як земля розцвіла!

1953

МАРАЛОВИЙ РАДГОСП

Може, гори тут і не найвищі
І ніколи їм не підрости,
Та зате які тут пасовища,
Ріки тут якої чистоти!

Як росинка умиває, ніжить
Гнуту ніжку кожного стебла,
І яка в гірському вітрі свіжість,
Скільки в сонці ласки і тепла!

Але сонця ще нема.

До сходу

Ми в долину сходимо з гори.

Спить усе. Не сплять оленеводи —

Вчені, кормачі та єгері.

Полонини зорю заіграли —

Все, мовляв, гаразд було вночі —

Тихо йдуть на водопій марали —

Спереду

рогаті пантачі.

Чистої води з ріки нап'ються —

То для них.

Для них моря трави,

Краплі сонця, що з проміння ллються,

Сплою наснажені, живі.

Повні сили і життя марали

Панти повнокровні віддають,

Щоб по сотні літ не умирали

Люди,

що ідуть у дальню путь.

Сходить сонце. Промені над лісом.

І кує зозуля поміж віт:

Дев'яносто.

Дев'яносто вісім.

Дев'яносто дев'ять...

Сотня літ!

1953

КАЧЕНЯТА

Олив'яна, мов перед грозою,

Котить води Об по Кулунді.

Між осоками та рогазою

Жовті каченята на воді.

Їм на простір хочеться, на стрижень,

Погойдатись посеред ріки.

Тільки ж мати — турботливий крижень —
Не пускає діток з осоки.

Вся вона в тривозі, все їй клопіт,
Певно, й притомилася давно.
Раптом яструб упаде та схопить,
Раптом щука занурить на дно.

А малим — яка в малих турбота —
Кружаться серед навислих віт,
На той берег дивляться — охота
Їм побачити широкий світ.

Що ж, побачите. Лишивши плавні,
Здійметесь з болота в небо. Ще б!
Ви ж крилаті! Траси повітряні
Вам розкриє Кулундинський степ.

Скоро ви почуветесь на силі
І на крилах — як на парусах.
Певно, заздрять вам усі безкрилі,
Що живуть у горах та в лісах.

Виберете шлях який завгодно —
Молодим — усі шляхи нові.
Тільки я не заздрю вам: сьогодні
Я лечу з Алтаю до Москви.

1953

Я ТАК ДАЛЕКО ВІД ТЕБЕ

Я так далеко від тебе —
За тисячі верст на схід.
Ти скажеш — чого йому треба,
Нащо той далекий світ?

Я й сам, як стомлюся до краю
В блуканні, в безсонні доріг,—
Чого мені треба,— питаю,—
Чи дома б сидіти не міг?

Чого я щороку шоліта
В далеку дорогу спішу
І десь аж з околиці світу
Тобі раз на місяць пишу.

І хоч по тобі й по малому
Нудьгую, сумую всякчас —
Сам їду у даль невідому
Все далі, все далі від вас.
По Лені у далеч тайгову,
По вкритих мохами хребтах...

Я так її, землю казкову,
Люблю і лелю. Я так
Усю її хочу пізнати
До самих найглибших глибин,
Що ладен ночами не спати,
В пустелях, у тундрах блукати,
По кручах іти до вершин.

В дорозі стократ багатіше
Наснагою серце моє.
І любий мій край
ще любіше,
Рідніше, дорожче стає.

Тож сплять завії чи зливи
Мене у цих далях без меж?..

Я й тим у дорозі щасливий,
Що ти мене любиш і ждеш,
Що знаєш —
я мрію про тебе
В найдальшій оцій стороні,
Що ти розумієш,
як треба
Доріг і мандрівок мені.

1953

СКІЛЬКИ МИ З ТОБОЮ РОЗЛУЧАЛИСЬ

Скільки ми з тобою розлучались.
Я в дорогу...

«Знов нема Петра,—
Лагідні сусідоньки бурчали,—
Ох, не доведе це до добра».

Ти ж, щистосердечна, нелукава,
У надії з смутком пополам
Думала, тривожилась, чекала
Хоч би коротеньких телеграм.

Серцем чую поклик твій, кохана,
І, по Лені чи по Іртишу
Пливучи вночі й порану-рано,
Я спішу до тебе, я спішу.

Скільки розлучались ми з тобою,
Скільки переміряв я доріг,
Та не розлучавсь ніде з любов'ю,
Бережу її, як і беріг.

Я не присягаюсь, не клянуся,
Ні до чого присягання нам.
Ми не вірим кумонькам-бабусям,
Вірим
перевіреном серцям.

1953

ІРТИШ

Кипучий, нестримний в розгоні,
Жорсткий потрощивши комиш,
Весняною силою повні
Несе свої води Іртиш.

Обмивши алтайські відроги,
З річок, з верховинських крижин
Для дальньої взяв він дороги
І силу гірську, і розгін.

І зібрана вся ота сила,
Щоб простори здужати,
щоб
Здолать далечінь.

Та зустріла
Його на тих просторах Об.

Теплом заколисана раннім,
В квітчастих лелітках лугів.
А піна весільним убранням
Біліє уздовж берегів.

То в ніжну туманів завісу
Свою заховає красу,
То раптом простеле з-за лісу
Пісків золотисту косу,
То, вигнувши стан свій, неначе
Обніме круті острівки.
Здалось Іртишеві — не бачив
Гарнішої в світі ріки.

Як хвиля воркує-воркоче
В степах зауральських широт,
Як з другом зустрінутись хоче,
Як кличе-гукає...

І от

Кипучі, нестримні в розгоні,
В тіні під гнучким комишем
Зустрілися, радістю повні,
З'єдналися Об з Іртишем.

І хоч вони часом сердиті —
То Об, то Іртиш забурчить,
Та їх до кінця на цім світі
Не зможе ніхто розлучить.

І силами злившись навічно,
По тундрі пливуть крізь туман.
— Прийми нас, суворий Північний,
Бучний, як життя, океан.

В нас хвиля прозора і чиста —
Це дружби, це вірності знак.
Велика подолана відстань...

...А ми, моя лисба, не так?

**З ВИСОКИХ ВЕРШИН
АЛТАЮ...**

З високих вершин Алтаю,
З ущелин, де б'ється Катунь,
Вітаю тебе, вітаю,
Мій хлопчику Олесюнь.

Можливо, тобі й не треба
Те знати, моє дитя,
Що думи мої до тебе
За тисячі верст летять.

Що ми тут блукаєм обое,
Заходим в розпадки тісні,
Що я розмовляю з тобою,
Співаю тобі пісні.

Не бачу тебе. У серці ж,
У думці ворухиться все ж,
Що дома мене ти й сердиш,
А тут — тільки щастя несеш.

Буває ж — закрию очі,
Маленький мій щирий друг,
І так розказать тобі хочу
Про все, що в мене навкруг.

Про тисячоверсту відстань,
Дороги, хребти, мости.
На всі твої сто запитань
Терпляче відповісти.

Ну, як же ти там, завзятий?
Про тата забув? Чи не так?
Тобі б цілі дні гасати
У колі малих розбишак.

Не слухаєш маму — знаю.
Питаєш, де тато?

А я

З високих вершин Алтаю
Пишу тобі, пташко моя.

Тут бурки на горах зелені,
Тайга угорі і внизу.
Тут ріки нестримно-шалені
Камінні пороги гризуть.

Гранітні вершини папахи
Вдягли із іскристих крижин.

Рости, виростай, моя птахо,
І в путь до найвищих вершин!

Ще ти маленький, кирпатий,
Але й не помітиш — зростеш.
Алтай обереш чи Карпати —
Заглибся в міжгір'я, простеж,
Що криють камінні брили
Під пресом безмежних століть.
Що досі батьки не відкрили —
Тобі розкопати, відкрить.
Тобі подолати вершини,
Тобі загнuzдати Катунь,
Веселий, упертий мій сину,
Мій хлопчику Олесюнь.

Отак, як камінчики в жменьку,
Скарби відшукай в цім краю.

Я тисну твою пухкеньку
Малесеньку ручку твою,
Я з дальніх доріг Алтаю,
Від імені рік цих і гір,
Вітаю тебе, вітаю,
Майбутніх доріг богатир.

1953

**ТИ НЕ ЧАСТО
ДО МЕНЕ ПИШЕШ**

Ти не часто до мене пишеш.
І отут, де шумить тайга,
Відчуваю я ще гостріше,
Як для мене ти дорога.

І чекаю я щохвилини —
Може, в далеч доріг моїх
Хоч словечко твоє долине,
Хоч іскринкою зблисне сміх.

Перекаже струнка береза
Твоє слово, розсипле сміх...
Та щоденно моя адреса
Все міняється, як на гріх.

Я і дня не сиджу на місці,
Зараз тут, а вже завтра — там.
Де ж знайдуть мене твої вісті,
Де чекать мені телеграм?

Де адресу тобі залишить
Точну, вірну, не навмання,
Щоб лукаві поштарки: «Пишуть»,—
Не казали мені щодня.

Ти отак зроби — звістку скору
Літаком швидким не вези,
Адресуй її дальнім горам,
Бистрим рікам, густій тайзі.

Щоб на хвилі своїй сріблестій
Перенесла її Амга,
Бризки сміху твого іскристі
Щоб почувла стара тайга.

Щоб у ранній туман задимлені,
Під веселий пташиний крик
Промовляли від твого імені
Кедри, гори і хвилі рік.

Буде серце мое теплішати,
Прочитавши тайгові листи.
А берізка не скаже: «Пишуть»,
А — «Чекають»,— прошелестить.

1953

ЛИЙСЯ, ПІСНЕ

Лийся, пісне, лийся, пісне,
Від Байкалу до Полісся,
Від тайги до Верховини...
На крило спустись чайне,
Над лісами, чистим полем,
Над хребтом і суходолом
Проти вітру мчи на полюс.
Наливай пшеничний колос,
Хай важкий додолу висне.
Лийся, пісне, лийся, пісне!

Будь невтомна в устремлінні,
Піднімай на хвилі пінії
Кораблі і мотоботи.
Клич звияжців до роботи.
Дай утомленій піхоті
Крила сокола в поході,
Стань в секреті на кордоні,
Закипай вином у гроні,
У серцях прибоєм пінься...
Лийся, пісне, лийся, пісне!

Розмахнись та розгуляйся,
Не старій та не стомляйся.
Рознеси над світом віру
В перемогу правди й миру.
Пвносила і весела,
Облітай міста і села,
Острови і континенти —
Рви насильництва тенети —
Світлим стягом волі звийся...
Лийся, пісне! Лийся, пісне!

1955

Та гілки вбираєш молоді
У тугі смугасті жолуді,
Щоб галявини та поруби
Заселили пагінці-дуби,
Щоб дрозди у зелені велися,
Щоб ліси шуміли на Поліссі.

Я прийду до тебе через зиму,
Обійшовши далеч несходиму.
Я прийду до тебе через роки,
Обійшовши цілий світ широкий.
Все побачу — я не із байдужих —
І в сім'ї твоїх нащадків дужих
Я тебе впізнаю віддалік.
Довгий вік твій, дубе!
Довгий вік!

1955

ЖАЙВОРОНОК

Білу роздягла земля сорочку,
З лиштвою зелену одягла.
Жайворонку, весняний дзвіночку,
Ти вже з нами! Як твої діла?

Бачиш — квітка на сирій земельці,
Ярина росточками буя.
Подрузі коханій, що в кубельці,
Ллється проста пісенька твоя.

Може, поле славиш ти зелене,
Може, яре сонце і блакить.
Може. Я ж гадаю, що й для мене
Голос твій веснянкою дзвенить.

Звеселяй же подругу в кубельці
Піснею, що лине на весь світ.
Голос твій, співець полів, у серці
Я несу з моїх дитячих літ.

Відтоді, як пастушком у полі
Навесні ходив і восени,

Відтоді, як рученята кволі
Плуг вели по чорній борозні.

А малому — ох, було ж і важко,
Не повернеш у ріллі леміш...
Жайворонку мій, селянська пташко,
Тільки ж ти у небі задзвениш,

Тільки затріпочеш, легкокрилий,
Та розсиплеш сонячні разки —
І в руках відразу більше сили,
І далекі гони вже близькі.

Ранок — ти дзвениш. І в пору пізню
Все ти в високості на крилі.
Як же, як твою забути пісню,
Що летить над простором землі.

Ще вітри холодні — ти співаєш,
Ждуть тепла за морем не схотів
Піснею поля нам засіваєш.
Ти вже з нами,
Ти вже прилетів!

Ну, а за тобою величаво
Журавлів ключі, ключі гусей.
Жайворонку! Хліборобська слава
Сіється зерном твоїх пісень.

Тож літай на волі, на роздоллі,
Нашу теплу землю заселяй.
Будь щасливий на українським полі.
Труд людський піснями звеселяй.

1955

СКІЛЬКИ БОСИМИ НОГАМИ

Скільки босими ногами
Я топтав поліські доли!
В полі стерні, між лугами
Очерети їх кололи.

Скільки в холод — не знічев'я.
А берігши в'язку сіна,
Конячину на ночівлю
Я водив у ліс осінній.

На всю ніч сльота чи мжичка
Над лісами нависала.
Пастухів, дітей мужичих,
Нас негода колисала.

На землі сирій завзяті
Ми хропли на повні груди
При веселому багатті —
І ні кашлю, ні простуди.

От звідціль, з лісів Полісся.
Де ліщина та ожини,
Потяглися-повелися
У життя мої стежини.

Тих стежин-доріг немало
Зміряв близько я й далеко.
І по-всякому бувало —
Більше — важко, менше — легко.

Півземлі пройшов, посивів
На війни курних плацдармах.
Та усе, либонь, по силі, —
У труді зростав недаром.

У пустелях жив, у горах
І сказати міг усюди:
Є в порохівницях порох, —
І ні кашлю, ні простуди.

Дякую ж тобі за силу,
Земле рідна, мати дужих,
Ти упертих нас зростила,
Невідступних, небайдужих.

МІЙ КРАЮ ПОЛІСЬКИЙ

У кожного є
Гніздо своє.
Зростає орел над стрімким гранітом,
А соловей кубельце в'є
В кущі калиновім
Під білим цвітом.

Летить на зиму в теплі краї,
Може, там добре: лотоси, пальми...
Але вертається в рідні свої
Місця, покинувши обрії дальні.

І тут, де пташиний спів не затих,
Сади побачить і ниви плідні.
А це не схвилює хіба отих,
Що добрі люди їх звать — безрідні.

Після далеких тропічних пуш
Із солов'їхою біля хати
Сяде на рідний калиновий куш
І вже не зможе не заспівати.

...За щебетом солов'їних зграй
На батьківське невеличке подвір'я
У рідний свій Поліський край
Прибув я.

Весняне пливло надвечір'я,
Летів з осокорів білий пушок,
Терпкий з полів линув дух різнотрав'я...

Скільки отут, малий пастушок,
Таких вечорів колись зустрічав я.
Скільки, не виспавшись, на зорі,
Втомлений, з плугом їхав у поле...

Гудуть за околицею трактори,
Димком припахує прохололе
Вечірне повітря.

Крапля жалю
Десь глибоко в серці і смуток світлий.

Я все тут по-своєму бачу й люблю
У всяку пору.

І травень розквітлий,
І листопад, коли поле прочахне,
І січень, коли завірюха злюща.
Тут і стерня по-іншому пахне,
Тут і вода в джерелах — цілюща.

Люблю. Все люблю. Біля ганку рожу,
Сосни в бору і дуби міцнокрилі.
От тільки — в любові признатись можу,
Яка ж та любов —

я сказати не в силі.

Мій краю Поліський!
Мій гаю шумливий.
Тут дума моя, моя пісня і сила.
Не той вродливий, хто справді вродливий,
А той, кого серце навек полюбило.

Може, ти не такий багатий
І на красу не далеко видний,
Я ж хочу з твоїм солов'єм співати,
Із тим, що білоруському рідний.

І я завітав сюди не в холодочок,
Не спочивати,
А працювати.

Полісся! Вкраїни суворий куточок,
Серце жадає тебе оспівати!

1955

КОЛИСЬ, БУВАЛО...

Колись, бувало, вітер свисне,
Шелесне над Десною ліс,
І вже в рядок, в строфу, у пісню
З вітрами хмари заплелись.

Дівчина стрілась випадково,
Здригнула в посмішці брова,—
До слова горнеться вже слово,
Вже пісня в серці ожива.

Тепер той самий вітер дише,
Десна прозора і швидка,
Та з кожним роком все трудніше
Рядок кладеться до рядка.

Ну, що ж, скупіші ми з роками
І бережливіші, зате
В рядку слова — метал і камінь,
В словах — звучання золоте.

1955

ЖИТНІЙ ХЛІБ, І ЯБЛУКА

Житній хліб, і яблука, і мед у мисці.
На ослоні хлопчик смачно їсть.
Мати бавить братика в колісці,
За столом господар, поруч — гість.

Скрише люля, на вервечках висячи
Мати на малого позира...

Може, цій картині років тисячі,
А вона й сьогодні не стара.

1955

НА ДОБРАНІЧ ВАМ, ПОЛЯ З ЛУГАМИ

На добраніч вам, поля з лугами,
Вам ліси, й тобі, Десна осіння,
Цілий день бродив я поміж вами,
Чобітьми збивав із трав насіння.

Навесні воно з-поміж травиці
Первоцвітом заіскрить у вічі.
На плечі моїм важка рушниця —
Ввечері рушниця важча вдвічі.

Пустельга зривається зі стогу,
Зникла десь за потемнілий обрій

Я таки й не вполював нічого,
А на серці — радісно і добре.

Йду в село, з утоми ніг не чую.
Пустить в дім хазяйка незнайома.
Я спокійний, десь та заночую,
На своїй землі — я всюди дома.

1955

НА ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Позаду життя половина,
Не вернеш, хоч як би хотів.
А дум дерзновенних — лавина,
А в серці — вогонь почуттів.

Все хочеться більше зробити
Руками, думками, пером.
Щоб діти і правнуків діти
Тебе спом'янули добром.

Щоб їх колектив, осередок
Тебе не цурався в путі,
Щоб був ти не просто їм предок,
А вчитель, напутник в житті.

Щоб ти не єдину цеглину
В споруду життя положив,
Щоб кожна годину, хвилину
З живими, з нащадками жив.

1955

Я БОЮСЯ ТЕБЕ ЗУСТРІТИ

Я боюся тебе зустріти,
Подивитись в твоє лице.
Може, й ти сивиною вкрита.
Я ж ніколи не вірив у це.

Я твій образ несучи в уяві
З днів юнацьких і вечорів,
Коли руки твої смагляві
Біля серця у холод грів.

Коли снігу зірки іскристі,
Налетівши роями з хмар,
Замітали у нашій місті
Одинокий старий ліхтар.

Нагулявшись у сніговіях,
У небеснім танку чуднім,
Розтавали в тебе на віях
І на комірці хутрянім...

Тільки гляну крізь час, крізь далі —
Ти стоїш... Сніг. Ліхтар. Вогні.
Підборіддя в пухнастій шалі,
Сміх в очах і уперте — ні...

То й живи в моїм серці такою,
Йди зі мною крізь сніг і сміх.
Для людського мого неспокою
Йди свавільною, злою, стрункою,
Найгарнішою від усіх.

1955

НЕ ТОГО, ЩО ТРЕБА, ПОЛЮБИЛА

Не того, що треба, полюбила,
Не за тим у дальню путь пішла.
Думала, талант у нього, сила...
Молода моя черешня біла,
Ти й не розцвіла, а одцвіла.

Наречену з довгою косою
Він тебе жалів і милував.
Лісовою мавкою-красою,
Казкою своєю називав.

А за рік дружину білолицю
Вже ні шанував, ні поважав.

Як ото держать у клітці птицю —
У кімнатах день і ніч держав.

Піде він, а ти не смій ходити,
В домі прибери,
Обід звари...
Хлопчика хотіла народити —
Ні,— сказав,— не хоче він, бо діти
Будуть заважать йому творити —
Він не хоче в домі дітвори.

Мовчки прийде, з виглядом похмурим
З'їсть обід, книжками шарудить.
Відгороджений холодним муром
Повної байдужості, сидить.

Згодом — нарікання та образи:
Ти, мовляв, гуляєш, я ж — роблю...
І не чула більше ти ні разу
Слова найдорожчого — люблю.

Так тяглося.
Ти, терпляча, ждала,
Сподівалась — зміняться діла.
Не діждалась...

В вузлик зав'язала
Платтячка свої і до вокзалу,
Щоб до мами їхати, пішла.

Посеред дороги тепла злива
Вдарила, твою обмила путь.
Ти його любила, нещаслива,
Кажуть, дощ на щастя. Може быть.

Може быть. А може, тільки й щастя,
Що сховали злива та гроза,
І нікому угадать не вдасться,
Дощ в очах у тебе чи сльоза...

Ти ідеш поволі. Повороту
В дім отой уже тобі нема.
За любов твою, красу, щедроту —
До вокзалу по дощу. Сама.

Добре, що зустрічні не питають,
В серці не тривожать рану свіжу.
В інших теж буває — покидають,
Ну, а цей — тебе із дому вижив.

Як це сталось?
Все йому вдавалось,
Друзі — ми за нього від душі —
Вчений, дисертацію пиши...
А у нього чванство розросталось
Та пиха.

Геть всі товариші,
Геть дружина й друзі. Тільки й діла,
Що своя особа, слава, блиск...
Ти його порятувать хотіла,
Він на тебе свій обрушив тиск.

Як же — провідний він і відомий,
Не втручайся в генія діла!
Ти, дружина, ворогом у домі
Лютим оголошена була...

Але він тобі все був хороший,
Ти терпіла рік, і два, і три...
А у нього — вільний час, і гроші,
І хмільні веселі вечори...

Чи ж на ці «розваги» безборонні
Заборону ти зробить могла?
Ну, а ми?

А ми, мовляв, сторонні,
У чужі не ліземо діла.

Знали ми, хоч ти і не казала,
Що в сім'ї у вас ладу нема.
Знали, не втручались...
Зав'язала

Платтячка у вузлик,
до вокзалу
По дощу тихенько йдеш. Сама.

Ліхтарі мигтять. Квартали тихі.
І нема в думках твоїх зловтіхи,
Що і в того на душі шкребе,

Хто тебе знедолив, як дитину,
Хто в горілці топить самотину,
Оточивши блазнями себе.

Добра ти душа. Я певно знаю,
Що тебе ні крихти не втішає
Й те, що він журбі себе прирік,—
В нього щастя без сім'ї не буде,—
Що він з тих, про кого кажуть люди:
Сам себе шанує раз на рік.

Все не те. Могло інакше бути,
Тільки б лихо вчасно зупинить.
Адже й ви могли, як добрі люди,
В злагоді, у дружбі, в щасті жити

А тепер...
Всі скажуть — винуватий
Той, від кого по дощу ідеш.
Ну, а друзі? — Їх було багато.
Ну, а ми?

Ми винуваті теж.

1955

ЗНОВУ В ДОРОЗІ

Знову, як і все життя, в дорозі,
Швидше крові біг, огонь в очах.
Тільки б в авангарді, не в обозі,
Тільки б у кімнатах не зачах.

Світ широкий жадібно очима
Обніми, у серце забери,
Щоб життя не пролетіло мимо,
Не скотилось каменем з гори.

Хай назустріч вітер, хай вітрище,
Ти — вперед, ти не прогай і дня,
Адже кожен день — то крок все вище
На шляху життя і пізнання.

Хай багато пройдено і звідано,
Ще перед тобою час і світ.
Тільки уперед, у нерозвідане,
Щоб лишився на землі твій слід.

1955

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА

Світлого мармуру лінії строгі,
Суворі знаки недавніх дат.
В бронзі над площею Перемоги
Стоїть переможець — радянський солдат.

На мрамурі встав він, у битві впавши,
Щоб діти росли, щоб людство жило...
І я, червоні квіти поклавши,
В задумі стою, похлившись чоло.

Безсонні ночі, холодні окопи,
Вибухів сморід і чад загравав...
Я з ним колючі дроти Європи,
Її визволяючи, в битвах рвав.

І хай сліди бойовища стерті
На площах, в полях, на бескетті гір...
Отут, при солдатським вічним безсмерті,
Живі присягаємо словом — Мир!

1955

ПОВЕРНЕННЯ ДО КИЄВА

За дорогами, верстами,
За снігами іскристими
Залишились вокзали,
І причали, і пристані,
І приемні супутники,
У дорогах зустрінуті,
І знайомі, і друзі,
Не навіки покинуті,

І в карпатських ущелинах
Рік розбурхана пінява...

Ти вернувся до рідного,
До коханого Києва.

Дні, не тижні, не місяці,
Вас ділила розлука.
Очі ласкою світяться,
Серце радісно стука.

Ти не можеш, схвильований,
Щастя стримати вияви.
Здрастуй, світлий, оновлений,
Добрий день тобі, Києве!

Добрий день тобі, доброму,
Добрий день тобі, вічному.
В січі, в битві — хороброму,
У труді — героїчному.

Сніг на комір, кружляючи,
Осідає зірчастий,
Мов з приїздом вітаючи,
Мов шепочучи: «Здрастуй!»

Раптом блискавок стріли
В очі вогненным жмутом —
«Кузня Ленінська» стріла
Автогенним салютом.

Сніг. Сніжок. Легко дихати.
Раптом серце сказало,
Щоб додому не їхати,
Щоб іти...

Від вокзалу

Ти ідеш по пороші
Із киянками поруч.
У стрункій огорожі
Ботанічний праворуч.
Мчать машини шалені —
В них свої повороти.
Щорс, підвівшись в стремені,
Виїжджає навпроти.

Сніг. Сніжок. Трогуари
Білі, чисті, іскристі

На найкращім бульварі
У найкращому місті.

Кожен крок тут ісходжений,
Кожен камінь мурований.
А ти знов заворожений,
А ти знов зачарований
І будинками ближніми,
І високими кранами,
І студенткою з лижвами,
Що пройшла і не глянула.
Повилася дорога
В голубе надвечір'я,
В сутінь саду старого,
На дніпровські узгір'я.

Стадіони і парки
У зимовій одежі...
Ось червоні ліхтарники
Загорілись на вежі.

Журавлями у небі
Повертаються крани.
Вже й вертатися треба,
Вже, здається, її не рано.

Вечір лісом та полем
Біг, щоб стрінутись з нами,
Над Дніпром, над Подолом
Засміявся вогнями.

Де вогні ці взялися,
Де кінець їм, початок?
В світлім морі злилися,
І Печерськ, і Хрещатик.
Правий берег узгірний
Весь вогнями пронизаний...
Здрастуй, Київ вечірній,
Електричний, залізний!

Світлий піснею, мрією,
Юний в бронзі й граніті.

Я люблю тебе, Києве!
Як тебе не любити!

ПОЛЕ, ПОЛЕ МОЄ

Поле, поле моє, що ти можеш нарадити,
Що нав'яти можеш під осінніх вітрів голоси?
Тут діди мої, прадіди і прапрадіди
Переходили в давні-прадавні часи.

З плугом — потім. До плуга —

з киркоюю

й мотикою

Та з важкою сокирою через хащі дубів і ялиць.
Корчували коріння, змагалися з поростою дикою,
Щоб запахло на пагорі житнім теплом паляниць.

Щоб розширився обшир і вперше на зораній ниві
Колихнулось колосся прибоем незнаних морів.
Чули пахощі теплому хліба їх ніздрі чутливі,
Чули вуха важке тупотіння овець і корів.

А за тим тупотінням зі сходу, з-за темного валу
Чули гомін гортанний, і рокіт, і цокіт стрепен.
Покидали свій труд, брали зброю, щоб стріти навалу
Вузьколобих ногаїв, наїзницьких диких племен.

Поле, поле моє. Тут ламались мечі й заборола,
Тут тріщали щити. І жовтіли сліпі черепи.
І що значить своєї землі оборона,
Знали діти твої, на відвагу в бою не скупі.

Поле, поле моє! Я люблю тебе, поле,
Простір твій, широчінь, твої пахощі й цвіт.
Все міцне на тобі, все здорове, не кволе.
Тут мій дім, тут мій рід уже тисячі літ.

Тут були пустирі, тут і межі були й огорожі,—
Іх нема. Ціле море озиме в росі.
Я засіяв тебе. Я у тебе стою на сторожі.
Ти добро, ти всю радість мені за труди віддаси.

Поле, поле моє... Вечір. Вітер. І згадки.
За лісами згасає сонця вогняно-срібний щит.
Тут жили наші прашури.

Нащі нащадки

Тут ходитимуть, житимуть тисячу тисяч літ.

1956

ДЕСНА

Десно!
Ріко моя чудесна!
Нерівна та чиста вся твоя путь.
В водах твоїх прозорість небесна,
І хмари в тобі, як у небі, пливуть.

Білі
Або від зорі загорілі
Випливають світлою тінню на луг,
Як кулички, як качки легкокрилі,
Що так і пурхають в травах навкруг.

А я лугами
Поміж стогами
То підійду до твоєї коси,
То над затоками, берегами,
То по ожиннику навкоси

Йду, переходжу
І не можу
Налюбуватись роздоллям твоїм,
Лісом, що обрій зайняв, як сторожа,
Полями за узбережжям крутим,
Тобою, що проминувши Чернігів,
Води швидкі несеш до Дніпра...

Жаль, що малим хлопчаком я не бігав,
Скажемо, десь у районі Остра
Або тут, біля тихої Рудні,
Не мчав пастушком на рахманнім коні,
Хоч і мої дитинячі будні
У придесенській пройшли стороні,
У воркотливім Чернігівським лісі,
Де і суніці, й зозулин спів,
Де в кожному селі — мох на стрісі,
Де перепел б'є в гущині хлібів.

Де вечори від жари імлісті
Обволікають ближні гаї
І сіножаті в лозі болотисті
Нагадують, Десно, простори твої

Може, тому луги заплавні,
Ожинником вислані береги,

Як і в літа дитинячі давні,
Рідні мені і дорогі.

Гляну на них — оживе, воскресне
Ота чарівна, безтурботна пора...

Десно!
Ріко моя чудесна!
Золотокоса
Сестра
Дніпра!

1956

ДОРОГА В ДИТИНСТВО

Дуби підняли парусами
Покручене листя руде.
Дорога біжить між лісами,
Дорога в дитинство веде.

Аж пахнуть мені осінні
Узлісся в ріднім краю,
Ночівлі на свіжій сні
Біля багаття в гаю.

Стежки лісові мошисті,
Холодні гриби тугі
І росами вимиті, чисті
В лугах величаві стоги.

Під дубом сидять на узліссі
Навкруг казана косарі...
Тупичів, село на Поліссі,
Поля, болота, мочарі.

Було тут і доброго й злого.
Замріюсь — і видно мені:
Дитинство моє босоноге
Біжить по колючій стерні.

Зверни ж на часину, дорого,
В дитинство, у рідне село...

Недурно було босоноге —
Так швидко від мене втекло.

1956

ЯК ДОБРЕ...

Як добре, що тут і поля, і луги,
І сирти в полях, і в лугах стоги,
І осокир над Десною крилатий,
Що в краплях роси величаво дрима.
От зараз у мене нічого нема,
А я — багатий.

Я чую притишений шепіт дібров,
Іду, прислухаюсь до їхніх розмов
І дякую пташечці перельотній,
Що, знявшись у чисту небесну блакить,
Чистим своїм голосочком дзвенить,—
Я не самотній.

Ранкова зоря, вечірня зоря.
Хто стріне, той зичить здоров'я й добра,
І хай там грози чи зливи —
Кожна хатина зігріє мене,
Кожна людина добром не мине,
Я — щасливий.

1956

СТЕЖКИ

Стежки зійшлися, знову розійшлися:
Вузенька — в поле, ширша — до села,
А найкрутіша — в даль, до джерела,
Через піски тернистого узлісся,

Між мочарів, що з лугу дотяглися,
По коренях і по горбах пішла,
По острівках. А відстань не мала.
Стань, перехожий, добре роздивися,

Котру обрати? Підемо крутою,
Який би шлях важкий нас не зустрів,
Не нам пісків боятись, мочарів.

В путь, до джерел, на солов'їний спів!
Освіжимося цілющою водою,
Вдихнем високих сонячних вітрів!

1956

У РІДКОЛІССІ

У рідколіссі сонце і тепло,
І заколисує дрімотна тиша.
Тут засніло вересу стебло,
Поглянеш — і на серці веселіше.

Тут вітерець у вітті ледве дише,
А в гущині, де дуб підніс чоло,
Неждано зашуміло, загуло,
Так, ніби вихором гілля колише.

Ходімо вглиб — там ягода і гриб,
Як музика, сосни старої скрип,
Покиньмо це дрімотне рідколісся.

Там горлиця туркоче віддалік,
Літам зозуля підбирає лік,
Там все, що серцю може дати Полісся

1956

ПІСНЯ ДІВОЧА

Залатане озеро
Зеленим лататтям.
Над озером берізонька
Пишається платтям.

Білим, чистим,
В чорну горошину.
Зелену зачіску
Спустила з вершини.

А по озеру човни,
А в озері — риба,
А хвилю з даліни —
Море хліба.

У лугах-берегах,
Близько-недалеко,
На червоних ногах
Білий лелека.

А в плавнях на Десні
Горлиця туркоче.
І над всі пісні
Пісня дівоча.

Пісня дівоча,
Як райдуга в очі,
Із садів, із села
Птицею злетіла,
Пішла-попливла,
Куди захотіла —

За зелений гай,
За луг, за долину,
На цілий край,
На всю Україну.

1956

СЛІД

Стомлений за день важкої спеки
З лугу йду, ступаю на траву.
Вечоріє. А село далеко,
А ще далі дім, де я живу.

Верболіз. Коса. Десна хлюпоче.
День скінчився. М'яко захід зблід...
І неждано кидається в очі
На піску малий дитячий слід.

І далека путь — вже не далека.
Швидше! Там, у затишку села,
Жде мене малесенька Оленка,
Тепла ручка, ніженька мала.

Якщо я у подорожі буду,
У дорозі дальній через світ,
Хай мені трапляється усюди
На піску малий дитячий слід.

1956

ОСОКІР

В давні мої студентські літа
В суботник на Харківським тракторобуді
Я осокір посадив — хай зроста,
Хай зеленіє на радість людям.

В війну я Харків з бою брав.
Тракторний лежав руїною.
А мій осокір крону підняв,
Піснею шелестів сокоріною.

Вижив, удержався для століть,
Корінь углиб пустивши.
Знов тракторний громом чавунним гримить,
Ні вдень ні вночі не знає тиші.

Обувши гусеничне взуття,
Ідуть трактори на цілинний спокій.
Живе життя, квітне життя,
Шумить осокір мій високий.

1956

ДЕСЬ ТИХО ШЕПОЧУТЬ СМЕРЕКИ

Десь тихо шепочуть смереки,
Десь ріки в пороги б'ють...
Дороги близькі й далекі
Спокою мені не дають.

Немов на якімсь перепутті я,
Порт сниться нічний чи вокзал...
— Ждемо тебе! — кличе Якутія.
— Ждемо! — закликає Урал.

І шепіт з Алтаю донісся,
І з другого боку, з Карпат...
А рідне Полісся — Полісся
Щодня закликає стократ

Лісів своїх шелестом-шумом:
Приїдь, походи, відпочинь;
Тут пісні, тут роздумам-думам
Свій простір, своя широчінь;
Тут свіжістю в серце, в обличчя
Б'є вітер...

І жду я, коли ж
Прилине весна мандрівнича,
Щоб їхать не в Рим, не в Париж,
Не в потом і пилом укриті
Без сонця квартали вузькі,
А в рідні, найкращі у світі
Краї лісові і гірські,
В степах і зелені діброви,
За білі вершини хребтів,
Де наше все в пісні, і в мові,
В гостиннім звичаї братів,
Який ще від прадідів строго
Вони березуть, як закон...

Близькі і далекі дороги
Забрали мій спокій і сон.

1956

ЩЕ НЕ МИНУЛА МОЛОДІСТЬ

Ще не минула молодість. Ще сили
Юнацького неспокою в мені.
І руки ті, що жали хліб, косили
Траву високу — ще міцні, міцні.

Я, не спиняючись, іду на гору,
І ритми серця повні і пружкі,
І подих рівний. І в потрібну пору
Приходять нерозгублені думки.

Життя нас не голубило. Мотало
По війнах, по дорогах через світ...
Так я й незчувся, що прожив чимало,
Зробив же мало та й не все як слід.

А час іде. Весну зміняє літо,
Зерно зростає колосом тугим...

Гляди ж, щоб те, що буде ще прожито,
Тобі і людям стало дорогим.

1956

ЗЛІТАЄ ЛИСТЯ З ОСОКОРА

Злітає листя з осокара,
Летять листки з календаря.
Приходить осінь ясногозора,
Моя улюблена пора.

Останні хури споряджає,
Зібравши в полі все сповна.
Зеленим килимом врожаю
Прослалася озимина.

На сірих стернях у долинах
Недосвіт перший забілів.
А в небі, в хмарах журавлиних,
Далекий поклик журавлів.

В південне літо розмаїте
Веде їх дальній переліт.
Я заздрю їм, що гріх таїти,—
Люблю шляхи в широкий світ.

Та журавлі моїй тривозі
Розраду шлють з височини:
Не все ж у мандрах та в дорозі,
Побудеш дома до весни.

І я в труді сиджу на місці.
Все добре.
Тільки й жаль мені,
Що все летить-злітає листя,
Що восени
Короткі дні.

1956

ТИ ГОВОРИШ...

Ти говориш — пожив би дома...
Ну, який з мене домосід?
Знову стежка витка невідома
Кличе в даль, у широкий світ.

Знов тайга простягає віти,
В морі дальньому світить маяк...
Чим же серце мені вгомонити,
Що не хоче спокою ніяк?

Що поробиш — квиток замовляю.
Путь-дорога, земля без меж.
Не від тебе, від серця тікаю,
А від серця хіба втечеш?

1956

МОЄМУ ЗЕМЛЯКУ

Сивовусий та сивобровий,
В шістдесят молодий і здоровий,
По-солдатськи плечистий, стрункий —
Отакій ти, земляче мій.

Все життя їв ти хліб із полів,
Що сам внорав, потом полив,
І як пахне той хліб трудовий,
Знаєш добре, земляче мій.

Щедрий ти, як земля, як Дніпро,
Вічно людям робив добро:
Хати зводив на рідній землі,
Печі клав, щоб жилось у теплі.

Не покривдив дитину малу,
Не зобидив пташину, бджолу.
А з напасником — перший на бій.
Отакій ти, земляче мій.

Дім свій витесав, виростив сад,
За синами діждав онучат,

Кожен дужий, та кожен ставний —
Чисто в тебе, земляче мій.

Подивлюсь — прикрашаєш ти світ.
То й живи свою тисячу літ,
Повен замірів, мрій і надій,
Невмирущий, земляче мій!

1956

СОСНИЦЯ

О. П. Довженкові

Пахне сіном, осокором, трунками
Подих надвечірнього спокою.
Дерев'яне місто з візерунками —
Сосниця над Убеддю-рікою.

Тиша скрізь. І дихать легко, й думать,
І дивитись, як із далини
Між лози біжить маленька Убедь
По лугах до більшої Десни.

Як очеретянка по лозині
Стриб та стриб... А може, там кубло?
Як з городу вперте гарбузиння
Поповзло й на вишні зацвіло.

Як шуліка ріже височини,
По горі скрипить гарба стара...

Зачарований життям хлопчина
В оченята все оте вбира,
В серце, в пам'ять.

Сам же йде білявий,

В надвечір'я, в далеч-далину,
Межником, левадою, полями
На найвищу кручу десняну.

Луг та поле — скільки бачать очі.
Як багато у Десні води!
Що вона під кручею воркоче,

Що шепоче і біжить куди?
Все в той бік, до сонця, та не прямо,
А вужем закручує нурти.
Певно, десь там глибочезна яма,
От дійти б...

Та час додому йти,
Між стогів отавою рясною
На дівочу пісню прямувать...

Хлопчик, зачарований Десною,
Виріс, щоб усіх нас чарувать.

Щоб усе, що в думі, в серці, в мислі
Визріло з дитячих давніх літ,
Повернуть народові як пісню,
Як надії слово, мрії зліт...

Так, як Убедь до Десни спішила,
До Дніпра Десна, Дніпро в лиман,
Так вливається співцева сила
У людський безмежний океан.

Так людським ділам в труді щоденнім,
Пристрасті, завзятості людській
Шлях співець второвує натхненням,
Словом золотим надій і мрій.

1956

ОСІННЯ ГРОЗА

Напнула хмарина завісу,
Космата, важка виповза.
І раптом осіння з-за лісу
Гроза налетіла, гроза!

Ударила громом-розкатом,
Аж хлюпнув на берег ставок,
Побігла узліссям строкатим
Холодним вогнем блискавок.

І ще раз, і ще налетіла,
Шумить, по землі гримотить,

З осик і беріз пожовтіле
Обірване листя летить.

Забійним дощем так і стеле,
Січе по траві, по лозі...
Бадьоре щось є, щось веселе,
Безстрашне щось є у грозі!

Не скоро, либонь, перестане.
До нитки промок — та дарма!
Осіння гроза! — це ж остання,
Хай потім гуляє зима!

І як освіжила леваду,
Як ліс в блискавках загорів...

Так, певно, й літа — не завада
На зліт, на юнацький порив.

1956

ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ ЗАСПІВАЛИ

Весільних пісень заспівали
Десь там, у заріжку села.
Не тільки мені нагадали,
Що молодість наша пройшла.

Пройшла? Не пройшла — пролетіла,
Бо, певно ж, була не без крил.
Жадібна до всякого діла,
Своїх не жаліла сил.

Усі їх вітчизні віддавши,
На поклик, на призову вість,
Спішила в дороги найдальші,
Не знала насліджених місць,

А знала, як знають солдати,
І війни, і мирні fronti...
Нам є що й самим пригадати
І людям розповісти.

Нас так із шляхами здружила
Весела життя карусель,
Що ми в тридцять п'ять одружились
Та й то без весільних пісень.

1956

НІ, Я НЕ ЗАБУВАЮ

Ні, я не забуваю день вчорашній
І наші вперті у той день труди,
Коли у невідступності безстрашні
Ми йшли в пустелі по сліду води;

Коли, розкривши таємниці двері,
Розвідники, здолавши далину,
У всьому досягали стратосфери
І всюди проникали в глибину;

Стинналися у битві рукопашній
З пургою чи з пустельницьким вогнем...
Ні, я не забуваю день вчорашній,
Але живу я не вчорашнім днем,
Не спогадом, який голубить душу
І тихою утіхою пливе.
Що зроблено, те зроблено. Я ж мушу
Нове шукати, відкривать нове.

Не стать, не ждять в путі, на перепутті,
А прокладать, торить шляхи, стежки,
Кувать метал, кохать зернину в ґрунті,
З якої виросте мільярд важкий,

Розсунуть дальній виднокруг руками,
Розширить обрій непочатих тем,
Щодня в труді на камінь класти камінь —
Цим днем живу. Живу прийдешнім днем.

1956

ФІНСЬКІ КОНТРАСТИ

КАРЕЛІЯ. ФІНЛЯНДІЯ...

Карелія. Фінляндія. Соснові
Ліси довкола і граніт, граніт.
На непорушній кам'яній основі
Прослався півночі суворий світ.

Лісів масиви, мармурові мури,
Озер між ними чаші голубі...
І хай від Крижаного океану бурі,
Нехай пургу приносять хмари хмури —
Тут все росло в упертій боротьбі,
Все вистоїть під лютими вітрами,
Під наскоком колючих холодів...

А тільки сонце позирне на трави —
Вже ліс, вже мох — весь край помолодів
І запишався у теплі.

А може,
Того оціпеніння й не було?

Будь щедрим, сонечко квітневе, гоже,
Ти ж з нами з півдня в край оцей прийшло.
Ти ж, рано-вранці встаючи зі сходу,
Промінням тулишся до валунів.
Неси годину, розтопи негоду,
Зігрій суворих півночі синів.
Нехай у зелені, в цвіту, в обнові
Заквітчується «Калевали» світ.

Фінляндія. Кришталь озер. Соснові
Ліси довкола і граніт, граніт.

В ДОРОЗІ

Спить береза бадиліною
На імшавім валуні.
Віє думою, билиною
В цій холодній стороні.

Тому і за столиками не тісно,
Порожні зали і нижній бар.

Ми — гості. І нас, як гостей, навмисно
Сюди привезли.

Кілька пишних пар
У залі. І ми з багатими разом,
Господарі звично стрічають нас,
Своїм і кубинським частують джазом
І танцем акробатичним під джаз.

О, що то за танець! На хвильку зненацька
Джаз обірвав. Знов удар і свист.
І в цей час у смугастій тільняшці моряцькій
На центр виліта танцюрист.

Таки вилітає! Зігнувся в повітрі,
Розпростався, став на руках.

За мить

Пішли неймовірні, химерні, хитрі
Стрибки, викрутаси, як на вістрі.
Тільки джаз кастаньєтно дзвенить.

А може, то кості тріщать? Ось доли
Простягся, звивається змієм. Затих.
Здригнув. Скрутився. Від муки, від болю?..

Зітхає джаз, розсипає сміх
Тихо, уїдливо. Раптом дуже,
Раптом звук обірвався.

Удар —

Артист іде на руках...

Байдуже

Дивиться кілька бундючних пар,
І механічно, бездумно джазисти
Викрикують свій дикунський фінал,
Коли від втоми блідий, плямистий
Вистрибує він, покидаючи зал.

А ми? Здивовані? Може, вражені?
Ніхто не порушив мовчанку важку.
Ми всі в глибині, в душі ображені
За гідність людську,
За гордість людську.

Та ось долітає з другої зали
Джазу вищання. Він аж захрип.
Удар. Кастаньети...

Отак, щоб ви знали,
Бідний артист заробляє на хліб.

ЛИЖВИ ЛЬОНРОТА*

Виросла в Карелії береза
Рівна, мрійна. І в зимові дні
Підтяло її сокири лезо,
Лісоруб присів на свіжій пні.

І згадав, що в ночі білі
біла
Часто прислухалася вона,
Як отут в руках його дзвеніла
Кантеле золочена струна.

Він співав, ледь ворухнувши струни,
І вгорі, в березовім гіллі,
Гуртувалися клучами руни,
Щоб летіти співом по землі.

А навколо урочисті лица:
Слухають дівчата, юнаки,
Слухають рибалки і мисливці,
Лісоруби і мандрівники.

Одного мандрівника обличчя
Не забуде лісоруб-співець.
Він сідав на камені найближче,
У руках — папір і олівець.

Так сидить і на папері нижче
Руни ті рядочок по рядку...
Витесав карел з берези лижви
І подарував мандрівнику.

* Відомий фінський фольклорист і етнограф.
В першій половині XIX ст. багато років мандрував
по Карелії і Східній Фінляндії, записував,
а потім об'єднав і видав безсмертні руни
карело-фінського епосу «Калевала».

Влітку в човні мандрував, чи піший,
Чи на конях, а в зимовий час,
Міцно ставши на великі лижви,
По снігу йшов Льонрот Еліас

Вдень, вночі. Не підкорявся втомі,
Пасма гір, завали штурмом брав.
У лісах Карелії, Суомі
Спів душі народної збирав.

В очі біла сніговиця біла,
Та спинити не могла вона.
Що пурга! — в вітрах йому дзвеніла
Кантеле золочена струна.

По заметах в села дальні й ближні
Льонрота вели з кінця в кінець
Із берези витесані лижви,
Що подарував карел-співець.

Та не рік, не два, не три бувало.
Обійшовши тундру і ліси,
Він приніс народам «Калевалу»,
Пісню невмирущої краси.

І тепер, коли вітри, мов струни,
Ворухнуть березове гілля,
Чує мужні «Калевали» руни
Снігом запорошена земля.

Іх ключі на віки вічні свіжі,
Із березових злітають віт...

...В Хельсінкі старі в музеї лижви
Спочивають скоро сотню літ.

ЗУСТРІЧ З ПІВНІЧЧЮ

Ліси, узгір'я невідомі,—
Північний край. Далечина.
Біжить, біжить через Суомі
Витка дорога кам'яна.

Чи кілометри, чи сторіччя
Летять назустріч і з боків?
Сувору північ ти в обличчя
Зустрів, пізнав і полюбив.

Таку в'являв її в юначі
Дні безконечної весни.

І ось тепер усе побачив —
Сніги, озера, валуни,
Узгір'я, на красу не бідні,
В вінку соснових верховіть...

І все ж, народжений на півдні,
Про південь мрієш кожному мить.
І вже від мрії веселіше,
Тепліше на душі стає.

Своє любіше і рідніше,
Своє — то все-таки своє.

ЛЮДСЬКОМУ СЕРЦЕВІ НЕ ВГОДИШ

Людському серцеві не вгодиш,
Не вдовольниш його сповна.
Ось зараз по Суомі бродиш
І все тобі не дивина.

Іще недавно дивовижним
Цей край здавався. А пожив,
Поїздив тут якісь два тижні,
І сниться вже земля батьків.

Та час мине, і поле отче
Покинеш знову, й саду цвіт,
Бо неспокійне серце схоче
В далекий світ, в широкий світ.

І знов тебе в дороги кине —
Мандруй, спочинку не проси!

Ох, серце, серце неспокійне,
І вмерти дома не даси!

1956

Фінляндія — Київ

МЕДОБІР

Літо. Сонце в zenіті
В білу хмарку пірна.
Теплим сяйвом залиті
Луг, жита, ярина.

Білопінною повинню
Б'ється в берег полів
Море гречки схвильоване
Співом бджіл і джмелів.

Металевим наливом
Колос жита зважнів,
Урожаєм щасливим
Жде не діждеться жнив,

Щоб почуть, як мотори
Розгойдають мости,
Щоб в державні комори
Щедрим скарбом лягли.

Липень. Хто ж у цю пору
Пожаліє трудів!
Літо — час медобору,
Дозрівання плодів,

Що недавно малими
Виглядали з гілок.
Час іде невмолимо,
Тож пильнуй, щоб не мимо
Прогримів його крок,

Бо не встигнеш і глянути,
Як осінній мотив
Схоче в серце заглянути,
В твій закрадеться спів.

Сонце зійде з zenіту,
Щоб тебе запитать,
Що зумів ти за літо
Наробити, надбать?

Що зробив, що намічено.
Чим окрилив людей
І якого насичення
Літній твій трудовдень?

Поки пожовтють осінь
Сад не вкрила і бір,
Дбай, щоб спів, щоб колосся,
Щоб багатство лилося...
Літо — твій медобір.

1957

В ПЕРЕДЧУТТІ ГРОЗИ

В передчутті грози виходжу з дому.
Принишло разом птаство у саду,
Шумить тривожно осокір. Іду
Назустріч вітру, блискавиці, грому

По березі дніпровому крутому.
Ось дощ сипнув на парость молоду,
Гроза врожай несе, а не біду,
З землі змиває пил, а з серця втому.

Вогонь викрешує хмарина-криця,
І срібна крапля в відблисках іскриться
На вигнутій шаблиці рогози.

Гори, вихрись, спалахуй, блискавице,
Котись, крутись, грозова коліснице,—
Як добре не боятися грози!

1957

НА РАДІСТЬ ЛЮДЯМ

Не пирієм, не вівсюгом, а злаком,
Янтарним медом, злитками плодів
Стелися, ниво радісних грудів,
Щоб їли ми свій чесний хліб зі смаком.

Щоб сміху простір був, пісням, подякам.
Щоб кожен веселився і радів,
Малій — зростав, а старший — молодів,
Щоб недруга давило переляком.

Слав, сонце, нашу молодість і силу,
Багатство й щедрість, знайдені в трудах!

Вквітчавши урожаєм землю милу,
Піднімем нашу пісню міцнокрилу,
Щоб вітром зашуміла в прапорах
На радість людям, нелюдам на страх.

1957

ТВІЙ ДЕНЬ

Як сонце встало — й ти прокинься, встань.
Ніч — сну, світанок — дерзновенній дії,
Очам — видиме, а невтомній мрії
Те, що сягає за безмежжя грань.

Не пропускай в житті твоїх світань,
Їх мало відпустили нам стихії.
Сади свій сад, плекай свої надії,
Зневірою душі собі не рань.

Ти йдеш — тож дихай повними грудьми,
А сон — він прийде знов своїм порядком.
День — устремлінням, зльотам, а не згадкам.

На труд — з людьми, на подвиги — з людьми,
Все, що тобі призначено, візьми,
Все, що надбаєш, залиши нащадкам.

1957

НАД «КОБЗАРЕМ»

Заплющу очі і в глибінь з тобою,
В минуле, в чорні присмерки століть,
Розплющу очі — і вперед, і жить,
Насичений вогнем і боротьбою!

І хай ітиму з думою живою
Не день, а мить — хай та коротка мить,
Насталена, як ти умів сталить,
Устане проти рабства і розбою.

Пий, серце, пий з живого джерела,
Що голубу крило і зір орла
Дає з свого безсмертного причастя.

Тут, в глибині його, зорі світання,
Тут іскра, полум'я, тут гімн повстання,
Тут наша битва, перемога, щастя.

1957

СЛОВО

Тебе, бунтарське, кидали за ґрати,
Терзали, як борця на засланні,
А ти, нескорене, не спалене в огні,
Прийшло в рядок живим солдатом стати.

Тебе ще немовляті рідна мати
Мені, всім нам співала в давні дні,
Тебе, крилате, в битві на війні
В дні вогняні ішли ми визволяти.

Ти — клич наш! Дума! Наше серце, пісне!
Страшне ти, рідне слово, ненависне
Підступним лицарям брехні і зради.

Вони сичать, вони гарчать в свавіллі,
Та проковтнуть тебе вони безсилі,
Бо ти — народ. Народний прапор правди.

1957

ОЛЕНЦІ

Розвиднився твій день, а мій повечорів.
Ти все щебечеш, пташенько чубата,
Стрибаєш, а мені вже труднувато,
Хоч і живить мене твій щебет-спів.

Та дальній шлях мене ще не стомив,
До діла жадібний, труджусь завзято,
Щоб ти, як виростеш, могла сказати:
Мій батько дещо за життя зробив!

Тож знай: для тебе я трудився й жив,
Щоб ти взяла найкращі із скарбів
Не як дарунок чи винагороду,

А як своє життєве завдання,
Щоб для майбутнього трудитись дня.
Ти — будучність моя й мого народу.

1957

ТВІЙ СЛІД

З народження ти мав усе сповна,
Та от життя прожита половина —
Й піщо не зроблене — твоя провина,
Людьми не буде прощена вона.

Яка ж у тебе путь була нудна:
Вставав ти, їв, дрімав, як та дитина,
Чи дома, чи на службі, все єдино,
Так день за днем вичерпував до дна.

Спить сила, думка у тобі дріма,
Плід не зав'яжеться на пустоцвіті.
Якби в житті ти йшов не крадькома,

Твій слід закарбувався б на граніті.
А так і знаку по тобі нема,
Тебе насправді й не було на світі.

1957

СОЛОВЕЙ

Тінь залягла волохатою хмарою
І попливла через луг на зарічні ліси.
А соловей
у вільховім кущі таке викомарює,
Що й віршем не передаси.

КИЇВСЬКІ ФРЕСКИ

Я ВІДКРИВ СТОРІНКУ

Я відкрив сторінку з давниною,
Не закрий її, не обійти.
Чуеш, звідти стугонить війною,
Стріли б'ють в кольчуги і щити.

Бачиш, битва ниви розпорола —
Кров і мертві в чорній борозні.
Половецькі стріли в заборола
Б'ють — і зяють рани наскрізні.

Знов прийшли з грабунком гості диві
З півдня по живий товар — ясир,
Сіють смерть на гради, весі, ниви,
Їхній слід — пожарища й пустир.

Але туго в княжої дружини
Натяглись тятів співучі жили —
Бережись, розгнуздана орда,
Обтікає з трьох боків біда.

Коні ржуть. Трава у збризках крові.
Ворон криче — в нього теж ясир.
Ворухнулись довгі княжі брови,
Меч підніс в правиці богатир.

Клич і тупіт. Степ дрижить од кличу.
Тінь пливе від ворона крила.
Щит — на щит і меч — на меч, і січа,
Люта січа почалася, зла.

Де ж ти, з ким же тільки ти не билась!
Скрізь в полях могили насипні.
Русь, о Русь! Мечами ти хрестилась
У кривавій віковій борні.
Русь, о Русь! В огні ти народилась,
Падала, підводилась в огні.

1946

ГОСТІ

Візантійські гості з подарунками
Із трієр виходять дорогих.
Запашними та міцними трунками
Князь зустріне їх.

Буде ніч бенкетна. А розвидниться —
Схід проріжуть променів ножі,
Мов луна, повторить княжа гридниця
Голоси чужі.

Під склепінням, де й зітхання глухне,
У скупому поблиску свічі,
Князеві почуте і підслухане
Скажуть товмачі.

Гості сплять утомлені, захмілені,
Тільки князь все ходить нагорі,
Думу думає. Пливають Дніпром за хвилями
Відблиски зорі.

Погляд — вдаль по річищу Дніпровому
Променем розжареним горить.
Через те й не спиться сивобровому —
За моря зорить.

Бачить князь за хмар хитким полотнищем
Обриси заморської землі.
А по морю грецькому полощуться
Парусами руські кораблі.

1946

СТРУГИ ПО ДНІПРУ

Струги по Дніпру — проти хвиль, а за
веслами
Князь і дружинники з бронзи литі.
З круч женці махають золотими перевеслами,
І сміється черлене сонце в zenіті.

Радій же в мирі, старо і младо,
Мертвих нишком оплачуть живії.
(Ой сину мій, сину! Ой ладо мій, ладо!
А хто ж твої рани слізьми обмиє?)

Десь там, за тирсою, лягло немало.
Засип же їх порохом, добрий Стрибоже.
Та вже не мечі зорюють землю — рало,
Не стріли засіють — зерно гоже.

Ворог-наїзник повержений зник в Приазов'ї.
Трудіться ж у мирі та в злагоді жийте.
Потом здобутий і в битві синівською кров'ю,
Хліб свій і мед свій
у власному домі спожийте.

1946

МИСТЕЦТВО

Старовинні ткачі і прадавні кравчині,
Різьбярі безіменні і теслярі
У кіоті різному,
в пахучій овчині,
У гаптованім косівському кептарі
Залишили не просто різьбу, гаптування,
А, руйнації часу наперекір,
Днів своїх залишили зорю-розсвітання,
І сердець, і очей своїх теплий зір,
І своєї душі поклик лагідно-добрий,
Що до нас промовля через відстань часу:
Так ми бачили землю і сонячний обрій,
Так і вам залишаємо нашу красу.

Не лише для розваги, не тільки для згадки —
Наше слово і райдуга барви до вас,
Щоб сердець наших племінь,
далекі нащадки,
В вічнім вогнищі вашім горів і не гас.

Кличуть вежі допитливих,
і мавзолеї,
І собори в найдальші землі кінці.

Ніби храми, ідуть в галереї, в музеї
І близьких і далеких земель посланці
Сил черпнути для серця в картині, в узорі,
У терпінні та мужності наших дідів.
І летять Прометеями
в небо під зорі,
І ідуть Геркулесами
полям трудів.

1965

ПОХОДЖЕННЯ БОГІВ

Жодному богові не молився ніколи я,
Нікого з людей до богів не возводив,
Тільки спалах зорі, вічне сонячне полум'я
Викликали в мені божеський подив.

Ну що ж, може, і в предків отак виходило —
Той, хто не знав ще трута й кресала,
Вклонявся зорі з пошани та подиву,
А потім сонце Дажбогом стало.

Згодом іншими оточились богами
Пращури наші, лісові слідопити,
Так і з'явилося ідолище погане,
Яке довелось у Дніпрі втопити.

1965—1967

НА СТАРОКИЇВСЬКІЙ ГОРІ

Тут сутінки. І від холодних стін
Звологою, старовиною віє.
Мовчить твій хор, спить крилас твій, Софіє,
І втратив голос великодній дзвін.

Та шпиль з хрестом на сотні й сотні гін,
Як сотні літ до цього, пламеніє
Стрілою в небі. Хоч злетить не сміє,
Стримить швидким хмаринам навздогін.

І час всесильний не приніс сюди
Байдужості. На косогорах зритих
Нові будівлі. Та лише в сади
На гору старокиївську зійди —
І Ярослава Мудрого сліди
На вичовганих прочитаєш плитах.

1967

ХРЕЩЕННЯ РУСИ

Жорстокий Схід в поезії був мудрий,
Та людські душі кликав до покори.
Звідкіль це — з Инду, Гангу, Брамипутри —
Мотиви рабства в християнським хорі?

О, в цих молитвах скрізь не знали міри
Аллаха і Хреста представники.
Всі лицеміри кликали до віри
І до покори крізь усі віки.

Що кликали! Робили ворогами,
Палили, мордували батогами,
Камінням били, хто цуравсь богів.

Ти ж, Києве хрещений, до Стрибога
Привів без крові й мук нового бога,
І цим велику мудрість ти явив.

1967

У ХРАМІ

Все підляга суворому закону
Мінливості. Літа ведуть свій лік.
Я на стіні і зблизька, й віддалік
Уважно розглядаю не ікону —

Маленьку битву. Коні і списи —
За диким вепром збуджена гонитва
Крізь бурелом, через густі ліси —
Це в храмі, де з віків бринить молитва.

Я давнину читаю на стіні,—
Вона злиняла вже у древнім храмі.
Та на тисячолітній панорамі
І нині чітко бачаться мені,
Що в прадідів, окрім молитви й бога,
Було трудів і радостей премного.

1967

КОНЧА-ЗАСПА

Конча-Заспа — Кончак заспав.
Степами з-за Стугни гнав свої орди,
А тут лісової досяг прохолоди —
Розсідлані коні припали до трав.

Ще перехід — і на Київ би впав
Скаженим вихором злої негоди
І диктував би, повен погорди,
Силу своїх завойовницьких прав.

Та спить Кончак. Міцно спитьсья на зорці.
Половців дух сосновий п'янить.
А невсипущі княжі дозорці
Військо ведуть. Обступають. Ще мить —

І зброя дзвенить. І тікає Кончак
У степ, на поразки гіркий солончак.

1967

ДЗВони

Дзвони гуділи врочисто й тривожно.
Через бар'єри лісів і часів
Котились святково і переможно
Нестомлені хвилі їхніх басів.

День трудовий у годину вечірню
Кінчався під мідне їх рокотання.

Люди хрестились, ішли до спочинку.
І дзвонам теж спочивати до рання.

Змовкали чутливі, як і сторожа,
Що чатувала в дзвіничних нішах,
Щоб із-за Стугни навала ворожа
Не сполохнула дніпрової тиші.

А ледь тривога — на сполох били,
Темінь вогку гойдали напружені —
І бігли з мечами, з сокирами бігли
І цехові, і дружинники дружні.
І насторожено київські схили
Тримали тополь списи харалужні.

Дзвони дзвеніли, співали дзвони
Райдужно-буйно, весняно-клевально —
Йшла молода, клала поклони:
Завтра вінчання, завтра вінчання.

Білі лелітки, стрічки стобарвисті
Легко злітали, на вітрі дрижали.
Світлішали погляди — і, врочисті,
Її проводжали, щастя бажали.

Дзвони гуділи. В ритмах синхронних
Клич свій відлитий слали згори.
Скільки народжень, відправ похоронних
Співали їхні басы й тенори!

А над ними, повз них мчали віхоли
Зльотів і змін, століть і епох.
І дзвони замовкли. Дзвони затихли.
Не чують їх люди. Не будить бог.

Цвіллю дзвіничні вкриваються ніші,
Било дзвонар не гойдне обіруч.
І з радістю чують дзвони: інші
Рапсодії линуть з дніпровських круч.

Чути — з Подолу міддю-металом
Сурми сурмлять від чернігівських піль.
Шляхи стугонять за «Арсеналом».
А дзвони мовчать, ковтаючи цвіль.

Над віадуками, над мостами
Спалахи блискавок крешуть з п'їтьми,
А під банями, а під хрестами
Дзвони глухі. Дзвони німі.

Може, їм сниться: ой, стати б на чати,
Гукнути в світ-простір з останньої сили,
Бо як же їм важко, як нудно мовчати
І знати — вони вже своє відзвонили.

1967

КОРОЛЕВА

Король Франції Генріх I, прочувши про красу і розум дочки Ярослава Мудрого Анни (Агнії), через свого посла запропонував їй стати його дружиною. Їх вінчання відбулося 14 травня 1049 року у Реймському соборі.

За далекими обрїями,
За лісами, морями
Королі
Наречених собі вибирали.

Як у казці:
Десь принц,
Десь красуня принцеса.
Але це тільки так —
Інші тут інтереси,

Що послів спонукають
Дипломатичних
За морями шукати
Зв'язків політичних,

Що про них іще кажуть:
«Інтереси державні...»

Так призначила доля
І Ярославні.

Анно! Як же дніпровські
Любила ти кручі —
В листопаді,
І взимку,
Й весняно-квітучі.

Бігла тут по стежках
На церковні відправи,
Поверталась —
Високі вклонялися трави,
Шелестіли столітні
Важкі осокори...

А вінчатись припало
У Реймським соборі.

Ох, навіщо король той
Французький незнаний
Край примусив покинути
Рідний, коханий.

Що гадати... У Франції
Ріки хоч піняві
І хоч тепло, хоч гарно, —
Не так, як у Києві.

Королева!
Могла, що хотіла, веліти,
А душі не могла повеліть
Не боліти.

Сад садила-ростила
На просторі плідному
І церкви мурувала,
Як у Києві рідному.

Для підданців була
Не скупа на щедроти,
Тільки тугу в собі
Не могла побороти.

І крізь відстань віків
З придніпрового краю
Королеві у Франції
Я співчуваю.

Важко жить в чужині
За далекими межами,
Прибиратись
Хай пишними,
Та чужими одежами.

Важко,
Навіть чужого нічого не гудячи,
Королевою навіть французькою будучи.

1967

СТАРЕНЬКА ЦЕРКВА

Старчихою прийшла з отих століть.
Обдерта. Ну кому до неї справа?
Старенька церковця на пагорбі стоїть.
Мовчить. А чимсь поважна, величава,
Сувора навіть. Старістю, либонь.
І перед нею я не без пошани
Спиняюся. Отут колись любов
Вінчалася. Сюди ішли прочани.
Несли гріхи, стежину збивши дальню,
Несли кохання з ближнього села.
Вона була їм і за сповідальню,
І за палац одруження була.
Її тутешні, не заморські, зодчі
Робили на жертвовні копійки.
Прислухайтесь, зведіть на неї очі —
В її мовчанні шепотять віки.

1967

КАМІННА БАБА

Баби камінні край подвір'я
На Старокиївській горі,
Як сновидіння, як повір'я,
Як вурдалаки-упирі.
Старі, пощерблені, холодні
І незбагненні.

Та не так
Давайте глянемо. Народні
Це витвори. Тут певний смак,
Важка символіка прадавня
Відтворює людське ество —
Штрих надмогильного ридання
Чи дум упертих горжество.

Але не божество. Не згоден,
Що це прадавній забобон.
Себе наш пращур не на подив,
Збагнувши творчості закон,
В такій різьбі, в такій подобі
Нам залишив. Той кочівник
У скромній вапняка оздобі
Нехитрий вирізьбив свій вік.

Є що відгадувать, шукати
В цій гіпнотичності фігур.
І я шукаю.

Жінка. Мати.

В степену, серед піщаних бур,
Через посуху і безводдя
Далекі скіфські племена
До ручаїв живих проводить.
Не вождь. Не воїн. А вона,
З віків, з прадавності всесильна.
Людський продовжує похід.

Її фігура надмогильна
Говорить: не скінчився рід
І не скінчиться. Ждуть дороги,
Йде мати. Що її зляка?
І очі повні остороги,
І груди повні молока.
Утомлена, важка незграба,
Не те, що воїн-молодик.
Але вона, камінна баба,

Дає нам свідчення про вік,
Про наших пращурів дороги,
Про зміну й зіткнення епох...
Летять, міняються епохи,
А мати йде. А мати — бог.

1967

САРМАТСЬКА ВЕСНА

Журавлі, журавлі потяглися із вирію,
Небо й землю яристій Дажбог розтопив,
І сарматські красуні з едвабною шкірою
За худобою вийшли на простір степів.

Клалась тирса шовкова в пониззя дніпрове,
Продирались крізь дерни шорсткі пірії,
І ревли бугаї, і п'яніли корови,
Й дрофи важко топтали руді кураї.

Крався вечір в долин голубі узбережжя,
Яро дихав життям навіть злий солончак,
І пружніло зелом, ткалось, слалось безмежжя,
Відбивалось в дівочих бездонних очах.

Все двигтіло, співало, назустріч летіло,
Слало в простір звабливих сто сот зазивань,
Прагло спеки, вогню, прохолоди хотіло
Смагле тіло землі в частоті коливань.

Спрагло випивши зливи п'янкої барило,
Прогримівши громами, жартун, голосун,
Через вогнище квітів стрибнувши, Ярило
Нерозважливих з розуму зводив красунь.

І, навпочіпки сівши, діди бородасті
Посміхалися, гладили паморозь скронь,—
Відчували — як пружко онуки мордасті
Гріють тілом негнучкість їхніх долонь.

1968

**НЕ СКУПА
ЗЕМЛЯ ПОЛІСЬКА**

Поле, ліс. Поліссям дише
Хвиля чистої блакиті.
Ти для мене найтепліше,
Найрідніше місце в світі.

Я цей край маленьким вивчив.
За Десни вінком сосновим
Ось Чернігів, ось Тупичів,
Кручі Седнева над Сновом.

Не пшеничним — житнім хлібом
Славен край в лісів хустині.
Але їв зі смаком Глібов
Житній чорний хліб гостинний.

Піскувата над водою
По Десні ланів окраса,
Та освячена ходою,
Словом, думою Тараса.

Плине піснею привітно
До дитячої колиски
Мова рідна, слово рідне,
Наших серць гарячі зблиски.

І летить на страх багатим
Над усім широким світом
Дзвоном, спалахом крилатим —
Кайдани порвіте!

Сосни в лісі обнялися,
Дуб не гнеться в бурях-свистах,
Тут Довженко причастився
Із джерел живих та чистих.

Не скупа земля поліська
З орлім клекотом в дібровах.
Так поскрипуй же, колиско,
Та рости мужів здорових.

Щоб на землях і на ріках
Наші сили помножали
Славних прадідів великих
Онучата моложаві.

Щоб з братами хліб ділили
Та робили все, що треба,
Щоб хотіли, щоб уміли
Скрізь постояти за себе.

Щоб була їм в добру тишу
І в годину грозовиту
Батьківщина найріднішим,
Найсвятішим місцем світу.

1958

НЕСПОКІЙ

Подумать би в самотині глибокій,
Безмежність споглядаючи морську,
Байдужість гір...

Та ти вже тут, неспокій,
На все життя супутник мій жорстокий
І невідступний друг мій на віку.

Уже в ранковім затишку кімнати
Настирливо нашіптуєш мені:
Мовляв, не ті часи, щоб споглядати,
Життя біжить, життя не буде ждати.
Не тільки ж світла, що в твоїм вікні.

Виходь, іди дорогами земними,
І від людей візьми, і людям дай.
Женці у полі — жни пшеницю з ними,
Сядь із старими, поспівай з малими..
Іди ж, іди дорогами курними..
Через життя зеленолистий гай.

Дивись — на всьому соковита парость,
Поля, сади в колосся і плоди
Вдяглися.

І побоюється старість
Людської неспокійної ходи.

А прийде осінь — урожай високий
Зав'яже в перевесел пояси...

Іду, іду на поклик твій, неспокій.
Інакше ти спокою не даси.

1958

**ХАЙ НЕЗНАЧНА,
ТА ЩОБ РОБОТА**

Хай незначна, га щоб робота,
Щоб день безділлям не затих,
Щоб в нім і в ній жила гурбота,
І то не тільки про живих.

А ще й про тих, хто жити буде,
Хто зватись буде — син, онук
І хто наймення наше — люди —
Одержить з наших чесних рук.

Із наших книг, із дум і звершень,
Із наших задумів і знань,
Хто у майбутнім буде першим
Іти дорогами дерзань.

Кому для нас незнана дальність
Найближчим буде рубежем,
За кого всю відповідальність
Уже сьогодні ми несем.

За чий прихід кропили кров'ю
Окопи на передових,
Про кого думаєм з любов'ю,
Як про безсмертя нас самих.

Кому наш досвід, наші сили,
Майстерність, що в труді куєм,
Жадання наші негасимі
Щодня в горінні віддаєм.

Увесь наш прадідівський спадок,
Усе, що встигнемо надбать,

Одержить з наших рук нащадок,
Щоб далі й далі передать.

Із рук, що у садах вишневих
Колючим раним будяком.

Щоб по вибоїнах життєвих
Не прогрімить порожняком.

1958

ЗЕМЛЯ БАТЬКІВ

Живу тобою, дихаю тобою.
Життя мое, земля моїх батьків.
Ну, чим би ще, крім кровною любов'ю,
За все тобі віддячити зумів.

Дивлюсь на тебе, і перед очима
Краса, що їй ніколи не злинять.
Твої лісамн вкриті височини,
Твої долини серце полонять.

Хвилює вітер лан широкополий,
Виспіває в садах між верховіть.
Твоє майбутнє з книжкою до школи
В хустині чи в картузику біжить,

Щоб вивчить, полюбить дороги братські,
Оце село, де дід і прадід ріс,
Тавриди гори, праліси карпатські,
Далекий шум чернігівських беріз,

Орлицю, що над ними хмару ріже,
Пірнаючи в безмежжі голубім,
Булатний зблиск Дзержинки й Запоріжжя
І чорний хліб донбасівських глибин,

І думу-пісню — хто ж її забуде,
Збережену віки в серцях палких!
Все, що сьогодні є, що завтра буде,
Як витвір дум і чесних рук людських.

Тобі, мій світку, з щастям і любов'ю
Мій кожен подих, поки я живий.
Живу тобою, дихаю тобою,
Твого спокою пильний вартовий.

1958

КИЇВСЬКА ОСІНЬ

Ну де ще побачиш такий, як у Києві, жовтень,
Та ще над Дніпром, на високих узгір'ях крутих,
Де схили й доріжки не листям засипані жовтим,
А тонуть у злитках кленових зірок золотих.

На травах-отавах настояні трунки осінні
З лугів на Печерськ явориний несе вітровій.
А пагорби, парки давно вже насінням засіяні,
Що квітень зітче з нього килим зелений живій.

Пий, серце, вологі, цілющі вітри яворинні,
Вбирай полум'яну осінню наснагу-жагу,
Щоб хвищу грудневу зустріти в труді, у горінні.
Крізь зиму нести урожайного сонця снагу.

Щоб наші труди наливала пшеничним колоссям,
В'язала снопами колюча зимова пора.

Ну де ще побачиш таку, як у Києві, осінь,
Та ще на узгір'ях, на кручах, просторах Дніпра!

1958

НА КРИМСЬКІЙ ДОРОЗІ

Курить, курить не пилом, а туманом
По Таврії доріженька витка.
Поки біжить авто, давай спом'янем
Твого й мого дідуся чумака.

А може, це якраз ота дорога,
Що нею з Криму він ішов чи в Крим?
Волів муругих пара круторога,
Та десь позаду шириї побратим,

Ще й не один — у цілій валці друзі.
Скриплять вози по затишку долин,
Холоне сонце на вечірнім пружі,
Ночівлею попахує полин.

А може, тут якраз у шелестінні
Дрімотної п'янкої ковили,
Під зорями вмовившись на сіні,
З землею й небом бесіду вели.

По всіх турботах денних і тривогах
І дума плине, й ніч не поспіша..
А може, й досі тут, на цих дорогах,
Чумацька доля, пісня і душа?

Пеклися в спеку тут, дрижали в зливи,
А занедужав — боже борони!..
Не всі, не всі здорові та щасливі
З далекої вертали сторони.

До смерку не спинялися від рання,
Щоб зимувать в степу не довелось.
Солона юшка, аж гірка тараня,
Ще й піт солоний. Солоно жилось.

А з сонцем знову в путь за отаманом
По тирсі, кураях, по долину..
Курить, курить доріженька туманом,
Ховає, закриває давнину.

Біжать, минають нас машини скорі,
Повітря розтинаючи грудьми.
І темні гори мостяться на гори,
Часів мінливих сторожі німі.

БУДИНОК НАД СЛУЧЧЮ

Де б'ється Случ у береги камінні,
Незмінні у мінливості століть.
В старому Новограді на Волині
Старесенький будиночок стоїть.

Непоказний, низенький, клямки ржаві...
Та ми в шанобі знімемо шапки:
Він береже нетлінну частку слава,
Що наш народ нестиме крізь віки.

Цього будиночка привітні стіни,
Домашня тишина його тепла
Були найпершим світлом для дитини,
Що народилась тут і тут росла.

Русалкою вистрибувала в плесі,
Над Случчю на вінки збирала цвіт.
Зросла, назвалась Українка Леся
І воїном пішла в широкий світ.

А Случі хвилі й далі клекотіли,
В каміння бились, бігли без кінця.
Тут гартувалися в дівочім тілі
Незламні сили мужнього борця.

Дух боротьби живили ці джерела,
Гострили пісню скелі кам'яні,
І пісня пробивалась в темні села —
В серцях досвітні запалить вогні.

І сміливішав зір. І дужче, дужче
Людського серця стомленого стук.
В народа взяте слово невмируще
Булатом до людських верталось рук.

І гартувало з ратая героя,
Що не питав, де подвигу межа,
Живе, гаряче слово, слово-збрся,
Яке в віках не вищербить іржа.

1958

БАТЬКО МІЙ

Батько мій не дякував поетам,
А точніше — він їх не читав
Перевагу віддавав газетам,
А у свята біблію гортав.

Навіть більше — мав підставу лаять
За стовпець римованих рядків,
Що учитель задавав н а п а м ' я т ь,
Щоб і дома не спочив, а вчив.

А проте і хлопчиком за плугом,
І дорослим, навіть і старим,
Теж і він виводив: «Ой за лугом...»
Може, й сам не помічавши рим.

Ритми знав він у житті, та інші —
Ті, що б'є сокира, молоток,
Що коса складає ніби в вірші
У покоси за рядком рядок.

На току він вибивав їх ціпом,
В полі, в лузі чув їх кожен день,
Чорноземом, потом, чорним хлібом
Пахли ритми батькових пісень.

А в дорозі, подолавши втому,
Чули ми, кмітлива дівтора,
Як співав на возі: «Час додому,
час», — затим протяжно, — «і пора...»

Тож, читавши біблію й газету
І до рим не мавши почуття,
Сам того не знаючи, поетом
Був мій батько все своє життя.

1958

ІСПИТ

Своїм добром та іспитом суворим
Позначило життя мені чоло.
Було не тільки з радістю, а й з горем,
Було тепла і холоду було.

Було не тільки з хлібом, а й без хліба,
І без води, щоб розмочить сухар.
Та як подумаю — і добре ніби,
Що знав, крім сонця, ще і холод хмар,

Що сил не шкодував на добрі вчинки,
Від дужчих у труді не відставав.
Як знав би я ціну перепочинку,
Коли б втоми справжньої не знав?

Коли б в походах не конав від спраги,
Коли б малим від голоду не кляк,—
Як знав би я ціну ковтка з баклаги
І хліба, потом поєного, смак?

Даремно я нічого не одержав,
Чужим користуватись не хотів,
Не продавав, як зношену одержу,
Своїх думок і чесних почуттів.

І, може, труд мій не багато значив,
Та йшов він у великий колектив,
Та я за все добро добром віддячив
Усім, хто змалечку мене ростив.

Не все умієм в юності збагнути.
Та й в старості не всі у нас ключі.
А що пройшло, того вже не вернути,
Хоч плач, як кажуть, хоч гукай-кричи.

І нам віднині, як осіннім айстрам,
Короткий день не все тепло несе.
І молодим ми все частіше заздрим,—
У них, мовляв, попереду усе.

А думаємо про заключні дати,
Так юних доля нам не йде з думок:
От їм би весь наш досвід передати,
Щоб не робили наших помилок.

Та мудрість життєва від дум нас будить,
Підказує, що, може, в тому й суть,
Що теж і в них свої помилки будуть,
Що теж і в них не рівна буде путь.

Бо рівною не прийдеш до звитяги,
Не вийдеш переможцем із атак.
Хто голоду не знав, не звідав спраги,
Не знатиме, який у хліба смак.

1958

НІ СПОКОЮ, НІ ТИШИНИ

Усе, що намічав, здається,
Скінчив. Спочинути б. Та ні ж —
Новий вже замисел снується,
Новий потрібно брать рубіж.

І ти, як піхотинець піший,
Ідеш за розвідкою вслід,
Хоч знаєш — буде він крутіший,
Бери хоч з ходу, хоч в обхід.

З якого не підступиш краю,
Не легко братись за нове.
І так у кожного, я знаю,
Хто боєм-наступом живе,

Хто не проторені стежини,
А свіжі торить-пробива,
Не перемогами чужими
Своє безсилля прикрива,

А сам іде у гори, пущі,
По цілині, по крутизні,
Хто, неумомний, невсипущий,
Усе життя як на війні.

Вугілля коле, місить глину,
На ниві борозну веде.
Хто до цеглини ще шеглину,
До балки балку ще кладе.

Без задрощів, у дружбі, мирі,
Не зазіхає на чуже,
Ще не скінчивши труд свій щирий,
Новий обдумує уже.

Щасливу втому, краплі поту
Рукою змахує з лица.
Ось-ось довершиться робота.
Аж ні, не видно їй кінця.

Та і не треба! Він не хоче
Ні спокою, ні тишини...
Я заздрю їм, невтомним зодчим.
Я хочу бути — як вони.

1958

НАКРЕСЛЕННЯ

Я не зробив іще й третини
Того, що слід зробити мені,
Мої накреслення, картини
Ще в думках, не на полотні,
Не в звуках і не на папері,
Не стали строем у рядки.

І хай то будуть не шедеври,
Але щоб м'язи, кров, кістки.
Щоб не зітхання,
А палання,
Напруга, сила і порив,
Щоб в людськiм серці хвилювання,
І щоб в очах вогонь горів.

Буває, ніби одержимий,
Враз прокидаєшся вночі,
Наплинуть думи, з ними рими.
Неначе журавлів ключі.
І в тиші, у пiтьмі, без світла
Шукаю олівець, папір —
Півслова, натяк, перша титла,
Осколок неба, промінь зір...

А вранці переглянеш — тьмяно.
І знов доковуєш, куєш,
Хапаєш сонце полум'яне,
Вогню і сили додаєш.

Мені одно, одно потрібно,
Щоб силу міг я дати словам,
Щоб думка клалася не дрібно,
Щоб труд мій був корисний вам.

Щоб річ, що я накреслив, виткав,
Горіла, діяла, жила,
Щоб не була блідим відбитком
Чужого світла і тепла.

Судить суворі, не байдужі,
Як судді і товариші,
Чи зворушилися ваші душі
Моїм зворушенням душі?

1958

ФРАНКІВ ДУБ У НАГУЄВИЧАХ

Старий цей дуб від кореня до гілки
Нам дорогий з-поміж усіх дубів,—
Під ним Франко посидіти любив,
Послухать дальній голос перепілки

Та коли б це була легенда тільки,—
Легендою б з нас кожен дорожив
І завжди шанував би дуб Франків
До найдрібнішої на листі жилки.

Ростуть, міняють лист, цвітуть дерева
Дуб жолудями землю засіва.
А дума вогняна Каменярева
Крокує з нами в наступі жива.

Коли в словах зернина дум співцева,—
В людському серці проростуть слова.

1958

ОВІДІОПОЛЬ

Лиман Дністровський виринув з туману,
За ним підвів фортецю Акерман.
Колись Овідій з піснею слов'ян
Братався тут на березі лиману.

Міцкевичеві, польському бояну,
Цей край думок нав'яв океан,
І ті думки нам передав боян,
В сонета вклавши форму бездоганну.

Ми вдячні їм, і пам'ять їх повік
Зберіг Овідіополь, як святиню.
Один вигнанець, другий мандрівник.

Там їм обом і теплі, і гостинні
Були дністровські береги і білі
Хатини наших прадідів на схилі.

1958

В ГАЮ

Пір'яста папороть у гайовій низині,
Густий зелений оксамит мохів,
Вівчарика-веснички тихий спів
На моложавій вигнутій лозині —

Все це п'янить, принаджує і нині,
Як в ті літа, коли отут бродив,
Біля джерел шукаючи грибів
Та біля пнів при чорному корінні.

Як в ті літа. Та вже не ті літа
І гай немов не той. Берези білі
Зросли, стоять високі та зміцнілі,
І молодняк долину обгорта.

Ні, гай той самий. Той же спів у тиші,
От тільки ми не стали молодіші...

1958

КРАСА

Бує день, чи вечір пригаса,
Чи тьмою ночі вкютана долина,
Ти найдорожча серцеві перлина,
В душі моїй, в очах твоя краса.

Спадає ранку срібляна роса,
Із саду ллється пісня солов'їна...
А в серці, в думі — тільки ти єдина,
Що заслонила землю й небеса.

Не розплету я русої коси,
Я буду тільки гостем на весіллі,
Та в променях дівочої краси

Вловлю землі і неба голоси,
І стане дальній шлях мені по силі,
А силу ти, красо, мені даси.

1940—1958

Я ЗГОДЕН НА ВСЕ

Я згоден на все, я нічого не хочу,
Не вимагаю нічого собі,
Аби тільки ти, моя земле отча,
Була переможницею в боротьбі,

Аби тільки йшла молодою ходою,
Пісню свою піднімала дзвінку,
Аби тільки ти не була сиротою
І весну свою зустрічала в вінку.

Я згоден на все, на втому і спрагу,
На дні без спочинку, ночі без сну,
Аби тільки ти гартувала відвагу,
Силу міцну та думку ясну.

Я згоден на дальні, найдальші походи
Без відпочинку, без хліба й води,
Аби твої зорі, аби твої води,
Аби твої ниви цвіли і сади.

Аби твої вишні, незламні в корінні,
Вітрам-завірюхам не били чолом,
Аби твої діти між рівними рівні
Сиділи за братнім великим столом.

Я згоден на все. Я усюди з тобою.
Тобі по краплині вся сила моя,
Аби тільки ти, Батьківщино, як зброю,
Як прапор несла своє горде ім'я.

1958

ПШЕНИЧНЕ ЗЕРНО

Ось я пшеничне зерно на долоні
Держу, роздивляюсь крізь біг хвилин.
Що воно важить в великім мільйоні,—
Мільйоні пудів, а не зернин?

Що важить? Що важить у морі краплина,
В пустелі піщина, сінна в стогу...
Ні, це не так. Це ж жива зернина,
І має зернина живу вагу.

У ньому, в оцьому малому зерняті,
Не тільки дух чорноземних рівнин,
У ньому — стебло, колоски вусаті
І тисячі тонн майбутніх зернин.

Його тільки в землю, в ріллю благодатну,
Та сонця йому, та дощу, тепла,
Й покаже зерно, на що воно здатне,
Яка в ньому сила ховалась-жила.

Хлюпне урожаем земля кучерява —
Ось що ми можем, зернята малі.
Ось яка сила! У тому-то й справа!
Не забувайте ж землі, ріллі.

1958

ГРАБОВСЬКИЙ

Як мало тепла. Не нагріти грудей кожушині.
Ще й вітер з Тобола — мов леза холодних ножів.
Як важко, як важко згасать-умирать на чужині —
Іще ж не нажився. Та що там — іще і не жив.

Не дихав полями, не пив придніпрового трунку,
Не йшов по лугах у веселім гурті косарів.
Російський жандарм при тобі напружинений струнко,
Та бруд казематів, та сморід тюремних дворів.

Та каторжним потом наскрізь просмерділі постелі,
Та чорних етапів худюща, жаднюща вошва.
На тисячі верст по холодній сибірській пустелі
На схід і на північ пурга панахиду співа.

Наснилося поле квітуче, лиман придніпровський,
І чайка склика чаєнят на горбку-острівку...
На допит, Грабовський! В сире підземелля, Грабовський!
Рви груди сухотні в каміннім тюремнім мішку.

Ти вийшов на битву? Ти волі хотів Україні?
За це ти здоров'я, і волю, й життя положив.
Як важко, як важко згасать-умирать на чужині,
Коли не нажився. Та що там — коли й ще не жив.

Вернути б, вернути літа, та здоров'я, та сили,
Щоб дихалось вільно, щоб в серці насага, порив.
Вернути б!..

І знову б — на битву, на битву з насиллям!
Хай тюрми, етапи... Боровся б, змагався, горів...

1958

СКОВОРОДА НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Не осквернивши слова всеує,
Бо в слові дума — не вода,
По Слобожанщині мандрує
Замріяний Сковорода.

До сіл близьких, слобідок дальніх —
Не від людей, а до людей
Цей лобомудрець-споглядальник
Не поспішаючи іде.

Куди, навіщо поспішати?
За чим гонитись, що ловить?

Над ним густі вербові шати,
Пташині співи з верховіть.

Природи гомін стоязикий
Заполонив поля, гаї.
Веде дорога в світ великий
Через маленькі Бабаї.

Кленовий у правиці посох,
Сократ в торбині і Сірах.
Поволі міряє філософ
Свого життя далекий шлях.

І що йому в винагороду
За те, що мерз, що в зливи мок?
Він в душу рідного народу
Несе добро своїх думок,

Свої шукання, вболівання,
Свій розум, вільний до кінця.
З ним дружба, єдність і братання
В людські постукують серця.

Оце ж і сіяти година
Добро врожайного зерна,
Щоб колосилась Україна,
Його кохана сторона,

Щоб без розбрату щира згода
На ниві квітла трудовій.
Оце йому винагорода
За довгу путь, за труд важкий.

Вербовий шлях, кленовий посох,
Перепочинок де-не-де.
Мудрець, замріяний філософ
До дальніх правнуків іде.

**НЕ ЧУЖИМ,
А СВОЇМ ЗАКОНОМ**

Не чужим, а своїм законом
Я на білім світі живу.
Ні до кого не йду з поклоном,
На поклін нікого не зву.

Знаю пору свою робочу,
Землю, небо, свій труд люблю,
Не урочу
І не пророчу,
Щиро діло своє роблю.

Щиро працю людську поважаю
Чи велика вона, чи мала,
І нікому не заважаю
Добрі здійснювати діла.

І хоч хата моя не скраю,
Я не лізу в чужий прихід,
Не примушую, не вмовляю,
Щоб по-моєму жив сусід.

Мир, та дружба, та добра воля,
А дорога в нас — не вузька.
Не візьму я з чужого поля
Ні зернини, ні колоска.

Руки чисті і думи чисті,
Чесні друзі й товариші —
Товариство не для користі
Вибираю, а для душі,

Щоб життям, трудом, боротьбою
Шлях відстоювать, погляд свій.
Де б не був — будь самим собою,
Де б не став — за своє постій:

За життєвість своїх переконань,
За правдиву думку живу.
Не чужим, а своїм законом
Я на білім світі живу.

1958

КОНЮ МІЯ

Коню мій, рахманна тварино.
З тобою в дитинстві я подружив!
Станеш рівно — уже картина;
Заржеш у степу — і степ ожив.

Бачу тебе лошатком. Щирою
Спекою сонце на лузі пече.
Підходиш до мене, мале, з довірою
Голову теплу кладеш на плече.

І сам я, малий пастушок, з тобою
Веселій, дивлюся в очі живі,
Так, наче ми все життя обое
Поруч будемо йти по траві.

Бачу — ти виріс. Ніздрі роздуті,
Виблискує шерсть, палає зір.
Повеп руху стоїш на розпугті,
А на тобі, в сідлі, богатир.

Бряжчать вудила, скрипить реміння,
Дорога в поле, дорога в ліс...

Носив ти Муромця,
Мчав Добриню,
Гасав на тобі Максим Кривоніс.

Під блиском корогви, полум'ям стяга
На збитім конитом полі воєн
Гуляв на тобі козак-нетяга,
Будьоннівець юний,
Котовського воїн.

Коню, солдате. Красо і сило!
Скільки полів
Ти кров'ю полив!

Щорс і Боженко,
Нечай і Трясило —
З ким тільки слави ти не ділив!

В бою, в огні, на важкій дорозі
Ти не одну
Зустрічав війну...

Мчиш з полководцями в мармурі й бронзі
В безсмертну історію далину.

Битва — так битва. Вітрів іржання,
Назустріч шугання роздертих знамен...

Кожної жилки твоє дрижання
Я відчуваю з давніх-давен.

А труд, а плуг... Лісами, полями,
Сани чи віз — ти невтомний в ході.
Коню мій, гнідий чи буланій,
Вірний товаришу в чеснім труді!

Та глянь-подивись: оре в полі машина!
Спочинь, хай твоя збережеться краса.
Ось тобі в'язка пахучого сіна,
Ось тобі шанька хрумкого вівса.

Машина не принесла нам розлуки,
Тільки полегшення, простір краси.
Перед тобою поля і луки,
Повні пташиного співу ліси,
Гомін вітрів і прибіїв шешпці...
Чуєш, мій друже, звабливо запах
Принадний далекий димок експедицій,
Нас нерозкриті ждуть таємниці —
В похід же, в похід по гірських стежках!

Ти все відчуваєш, ти розумієш —
Навіки позаду твій вік важкий.
От тільки, що сам сказати не вмієш,
Коню мій, вірний друже людський!

1958

ТАВРІДА

В глибіню століть мої думки і мрії
По солонцях, по згарищах долин
Незнаними стежками Кімерії
Ведуть мене крізь тирсу і полин.

Горить земля від спеки. Крейда біла
Блищить на схилах. Сонце припіка.
І від безводдя хилиться змарніла,
Суха, як дріт, стеблина будяка.

Куриць пилком і гіркотою віє
Від давніх половецьких полинів.
І все ж солоний вітер Кімерії
Мої думки надовго полонив.

На цій землі колись далекі скіфи,
Йдучи на торг у Карасу-Базар,
Мечі вкладали у різьблені піхви,
Щоб захиститись від лихих хозар.

Тут прадіди й діди в ярмі неволі
Татарським ясиром ішли на Схід.
Під кримським сонцем вимучені, голі,
Кривавий на землі лишили слід.

І, може, десь між них ішла слухняна,
Бадилля приминаючи руде,
Рогатинська попівна Роксолана,
Не знаючи, що у султанші йде.

І вже, напевно, не в гарбі, а пішки,
Від люті чорний, не від спекоти,
Проходив січовик Самійло Кішка,
Проходили азовські три брати.

І скільки їх упало, щоб зотліти,—
На стежці не позначено числа.
Їх кров гаряча на землі Тавріді
Вогнем червоних маків процвіла.

І скільки їх упало на Чонгарі,
На Перекопі в вихорі війни,
Щоб у єдинім наступі-ударі
Кінчить з усім прокляттям давнини.

Пливають вітри від Керчі і Тамані,
Пливають від Києва з Дніпра й Десни,
Стежки століть зникають у тумані,
Зникають половецькі полини.

Весняний день ласкавим охоронцем
Поля обходить, руном устеля.
Лежить залита виноградним сонцем
Тавриди української земля.

А десь на обрії, на небосхилі
Крізь хвиль і хмар веселу карусель
Поблискує на неспокійній хвилі
Спокійний чорноморський корабель.

1958

ПРАПОРИ НАД ТАШКЕНТОМ

Олесю Гончару

Вогні прапорів
Усіх кольорів
Над Ташкентом, як волі крила.
Дорогих посланців
З найдальших кінців
Земля узбецька зустріла.

Десь за хребтами долини зелені,
Десь острови в океані.
Родючі ниви, джерела студені
І люди — голодні, гнані.

Рука хижака ще тримає батіг,
Ще тягнуть ярмо голодні.
Устами невольних, іменем їх
Ташкент промовляє сьогодні.

Хай правда звідціль
За тисячі миль
Лунає на кожному атолі.
Вогні прапорів
Усіх кольорів
Над Ташкентом — крилами волі.

Чорну руку біла рука
Потиском братнім гріє.
Син африканського материка,
Не марна твоя надія.

Віра й довіра, поклик палкий
Звучать в привітаннях щирих.
Народам волю і мир!

Такий
Двадцятого віку вирок.

Дорогих посланців
З найдальших кінців
Земля узбецька зігріла.
Вогні прапорів
Усіх кольорів
Над Ташкентом,
Як волі крила.

З ТОБОЮ, АФРИКО!

Я ніби побував у них в гостях,
Тут стали ми єдиною сім'єю.
Індійський стяг і наш червоний стяг
Вітають Камерун і Дагомею.

І ближче, зрозуміліше мені
Алжирця подвиг, нігерійця праця,
Тропічні ночі і задушні дні,
Плантацій Конго випари чадні
І малярійна втома сенегальця,

Чиїм трудом наливо кожен плід,
Який плантатор, бос, нащадок боса,
Жує байдуже. То не сік, а піт,
Піт негра ти смакуеш сотні літ,
Продовбуючи голову кокоса.

Ти той же злодій, що й за сотню літ,
Ти знахабнів, але змінився мало.
Та раб — не той. Він хоче скинуть гніт
І скине, що б йому не заважало.

Він твій колонізаторський капкан
Зітре на порох, взявши у долоні.
Сьогодні чорний Африки вулкан
Здіймає в небо полиски червоні.

Ніхто ще непокірних не скорив,
Не раб, хто розрива ярмо рукою!
Ташкент усіх братерських кольорів
З тобою, Чорна Африко, з тобою!

НЕГР ЗАКЛИКАЄ

В мовчанні зал закликає,
І в цій тугій тишині
З трибуни негр закликає
Всіх чесних людей до борні.

За те, щоб не лізли чужинці
З гарматами в наші поля,
За те, щоб у радості жінці
Ростити своє немовля.

Щоб землю багнети ікласті
Не шматували до ран,
Щоб всі ми росли у щасті
Нашадків, нових громадян.

Щоб небо мирне моторні
Не роздирали громи,
Щоб білі,
 щоб жовті,
 щоб чорні
Люди були людьми.

Щоб душу не брав у закови,
Позбавивши націю прав,
Щоб пісні, щоб рідної мови
Загарбник у нас не украв.

Зал оплесків громом вигримує,
Здіймається рук живопліт.
Зал негра всім серцем підтримує,
А в цьому залі —
 весь світ.

МЕНЕ ХВИЛЮЄ ЧОРНА ДОЛЯ ЧОРНИХ

Я згадую Ташкент у жовтні. Гори
Пахучих динь і кавунів смугастих,
Дорога в Чиготай і з Чиготая,
Людський потік живих святкових вулиць
І райдуга барвистих прапорів.

Вони з боків, вони летять назустріч,
Тугі, крилаті, повні сонця й вітру,
Всі прапори прийшли до нас у гості,
Як посланці земель, народів братніх,
Держав і націй.

Та не це хвилює
Мою уяву, не святкові барви —
Червоні, золоті, небесно-сині
І радісно-зелені. Не вони.

Мене одна хвилює в згадці барва.
Мене хвилює чорна доля чорних
Моїх братів.

Століття за століттям
Іх кров бліді висмоктують заброди,
Раби слухняні долара і фунта,
Онуки пещені отих «звитяжців»,
Що вижерли у Мексиці, в Канаді,
На океанських островах індійців,
І тасманійців, і народи майя.

Синки отих, що батогом ремінним
Та кулею із нарізного «Сміта»
Загнали в болото малярійне,
У непролазні мангри та ліани,
В гадючі джунглі чорного раба,
Щоб рис, тютюн, щоб каву і до кави
Лікер, солодкий цукор із тростини
Для них задурно добував «дикун».

Я слухав чорних із Уганди, з Конго.
У кожнім слові чулося биття
Невтомленого за віки, палкого
Міцного серця, що іде в життя.

Дикун — це ти, зажерливий прибудо .
І час уже запам'ятать тобі —
Вони у всьому більш за тебе люди,
Вони давно вже не твої раби.

Ти викопна минулого почвара,
Твій час минув і що ти не роби —
Впадеш,

і буде суд, і буде кара,
Такий закон життя і боротьби.

**ТАК І ПОВИННО
БУТИ**

Разом в одному домі
Чорні, жовті і білі.
Мови, слова незнайомі,
Але серця зрозумілі.
В кожному привітанні
Щирість, довіру чути.
Як добре жити в братанні!
Так і повинно бути!

Різних народів діти,—
Мов квітка весни яскрава,
Увагою друзів зігріта
Гани дочка кучерява.
Думками вона за обрій
Вільна сягає, розкута.
Як в єдності жити добре!
Так і повинно бути!

Проходимо дружною лавою
Майданом Ташкента гостинного,
У небі над нами плаває
Хмарка від реактивного.
Крізь тополині віти
Усіх прапорів салюти.
Як добре у мирі жити!

Так і повинно бути!

**В ГОСТЯХ У КАРАСУЙСЬКИХ
КОЛГОСПНИКІВ**

Сонце крізь виноградні грона
Проміння кладе на стіл.
Вина прохолода червона,
І хліб гостинний, і сіль.

Пишайтесь, ділами прославлені
Узбецькі трудівники,
За вашим столом представлені
Найдаальші матеріки.

Трудом вашим чесним здобуте
Усе, що стоїть на столі.
І з Африки гість не забуде
Гостинність оцей землі.

Він щирим своїм привітанням
Вшановує добрий звичай...

Віддаленим, тихим звучанням
Мелодії плине ручай.

Воркоче, уже недалечко,
Вдирається бубона звук.
І ось впливає узбечка,
Зметнулися лебеді рук,

Пливе чарівниця чудова,
Носочком землі не торка.
І раптом весела Молдова
Полтавського б'є гопака.

І ось уже й чорні і білі
Танцюють під вигуки й сміх.
І сонце крізь грона допілі
Однаково гріє усіх.

І хмарки прозора хустина
Усім прохолоду несе.
Пишайся, господар гостинний,
Ми вдячні сердечно за все.

Гостинність твою і щедроти,
Як братства і єдності вість,
Везтимо в тропічні широти
Далекої Африки гість.

1958—1959

Я ДОБРЕ ЗНАЮ

Я добре знаю: сам для себе
Я не трудився б і не жив.
Мені людей довкола треба,
Щоб труд і поклик, рух і спів,

Змагання, й гостра суперечка,
І навіть лайка від невдач.
А по сусідству, недалечко,
Не тільки сміх, а щоб і плач.

Та плач не з болем, а дитячий,
Від повноти завзяття й сил,
Міцний, здоровий, нетерплячий,
Щоб вимагав, а не просив,

Щоб кликав, а не пхикав кволо,
Не дав ледачому дрімать,
Щоб відчували всі навколо,
Що є для кого працювать.

Не тільки сонце, хай і хмарн,
Хай дощ і з блискавкою грім.
Мені потрібні юні пари,
Щоб я їх бачив, заздрих їм.

Якщо ж буває (а буває!),
Що я шукаю самоти,—
Так я не від людей тікаю,
А від людської суєти.

І не дивуйтеся, це значить,—
Не тільки з підступів близьких,
Я хочу з відстані побачить
Красу і велич справ людських,

Щоб вітром часу не зітерло
Цю велич з почуттів моїх.
Без цього б слово в пісні вмерло,
Без цього б жити я не міг.

1959

**В НАПРУЖЕНУ
ПОРУ РОБОЧУ...**

В напружену пору робочу,
Коли мій рядок ожива,
Я думку озброїти хочу,
Найкращі шукаю слова,—

Не те, щоб комусь там на подив,—
Нащо воно, диво, в рядку,—
Щоб той, хто читає, знаходив
Зернину в моїм колоску.

1959

ЖИВІ ДЖЕРЕЛА

Ні, як же можна не любити
І землю рідну, і народ,
І гір карпатських доломіти,
І чистоту дніпровських вод.

Як ти не сповнишся любов'ю,
Коли в найдальшому селі
Хтось привітається з тобою
Найкращим словом на землі,

Гарячим, рідним.
Сонця блиски,
Тепло у ньому вікове,
Воно від самої коліски
У серці вірному живе.

Де б ти не був — і землі дивні,
І люди, і щаслива путь.
Та всі шляхи твої нерівні
На землю рідну приведуть.

Добрідень! І нема печалі,
І вже ожив, радієш ти.
Тисячоліття так стрічали
Батьки синів, братів брати.

Живих джерел струмки прозорі —
Все видно в глибині, на дні.
І тихі води, ясні зорі
Бринять на срібній струні.

І невмируща колискова,
І невсипуща трудова —
Це наша думка, пісня, мова
Співуча, на весь світ жива.

Її садів — найкращі квіти,
Її полів — туге зерно.

Ні, як же можна не любити
Батьків безсмертні заповіті,
Все, що народом нам дано!

1959

ВОГОНЬ

Вогонь. Багаття. Світло і тепло.
Проміння сонця у космічній леті.
Без них би не росло і не жило
Ніщо на дорогій твоїй планеті.

Ми відчуваємо земним еством
Красу і силу у стихіях грізних.
Недурно в древніх був ти божеством,
Вогонь, дарунок блискавок первісних.

У всьому ти, у мертвім і в живім,
У нерухомих і в самому русі.
Об камінь камінь — зблиском вогневим:
— Я тут,— кричиш,— креши, я знов з'явлюся!

В часи прадавні ти промінням грів
Комаху першу, перші ніжні трави.
І, може, ми з усіх земних богів
Тебе до бога прирівняти вправі.

Те вогнище, що в глибині століть
Круг себе наших пращурів збирало,

Навчило їх пізнати бронзу, мідь
І перше викувать залізне рало.

Для нас буденні вже й такі слова,
Як — іскра, племін, блискавка, проміння.
А в них же вічна боротьба жива,
Незгасне Прометееве горіння.

Який ти лагідний у ліхтарі! —
Дорогу вказуєш крізь ночі шати.
Який жадливо-лютий в пожарі,
Коли селянські спопеляєш хати.

Тривожний, урочисто-чарівний
У спалахах грози нічної в червні,
Яку з небагатьох земних стихій
І досі ще не приручили вчені.

Як пастухам у лузі маячиш,
В рибальській зорці жеврієш, казковий.
Гори ж та розгоряйся гарячіш
В зорі вечірній і в зорі ранковій,

Заграй в росні, гріючи, цвіти,
Сталь розтопивши, клетоти потоком,
З людиною і за людину ти...

Та як ім'я твое звучить жорстоко,
Як віддаються у напрузі скронь
Удари серця болісним ударом,
Коли неждано вибухне:— Вогонь!
— Вогонь! — І землю залило пожаром.

Ні! Не повинен цей звучати крик.
Ми не забули грозові години.
Ти вічний друг і вічний помічник.

З людиною, в людині, для людини
Засніжені пустелі розтопляй,
Клич до життя тайгові дальні далі,
У піонерським вогнищі палай,
Вогнем співцеве серце спопеляй,
Веселкою злітай на карнавалі.

Хай ручкою пухкенькою мале
Тебе торкнеться в електричній лампі,—
Погрій дитячу рученьку.

Але

Печи, вогонь, печи нещадно лапи,
Що хочуть руйнувать.

У мій же край

Клич урожайний дощ салютом грому,
Дорогу блискавками осявай
Всьому новому, доброму, живому!

1959

ПРО СОЛОВ'Я ТА ЖАЙВОРОНКА

Ох, соловей!.. І скільки тих зітхань,
І скільки тих похвал малій пташині.
Ну, якже! Стільки зустрічей, кохань
Він оберіг, щебечучи в калині.

Що їй говорити, цей солодкий спів,
Що не змовкає з вечора до рання,
Вже стільки юних пар благословив
У пору весняного розцвітання,

Вже стільки добрим людям допоміг
Синів женити і дочок віддати.
А декому то їй написати книг,
Одержати безсмертя атестати.

Та головне — єднати молодих —
Ось в чім його призначення й заслуга
Хоч молодих стрічав я вже й таких,
Що по весіллі їх обсіла туга,

Пісні забули, парубоцький сміх,
По-іншому вже почали зітхати:
Мовляв, якби в ту нічку він затих,
Ніхто б не прив'язав мене до хати;

Мовляв, не соловей би та весна,
То й досі я гуляв би нежонатий.

А соловей співа собі й не зна,
Що він один у всьому винуватий.

Ох, соловей!.. І я його хвалю,
Хоч в холодку він, в затінку тополі.
Та більше птаха сірого люблю,
Що з хліборобом у широкім полі,

Що труд важкий селянський звеселя
І вчувши щебетання голосисте,
Могутню силу віддає земля
В стебло, в зерно, у море колосисте.

А він під хмари з піснею зліта,
Шле спів на землю, діткам до гніздечка.
Росте пшениця, вищають жита,
Прибоєм білим вихлюпнула гречка.

До пісні в небо тягнеться стебло,
А сонце ллється запашним приливом.
І в серці хліборобовім тепло,
Надія, щастя із пташиним співом.

Співає поле. Я той спів ловлю,
І він мені здається найсолодшим.
Я жайворонка сірого люблю.
А соловей... Хай соловей молодшим.

1959

ГРОЗА У БЕРЕЗНІ

За містом недобудований дім,
Каменярі нарощують стіни.
Раптом нахмарило,
Раптом грім
Пострілом викотився з хмарини.

Гроза у березні? Таж чи так?
Чи поява її законна?
Може, десь реактивний літак,
Може, на грейдері автоколона?

Ні, стугонить, вибухає вгорі,
Блискавки лезо хмару ріже.
Із стін по риштованню каменярі —
На землю, під укриття скоріше.

Гроза у березні! Дош на сади,
Дош на поля, посівам раннім.
Вруном зеленим, зерно, зійди,
Землю багатим квітчай убранням!

Лунай, веселий весняний грім,
Над теплим простором нашого краю!
В годину сонячну
В новий дім
Увійдемо з хлібом нового врожаю.

1959

З ГРОМОМ КВІТНЕВИМ

З громом квітневим дощик весінній
Прошелестів по свіжій ріллі.
Соком життя росток у насінні
Набрався, набряк, ворухнувся в землі.

Пагінець перший — травичка рання —
На чорному просторі зазеленів.
А нам уже видно прибій, хвилювання
Безмежного моря важких колосків.

1959

ВІДВІДАВ ЗНОВУ Я ТЕБЕ

Полісся, край мого зростання,
Відвідав знову я тебе.
За лісом спалахи світання,
Липневе небо голубе.

Озимина, дощами вмига,
Розлите море ярини:
І гречка біла, й жовте жито,
І наступає з півдня літо,
Із степової сторони.

На оболоні ліс привітно,
Зазивно вітами кива.
Далеко чуть, далеко видно
Усе, що обрїй відкрива.

Колосся в шелесті досвітнім
Все думу думає свою.
І не теперішнім, не літнім,
Себе отут я впізнаю,

А тим, що стернями, полями
Малим проходив пастушком,
А тим, що дальніми краями
Щоденно марив хлопчаком.

І пам'ять збуджена, без знижки,
Про все перейдене пита,
Мов ненаписаної книжки
Сторіночки перегорта,
Шляхи, дороги, і доріжки,
І перелічені літа.

І доганяє згадка згадку,
Не смуток в них, жадобу чуть.
Якби почати все спочатку,
Щоб юним

звідси

в дальню путь!

1959

ЯРМАРОК

Бувало, за моїх дитячих літ
(Давно вже збігли весняною плинню)
Ладнався батько в місто, у повіт,
На традиційну «ярмалку» осінню.

І ми задовго, підлітки-брати,
Чекали на увагу випадкову,—
Кого з собою (воза стерегти!)
Він візьме у поїздку ярмаркову.

А я тим ярмарком так просто снів.
І от, нарешті, дочекався свята.
Яких же барв, яких же дивних див
Я там настроїв!

Яка вона строката,
Ця площа захаращена міська,
Яка в своїм безладді галаслива,
Тісна, тут втоптана, а там грузька,
Але святкова, пристрасна, щаслива!

Сувої краму, чоботи, горшки —
Все вабить, кличе, все вбирає очі.
А плісові корсети, кіснички,
А пречудові хусточки дівочі
Над чорними бровами!..

Круг підвід
У всі боки голобель гай безлистий.
А коней — жеребців усіх порід
І всіх мастей! А всіх мастей борід!
І торг. І батогів шалені свисти!

Б'ють по руках. Твоє — за мить чуже.
Усоте циган божиться про збитки...
Ну, словом, ті ж Сорочинці. Лише
Без чорта і без чортової свитки.

Не раз по тому — в інші вже літа —
Я різні бачив торжища, базари.
Свої відвідав і чужі міста,
Та ярмарки такої, як ота,
Уже ніде мені не показали.

Я був на ярмарку в недавні дні,
Він вирував, барвисто хвилювався.
І хоч тепер вже не пові мені
Всі враження буття.

Я милувався:
Ряди машин. З полиць шовки течуть.
Спокійні люди, менше галасують.

Ніде іржання кінського не чують,
І жеребці гривасті не басують.

Стоять тритонки і нема волів.
Мішки зерна, горшки, дубові діжки.
Не продають в'язових постолів
(Колись такі плелися «босоніжки»).

На все свій час. Де тульський самовар?
А люди ж не відмовились від чаю.
І, певно, не з потреби вже базар
Збирається, а більше по звичаю.

Ще ти вируеш, ярмарок, вируеш.
До тебе ще густий людський потік.
Але вже не хвилюєш, не чаруєш,
Напевно, твій закінчується вік.

1959

ВЛІТКУ

Одкрасувалось житечко у полі,
Ще тиждень-два —
І починай жнива.
Найдовший літній день поволі-волі
Все зменшується, а не прибува.

Ще спека над ярами і горбами,
Чершшня червоніє у садку,
Та вже тугими добрими грибами
Запахло у старому дубняку.

Вже сіна запахуца рута-м'ята
Злягається під шапками стогів.
Покинувши кубельця, каченята
Жирують на воді між ситнягів.

У лузі йдеш, зупинишся, поманиш,
На тонких ніжках підбіжить лоша.

Ще літо в розпалі, та де не глянеш,
Все підрости, дозріти поспіша.

Невтомні бджоли до своєї хати
Несуть дарунки літа на запас...

Прогаєш день — і вже не наздогнати,
Ніхто не має права змарнувати
Свій найбагатший, свій найкращий час.

1959

ВЕРЕСНЕВА
ВЕСЕЛКА

Знов ячать перельотні
Над лугами ключі.
У небесній безодні
Зорепади вночі.

Замість хмар білопінних
Суне сіра, густа.
Вітер напрямків змінних
Все навстріч заліта.

Сонце часом прогляне
І за хмару мерщій,
А навкруг полум'яне —
І ліси, і кущі.

Де б не йшов, не пройшов ти,
А з гілок, верховіть
То зелене, то жовте,
То червоне зорить.

Перельотна, далека
Свісне птаха крильми —
Вереснева веселка
Розгорта килими.

Золотими листами,
Що для них заважкі.
Осокори востанне
Застилають стежки.

Найкоштовніше вбрання,
Знявши, долі кладуть,
Щоб, спихнувши востанне,
На всю зиму заснуть.

Щедре літечко красне
Вкрила хмар пелена.
Та надія не гасне:
За зимою ж — весна.

1959

ЗИМОВА КАЗКА

Спи, моя люба дитино,
Я загортаю книжку,
Шибки шовкова хустина
Тінню лежить на ліжку.

А на хустині узорі,
То не мороз їх вишив,
То чисті ріки прозорі
Обходять круті узвишся,

Сріблом течуть на долини,
І все оживає довкола,
Білі лапаті ялини
Підводять іскристі чола.

Чуеш, шепоче привітно
Кожна верхівка біла,
Бачиш, далеко видно,
Стежка вгору побігла.

Гнуться над нею стебла,
Хилять суцвіття пушині.
Дай мені рученьку теплу,
Підемо по тій стежині.

По срібляній мережці,
Берегом білої річки...

От ти уже й на стежці,
От ти й закрила вічки.

От і задихала рівно,
Не ворушись, будь ласка,
Спи, моя люба дитино,
Це почалася казка.

1959

ДЕНЬ МИНУВ

День минув. Край неба голубого
Багрецем зажеврила блакить.
Що зробив ти за цей день, якого
Не вернути і не повторить?

Може, був він початковим, першим
В кращому із добрих починань,
Може, недовершене довершив,
Одграницивши завершальну грань?

Може, ти хоч бубочку єдну
Посадив, що квітку дасть і плід,
Щоб цей день за трудову годину
Залишив і свій для тебе слід?

Сонячно, прозористо, привітно
Гріло землю небо голубе.
Та якщо для тебе пустоцвітно
День минув — ти винувать себе.

Винувать, бо він уже вчорашній
І йому не буде вороття.

Якщо так один минув — не страшно,
Страшно, якщо так усе життя.

1959

В КРИМУ

Моя вітчизна і дідизна —
Оцей землі квітучий кут.
Епохи бронзова й залізна
Творились пращурами тут.

І хай затим пишалось ханство,
Хай гунни йшли під воєн грім —
То зайди все. Лише слов'янство
В сади завітчувало Крим.

Камінний ґрунт копало ралом,
Сталило серп, кувало плуг,
Ішло з щитом, ішло з забралом,
Ішло з мечем на волоцюг.

І та рука, що меч тримала,
Отут уперше за віки
Зерно в долоні зогривала
І землю плідну засівала,
Щоб шелестіли колоски.

Недурно в чорноморських бризках
Живе, як і віки жило,
Із-за порогів запорізьких
Води дніпровської тепло.

1959

РУДАНСЬКИЙ У ЯЛТІ

(1873)

Вже й сутінки. Короткий час дозвілля!..
Внизу повільно хвилі б'ють морські.
Як дивно, йшов, спогадував Поділля,
І от на берег привели думки.

Спокійно море хлюпотить безкрає,
Безсонне і невтомне. Десь між гір
Його шуміння лагідне вбирає
В свій гомін-відгомін дрімотний бір.

Той відгомін луною повторився,
Черкнув у горах об гранітну грань,
Летить невтомний...

А от він стомився
Від злиднів, хворості, поневірянь.

Він спокою того не мав і крихти,
Та й не шукав його і не хотів.
Неправда скрізь. Так що ж, від неї бігти?
Ні! Бить вогнем думок і почуттів
Оту послужливість, покору тиху,
Улесливість підступну... Таврувать,
Нещадно сікти батогами сміху,
Щоб правді хоч стежину вторувать.

А правда та надія по стежині
На стежку вийде, на широкий шлях
І знайде в полотняній одежині
Утомленого ратая в полях,
Розбудить та научить непокорі,
Та вигукне:— Устань же за своє!..

Вечірній промінь полиском на морі
Зачервонів...

Якби не груди хворі,
Ще для борні думки і сили є!

Ось трохи відпочинув, бо ж неділя,
Та і весна у паші йде краї.
Хотілось би поїхать на Поділля,
Хомутинці відвідати свої,
Малу рідню, околицю убогу —
Душа зі спогадом до них летить.
Та смішно й гірко, навіть за дорогоу
Йому сьогодні нічим заплатить.

Чимало офіційних теревенів
У земстві про добробут лікарів.
А він, що дише рештками легенів,
Не має і хвилинки на спочив.

Ось завтра у годину ранню й пізню
До нього йтимуть хворі бідаки.
І він в лікарні, цілий день без кисню,
Іх скарги буде слухати гіркі
Про бідність, про хвороби та про горе...
Він допоможе їм. А сам вночі
Від кашлю не засне. Та, мабуть, скоро
Вже догоріти, згаснути свічі.

«На могилі не заплаче
Ніхто в чужині,
Хіба хмаронька заплаче
Дощем по мені».

Хай скоро. Не сидіти ж, склавши руки,
Не ждати. Стільки дум і стільки справ!
Щоб не сказали діти і онуки,
Що дурно жив — не сів, не орав.

Та гей, бики! Ще борозну проорем,
Щоб морем зашуміли колоски!..

Смеркання. Вечір. Гусне ніч над морем,
Темнішають багрові язики.

Заходить ніч. Ніч в серці і навколо
Воронячим помахує крилом.
Але ж весняні подихи, хоч кволо,
Та обгортають лагідним теплом.

Ти чуєш, відчуваєш, земле отча,
Ще ледь помітно, здалеку лишень,
Тепло весни, та довга ніч — коротша
І прибуває, прибуває день.

1959

СНІЖОК

Максиму Рильському

Знов надійшла ота пора приємна,
Коли зустрілись осінь і зима.
Навколо ще імла досвітня темна,
А ми, безсонні, вже в путі. Дарма,

Що трохи тіснувато у машині,
Що ми усі не виспались як слід...

Вчуваються нам голоси пташині,
Ввижається зайчачий перший слід.

У фарах мерехтить пороша рання,
А тут, в машині, про осінніх щук,
Про вдале і невдале полювання
Вже спогади ворухить Маківчук.

І згадується стежечка торішня...
Ой не торішня! Як же мчать літа!
Тоді отак сидів із нами Вишня,
Звивалася доріженька крута

Угору, вниз, торована колісьми,
І менш торована — стернею вбік.
Пригадую, заїхали колісь ми
В поля промерзлі аж за Кагарлик.

Немудра перекуска (не з водою!) —
І ось по стернях та по лободі
Проходять неквапливою ходою
Остап з Максимом. Хай не молоді,

Та крок легкий, горби, розори — мимо!
Стелися-простелись, мисливська путь!
Рушниці не в руках, а за плечима,
Либонь, і не заряджені... Ідуть

Невимушено щирі та дотепні,
Щось гомонять і усміх на лиці,
І очі в посмішці ясні та теплі,
І видно, що не дуже їх зайці

Та лиси ваблять у степу широкім.
Ні, хай зайці гуляють, стрибуни...
Ім хочеться іти повільним кроком
Та, може, на годину тишини.

Отак вони і серед літа в лузі,
На річечці, на тихім озерці,
Сидять, бувало, посвілі друзі,
Не дуже дивлячись на поплавці.

Отак вони і чорнотроп, і зими
Стрічали то в полях, то на лужку,
Але не дома! Й ми, молодші, з ними
Ішли по найчистішому сніжку.

Сніжок, сніжок. Пороша перша рання.
Осінні дні зима перемогла.
Пороша перша, перше полювання,
Знов тишина і досвітова мла.

Від літа і до літа далеченько.
Та любий нам не тільки літа час.
Усіх (щоб не проспали) Новиченко
Ще звечора попереджає нас.

Проспати! Втома й темна ніч безсила,
Такої ночі нам не до снання!..
А може, й ви пригорнетесь, Максиме,
До нашого малого куреня?

Сніжок, сніжок... На землю і на скроні.
Біліє поле. У шапках стіжки.
Старий мисливче! Хай і в цім сезоні
В широкий простір нас ведуть стежки.

Чи по шляхах зелених, чи по білих —
Вперед! У нерозвідане! Туди,
Де пісня піднімається на крилах,
Де ждуть весни присніжені сади.

І діждуть! Чарівна зелена хустка
З квітками білими обгорне сад.
І спалахне трояндова пелюстка,
І буде сонце пити виноград.

Не раз, не два весні ми скажем «здраслуй»,
Посидимо гуртом на моріжку,
Ще ми походимо, потоцнем рясту
І чистого іскристого сніжку!

РУШНИК

Кажуть, пісня — крилата птиця,
Пурхнув голос, метнувся, зник.

Шила дівчина-чарівниця
Шовком-заполоччю рушник.

Ще невпевнено вишивала,
Аж наморщувалось чоло.
Та задумалась, заспівала —
І само собою пішло.

В пісні квітла весна з любов'ю,
Соловей співав у садку.
І та пісня сама собою
Залишалась на рушнику.

Тихо, трошечки голосніше —
Так наспівує день при дні,
Мов червоною ниткою пише
На біленькому полотні.

Заспівала: в зеленім гаї —
І похрещувались нитки,
І повз чорне червоне лягає
У сережки та у бруньки.

Пригадала калину в лузі —
Спілі кетяги на полотні.
А затим — налетіли гуси...
Ой, які ж у нас гарні пісні!

Почала — як голубка біла
Кличе сизого голубка,
І голубка на гілку сіла
Серед білого рушника.

Далі нитку щасливу вела,
Долю кликала у свій бік.
Все сиділа, все шила, наспівувала —
Так і виспівала рушник.

1959

ПІД ЯСНИМ СОНЦЕМ

Під ясным сонцем в літні дні
З Полісся до Тавриди
Знов поталанило мені
Доріженьки торити.

Я перейшов шляхи, лани
І ріки многоводні.
Я бачив рештки давнини
І створене сьогодні.

Фортеця іноді сліпу
Показувала вежу.
А по степу, а по степу
Снують дрого мережу.

Прадавній монастир на шлях
Уламки клав дебілі.
А елеватори в полях
Підводились, мов скелі.

А по тугих стрічках доріг
Машини і машини...
Я бачив рештки стін старих,
Долини, гір вершини,
Вогні вечірнього села,
Буденні, не парадні,
І там, де слалась ковила,—
Безмежжя виноградні.
Я дихав повними грудьми
В пшеничному масиві,
Я бачив створене людьми
Каховське море сине.

Людські сліди
Туди й сюди,
Доріженьки, дороги!..
Своя земля, свої сади,
Свої поля розлогі.
Дніпровських плавнів красноталь,
Назустріч вітер ріже,
Міцний, пружинистий, як сталь,
З кварталів Запоріжжя.

Усе навкруг нам устає
Безсонням полум'яним.

Це, друже, все твоє й моє,
Все наше, де не глянем.

Ота засіяна рілля,
Сади й поля із квітами,
Міста в огнях зблизька, здаля,
Гнучкі річки з турбінами.
Не грім гармат, а просто грім
З дощем на хліб, на трави,
Не дим,
А в небі голубім
Хмаринки кучеряві.
Дівочий спів,
Дитячий сміх,
Луги в квітчастій райдузі.
Життя для всіх,
І мир для всіх
В єднанні та у радості.

1959

У БЕЗМЕЖНОМУ ПОЛІ

Безконечна дорога у безмежному полі.
Може, саме отут, де два пагорби голі,
Де синіє кермек та біліє ромашка,
Переносили зброю, мечі харалужні,
Переходили лучники Ігоря важко.
Переходили вої, дружинники дружні,
Спочивали внизу, на шпилі чатували,
Щоб зустріти в безсонні половецькі навали,
Трубним покликком варті та дзвоном оружжя.
Земле Руська! Ти здавна безмежна та дужа.

Може, саме отут солонцями Каяла
Протікала, звивалась, ковила напувала.
Степові над водою ширяли шуліки,
З очерету качині стривожені крики
Рвали тишу дванадцятого сторіччя.

Може, саме отут клетотіла та січа
Проти хана підступного, половця злого,
Що лишила о полку Ігоря слово.

В'ється полем безмежним дорога далека.
За сторіччя по краплі випила спека
Неглибоку, застояну воду Каяли.

Може, саме отут руські вої стояли,
Половецькі щитами зустрічаючи стріли,
Трави стоптані кіньми від крові багріли,
Тонко стріли дзижчали, котилися крики,
Перебиті мечами ломалися піки,
Коні змучені ржали, люди в люті стогнали,
Смертним дрожем дрижали узбережжя Каяли.
Хто упав, піднімався, щоб влучить востаннє.
Земле Руська! Ти вільною стрінеш світання.
Не шкодують сини твої власної крові,
Хоч там що — не впадуть корогви малинові.
Втікача доганяють стрілою у спину...

Пам'ять, пам'ять, для чого прадавню картину
Ти малюєш мені в цьому полі широкім?
Ми недавно солдатським проходили кроком
Саме тут, де, можливо, слався берег Каяли,
Ми в Німеччину гнали ворожі навали,
Щоб масиви пшениці і високі тополі,
Щоб хати і криниці у широкому полі,
Щоб сади і колосся в степовому безмежжі...

Кораблем елеватор у бетонній одежі
На далекому обрії встав на хвилину,
А дорога все лине, дорога все лине,
Безконечна дорога у безмежному полі
Повз хати, повз криниці, повз сади і тополі,
Через села й міста невеликі й великі.
Земле Руська! Могутня ти завжди й навіки!

1960

РІДНЕ ВОГНИЩЕ

Де б не ходив,
А повернешся в дім,
Що називаєш своїм.

Може, той дім — хатина мала,
Що в землю по темне віконце вросла,
Може, той дім — яранга, чум,
Довкола пурги завія,
А скільки солодких спогадів, дум
Він серцю твоєму навіє.

Може, пустельне болото сире,
Осоки вітер колише,—
Для тебе ж отут початок бере
Земля твоя найрідніша,
Твоя Батьківщина, твоя любов.
І серце твоє небайдуже,
Де б не ходив, приведе тебе знов
До рідного вогнища, друже.

Чи скеля гірська, чи поліське село
В дубовому затишку гаю —
Твій дім — навіки живе джерело
Любові до рідного краю.

1960

ЛІСОВЕ БАГАТТЯ

Ти чув, як пахне лісове багаття,
Коли в легкому струмі вітерця,
Потріскуючи, ледве розгоряться
Дубові та березові дрівця,

Якщо ти чув, то й зараз він долине
До серця й потаємніших думок
Із лісової рідної долини
Твого дитинства запашний димок.

Десь трісне під постоліками глиця,
Стрічаючи легку ходу твою,
Десь пирхне за кущами кобилиця,
Здуваючи росини з пирію,

Вже ти біля багаття руки грієш
Картоплю, печеною в золі.

Про теплу постіль навіть і не мрієш,
Бо міцно спиться просто на землі.

Грибами, підгорілою корою
Війне з тих днів. Ще чим? Нащо гадать.
Запахне найтеплішою порою,
Коли буття пізнав ти благодать.

1960

РУКИ

Спершу руки, все руки робили:
Грунт копали, каміння дробили,
Мідь кували, нагріту в горні,
Яр-зерно мололи на жорні,
Підтинали дерева грубі,
Піднімали дубові зруби,
Клали стіни, греблі гатили...
Скільки втомн, напруги, сили,
Скільки часу і скільки поту
Витрачали на труд-роботу
Мускулясті, в труді незборні,
Аж порепані руки чорні.
Мурували, складали, крушили...

Потім руки створили машини,
В ті часи їх було небагато,
В ті часи і сокира, й лопата,
І тупе дерев'яне рало
Новиною всіх дивувало.
З ними тільки орудуй вміло,
З ними легше робиться діло!

Ти смієшся, ракет сучасник,—
Ну й машини, мовляв, нещасні,
Віз, та рало, та ціп, скажи-но!
От супутник — оце машина!
Реактивний — машина справді!..
Та в супутника був прапрадід,
Був прапрадід і в тебе, друже,—
Руки дужі і думка дужа,

Руки в праці, а думка горіла:
Ні, потрібна не тільки сила,
Треба силу рук перекласти
На невтомні, на інші снасті.
Витрем піт, мозолі загоймо...

Так народжувалась підойма,
Закрутились млинів колеса,
Виливаючи воду з плеса,
Вітряків замахали крила,
Серед хвиль піднялись вітрила,
В казані задвигтіла пара,
І на землю блискавку хмара
Віддала в володіння вічне —
Грає сяєво електричне.

Скільки ж думки, кебети, кмети
Від підойми і до ракетки,
Скільки праці, напруги, муки
Знали думи людські і руки,
Щоб ти в радості жив та в щасті.
Слав же руки людські мозолясті!

Хай на мене будуть обурені
Руки пещені, наманікюрені,
Що минали всяку роботу,
Що не знали труда і поту.
Хай на мене будуть ображені
Ті залізани, напомаджені,
Що під джаз хрипкий витанцьовують,
Нігті точені вицілюють.
Я з дитинства їх зневажаю.
Я шаную і поважаю
Руки мудрі, красиві, дужі,
Неутомні і не байдужі,
Повні крові гарячої, сили,
Ті, що все на землі створили.
Я своєю рукою їх тисну,
Я складаю їм щиру пісню,
Я бажаю їм жить, будувати.

І якщо вже поцілувати,
Так не ті — в манікюрі, безкровні,
А оці, сили творчої повні!

**МЕНИ ЛІТА
НЕ ПЕРЕПОНА**

Мені літа на перепоні
В моїй дорозі не стають,
Я згоден в першій ешелоні
В далеку вирушити путь.

Гірською стежкою, по річці
В широти Півночі, куди
Сучасники землепрохідці
Ведуть сталеві проводи.

Мене дорога не стомила
І кличе, кличе в дальній світ.
Вона мені й сьогодні мила,
Як на зорі юнацьких літ.

Не спочивать, не споглядати
В тайгу рушає ешелон,—
Щоб зупинитись і сказати:
«Здесь будет город заложен!»

Тут буде місто. Самовидцем
І будівничим саме тут
З сучасником землепрохідцем
Я хочу свій прикласти труд.

Щоб розпливлась пурги запона
І тьма нічної пелени.

Мені літа не перепона,
Я не боюся сивини.

1960

ЛИМАН

Пахне йодом просоліла крапля.
На мілкому плесі в рогозі
По сніданку задрімала чапля
На тонкій, як вудлище, нозі.

Раптом стрепенулась — що це з нею?
Довгу шию витягла мерщій.
Мабуть, красень рак потис клешнею
У воді цибату ногу їй.

Вже на двох стрибає в хвилюванні,
Помах — і знялася на крило.
Вище, далі...

Тихо на лимані,
Наче тут ніщо і не жило.

Непорушна берега окрайка,
Водорості чорні та руді...

Раптом з неба просто в воду чайка,
Риб стрибнула полохлива зграйка,
Райдугою кола по воді.

Кряче качка в рогозі тривожна,
Певно, десь відбилося утя.

Аж гірка, солоня крапля кожна
Повна тут солодкого життя.

1960

ОСТРІВ БІРЮЧИЙ

Закрию очі і крізь млу гарячу
У мареві серпневої жарі
На жовтій стрілці Арабатській бачу
Срібlistий лох і сиві явори.

Найперший рух безхмарного світанку
До ніг рожеву хвилю принесе.
І все розтане в сизому серпанку,
Все віддалиться.

Тільки ні, не все.

Устали черепашникові кручі —
Морських відкладень не новий зразок.
Азовське море. Острівець Бірючий.
Побути б там іще хоч би разок.

Та не обмежитись отим сезоном,
Що зветься літнім. Літо ж — замале.
Заїхати та й жити Робінзоном,
Аж поки доля П'ятницю пришле.

Щоб ні сусідів, ні листів од жінки,
Ні клятих телефонів нізвідкіль.
Хоч раз побачить, як зірки-сніжинки
Летять-зникають в морі серед хвиль.

Ну, іноді за косяками риби
З рибалками пройти круг острівка...

Але навряд чи довго так прожив би —
Не ті часи. І вдача не така.

Потягнуться і тижні, й дні нескорі,
На іншій заспівається мотив.
Захочеш навіть на загальні збори.
На люди, до людей, у колектив.

Та не такий безлюдний і Бірючий,
Бери холодну пору чи жарку,
Чи він засніжений, чи він квітучий —
Життя і в бухті, і на маяку.

Життя і люди. Й серце вже зраділо.
Невже ж йому хотілось самоти?
З людьми і радість, і турбота, й діло,
А без людей чи сам людина ти?

...Закрию очі — в березі сипучий
Азовське черепашник обмива...
У літеплі південному, Бірючий,
Наснишся ти мені не раз, не два.

Про самоту ж і мрія чи законна,—
Кому свій труд щоденний віддаси?
Не вийде, певно, з мене Робінзона,
Минули Робінзонів часи.

КЕРЧ

Тут кожен камінь дише давниною,
Тут не віків — тисячоліть сліди.
Колись частіш не з миром, а з війною
Чужинці морем плинули сюди,
Щоб все пустить за димом-пеленою,
Щоб сараною впасти на сади.
Зникала сарани лиха навала,
І знову Керч із попелу вставала.

Сюди пливли негоціанти лживі,
Бо торгаші, як завжди, торгаші,
Життя підпорядковане наживі.
Пірати — хоч не йдуть у хід ножі,
Зате слова зуживані, фальшиві,
Зате брехня без краю і межі.
Та не вони діяльністю своєю
Знак вічності дали Понтикапеї.

Не до наживи легкої охочі
І не до чвар з прадавньої пори
Отут у всі віки трудились зодчі,
Каменотесн і каменярі.
Іх задуми і звершення робочі
Живуть і досі, й досі не старі.
І похвалу людську понині чує
Той, хто мурує, а не хто руйнує.

З прадавніх-давен на оцьому місці
Під шелестіння листя й плескіт хвиль
Натхненні різьбярі і живописці
Утілювали думку, радість, біль
В свої творіння чисті в формі й змісті,
Не шкодували часу і зусиль.
І їх думки, їх мрії невмирущі
В колонах, фресках і понині суцї.

Хай Золотий курган лишив тут владар —
Гробницю в ньому спорудив собі.
А садівник, а скромний виноградар,
А хлібороб, спїтнілий на сївбі,
Своє робили віддано і радо,
Усе життя в шуканні, в боротьбі.

Курган-гробницю порохом заносить,
А виноград цвіте і плодоносить.

Ми не руйнуєм. Хай стоять прадавні
Кургани Куль-Оба, Алтин-Оба...
Для нас сьогодні в жодному кургані
Немає таємниць — така доба.
Ми заглядаємо в безмежжя дальні,
Допитливість, шукання, боротьба
Присущі нашим задумам гарячим.
З вершин минулого майбутнє бачим.

1960

КАРПАТИ

Буки та смереки в три обхвати,
Ріже кручу пінниста ріка.
Хочу в тебе, земле, запитати:
Ти одна у всесвіті така?

На Говерлу наступа модрина,
Б'є форель в Латориці на дні...
Може, ти в світах і не єдина,
А Карпати — певно, що одні.

Я ніколи глянути на гори
У байдужім спокої не міг,—
Чи вони ласкаві, чи суворі,
Чи зелені, чи вдяглися в сніг.

Гори, гори, як живі істоти,
У свою далеку вийшли путь
І поволі йдуть тобі навпроти,
Може, ще й дороги не дадуть.

Я тії дороги й не питаю,
Де знайду, а де і прокладу.
Як, бувало, у красі Алтаю
По траві, по щебеню піду,

По сліду, де повз високі мури
Повилася смужечка стрімка,

Де надвечір круторогі тури
Сторожко ступають до струмка.

Через гори, через перевали,
Подолаю дальню далину.
Ой Карпати! Ви зачарували
Неспокійну душу мандрівну.

По місточках через полонини,
На плотах по шумовинню рік.
Ой Карпати! Ви заповнили
Мое серце не на день — на вік!

1960

НА КОНЦЕРТІ В ІРШАВІ

Озвалися срібні струни
До бубонців нишком.
Вогниками спалахнули
Стрічки та манишки.

Ударили топірцями
Легені плечисті,
Відгомоном б'ється пісня
В скелі крем'янисті.

Ударили підборами
В вихорі дівчата.
Покотилась між горами
Пісня розпочата.

Диво пісня від Бужори
Летить до Кичери.
Чують села, чують гори:
«Кучері-кучері».

Ой кучері-кучерочки,
Чорняві та русі,
Вас ніколи не забудуть
Хлопці з Білорусі.

Уже вони підспівують,
Легені біляві,
Що привезли з Біловежі
Вітання Іршаві.

Уже вони підморгують,
Ох же, кажуть, ловко!
Киреєнко до Панченка,
Панченко до Бровки.

Через гори, через пущі,
Як зоренька рання,
Наростає, дзвенить дужче
Пісня про братання.

Наша пісня невмируща,
Орлиця крилата,
Привітає і сусіда,
Й далекого брата.

Від Говерли до Кичери
Над світами лине,
У Балтиці умиється,
На Волзі спочине.

Верховино, моя мила! —
Груди легше дишуть.
У всіх серцях пісня силу,
Краплю щастя лишить.

Вище голос, вище нумо,
Легіню-легіне!
Наша пісня, наша дума
Не вмре, не загине!

1960

СВЯТО В КВАРЕЛІ

На гори осінні
Осінні лягли акварелі.
В святковім одінні
Провулки і площі Кварелі.

Південне проміння
Ласкаве струмить, не жагуче.
М'яке безгоміння
В долини лягло і на кручі.

Минулого свідки,
Платани стоять урочисті.
Дружки-однолітки,
Проходять джигіти плечисті.

Дівчата в обновах,
Як в танку пливуть подинці.
В бешметах святкових
Найстарші ідуть кахетинці.

Тут ближні оселі
І дальні. Гостей тут багато.
Сьогодні в Кварелі
Співучої Грузії свято.

На свято велике
У тихий куточок загірний
Ілля Чавчавадзе всіх скликав,
Син Грузії вірний.

В Кварелі зійшлися,
Щоб дружбу відзначити радо,
З братами Тбілісі
Із Мінська брати, з Ленінграда.

З туркменськими друзями
Поруч Литва й Україна.
Вшановує Грузія
Пам'ять великого сина.

Великого сина
Великого доброго краю.
Врочиста хвилина,
І пісня пливе, завмирає

І знов на долини
На крилах летить, оживає.
Співають грузини,
Ілля Чавчавадзе співає.

«Гори Кварелі!
Лишивши оселю кохану,
В серці нестиму
Я згадку про вас полум'яну.

Де б не ходив я,
Зі мною ви, гори, усюди,—
Син ваш бентежний,
Хіба хоч на мить вас забуду?»

Гори Кварелі
В красі багрецю золотого,
Мирні оселі
Казкового краю гірського.

Із високості
В гірські зазираєте ріки.
Ми ваші гості,
Ми ваші друзі навіки.

Пісня братерства
Гримить над хребтами крутими.
Я її в серці
В долину дніпровську нестиму.

Де вже не буду —
Дальніх доріг ще багато —
Вік не забуду
Доброї Грузії свято.

1960

РОЗМОВА З ЧИСТИМ АРКУШЕМ БЛОКНОТА

Лежиш на столі не день, а дні,
Чиста сторінка мого блокноту,
Як докір, нагадування мені,
Що час уже, час починати роботу.

Це ж скільки з тобою не вів я розмови
Отак сам на сам у тихій кімнаті
Про вересневі ліси багрові
Чи там про грозові хмари кошлаті,
Про луг, що прибрав у росини холодні
Завчасно посухою виткану пожовть.
Та не про це мої думи сьогодні,
Інше думу мою тривожить.

Аркуше білий, листочку німнй,
Я хочу, так хочу, щоб ти ожив,
Щоб усміх, щоб подих, щоб шепіт твій
Міцнів, гартувався — на труд, на бій,
Щоб доброму — радість, недоброму — гнів,
Щоб слово людським ти вимовив голосом,
А треба — гукнув, а то й закричав.
Покликом, сурмою, вогненним полиском,
Щоб ти життя своє розпочав.

А розпочавши — ні сну, ні спокою,
Щоб не хотів і не просив.
Думою, справою, честю людською,
Щоб жив, поки людських вистачить сил.
Білий, чистий, щоб з чорним племенем
Став до повсталих визвольних лав.
Щоб у нарадах, мітингах, пленумах,
У дискусіях участь брав.

Не златоуст я, не той витія,
Що замість робити любить повчати.
Хай мовчазний у гурті і в житті я,
З тобою — не хочу, не можу мовчати.

Хочу, щоб ти шляхами отими,
Що тільки-но їх прокладають, летів
З веселими, добрими, молодими,
Повен їх дум і їх почуттів.

Щоб запалив, окрилив любов'ю
Не одного юнака й чорнобривку...
От поки я розмовляв з тобою,
Ти схожий став на засіяну нивку.

Аркуше білий, хай літер зернини
Мрій і думок дадуть сходи багаті.
Мені не потрібні блискучі перлини —
Хай житні живі колосочки вусаті.

1961

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Десь Конго, десь Куба,
а ми ось тут
Хвилюємось їхньою долею.
У них перемога —
в душі салют,
У них тривога —
на серці олово.

Яка б не лягла поміж нас далина —
Моря забурунені, сніги завірюшисті,—
Нас не розділить глуха стіна,
Холодна стіна байдужості.

Малий острівець чи гарячий екватор,
Мусон там гуляє, сироко чи норд —
Ми не байдужі, чи буде диктатор
Десь там при владі,
чи буде народ.

До правди любов наша непогасима,
За долю невольних нам серце шемить.
Наша сьогоднішня зелень озима
Зернистим врожаєм іще зашумить.

Колос тугий до грудей притиснуть,
В снопи зав'яжуть

мати і син.

Сади молоді плодами обвиснуть,
Радісно вранішнім сонцем зблиснуть
Перлини перших веселих рослин.

Дзвеніти пісням, не мовчати лірам,
Мусить замовкнуть погроз бредня.
Не вірим в безумство —

у розум вірим,
Безсила пільма перед світлом дня.

Піднявши наш прапор, і пісню, й ліру,
Вітру волі вдихнувши грудьми,
За долю світу,

за долю миру
Відповідаем сьогодні ми!

1961

ПІСНЯ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Місто народжується,
Пісня продовжується.

Коли барикади в містах вставали,
Повстанці ішли проти горя-бід,
Коли вимітали ворожі навали —
Голі, голодні пісню співали:
«Вперед, народе, йди!..»

Відстугоніло, відклекотіло, —
Перше зерно проростає в ріллі.
Пісня жива. Пісня знову злетіла:
«Ми — ковалі...»

Ми — ковалі... І спогадують старші
В битвах обпалену юність свою.
Всі наші літа, всі дороги наші
Пісня в одному з нами строю.

Так чом же їй не розправити крила,
Не знятися вище тепер, коли
З нами галактика заговорила,
В міжзоряний край кораблі попливли.

Чому не дзвеніти їй стоголосо
При отакій годині й порі!
Шумлять ліси. Шелестить колосся.
Крани гримлять. Гомонять трактори.

Місто народжується,
Пісня продовжується.

А там он, у хаті, світло поблискує,
Бач, заморгало віконце руде.
Мати
з найпершим своїм
над колискою
Піснею першу розмову веде.

Пісня крилата, колиска крилата
Човником з казки в повітрі пливе.
Юная мати
Співа немовляті.
Пісня продовжується.
Пісня живе.

1961

ОДНО СЛОВО

І все хотів одно якесь там слово
Нам розказати так, щоб зрозуміли...
А ми таки того не розбирали,
То шось таке, що в нас його нема...
І що воно й до чого тее слово?
То, певне, чари, то якесь закляття,
Коли від того люди умирають...

Леся Українка «Одно слово»

Воля. Слово. Коротке слово.
А напиши, а підніми —
І спалахне, зацвіте малиново,
На захист мільйони встануть грудьми.

Воля. Слово. Коротке гасло.
А за нього літа, віки
Полум'я битви в світах не гасло,
Єднало народи й материки.

Воля. Слово. Четвірка літер.
Клади на прапор. Піднось. Поглянь.
Вигуки вголос.

І зразу — вітер.
Не вітер — буря.
Буря повстань!

Жданого кличу звучання пророче,
Єднання народного океан.
Хіба не цим словом сьогодні клекоче
Збуджений Африки чорний вулкан!

Ні, тепер уже не уярмити,
Не полонити, в закови не взять
Слово, грозою борні омите,
Що піднімає народів рать.

Слово — заклик. Четвірку літер.
Слово — прапор в огні світань.
Одно тільки слово!
І зразу — вітер.
Не вітер — вихор!
Буря повстань!

1961

СПАРТАК

Я був малий. Густа осіння мряка
Або мороз. Шлях в грудді зашкаруб.
А я в нетоплений тікаю клуб —
Там про Марата щось чи про Спартака
Розкаже вчителька.

Надворі тьма.
А в клубі лампа. Видно — пара з рота.
Сидять старі, дорослі. Ми ж, дрібнога,
Деся по кутках, нам місця вже нема,

Та то дарма, ми нічирк, нам чути
За словом слово.

Я немов закликаю —
З мечем, щитом підводиться Спартак
І гладіатори. І Цезар лютий
З патриціями в ложі. Їм утіха —
Смерть гладіаторові. Палець вниз —
І меч у груди...

В клубі тихо-тихо.
В кутку я задихаюся від сліз.

Де, де той Рим?

Стирає піт і жир
З чола пихатий Цезар у погорді.
Кінець? Ні, не кінець!

Між гір
Спартак, живий, повсталий богатир,
Команду подає своїй когорті —
І з військом Цезаревим щит у щит,
Меч в меч зійшлися, зіткнулися повстанці.
Хай згине панство, згине рабство, гніт!
Хай вільним, рівним сходить сонце вранці!

Я був малим. Повстань визвольний вік
Махнув знаменом волі по планеті.
Сімнадцятий революційний рік
В сільському незаможнім комітеті
Ділив поміщицькі маєтки. Ще заграви
Будили ніч. Та в блиску тих заграв
Ми чули, як над світом сурми грали:
«В Інтернаціоналі здобудем людських прав».

Далекі дні. Далекі й дороги.
Згадаєш: там і щастя й смуток...
То був життя щасливий першопуток,
Що нас повів на світлі береги.

І вже нічим не погасить надію —
Бій? Голод? Переможемо! Тільки так!
І я дитячим серцем розумію:
За кого, з ким і хто такий Спартак.

Інший в гурті щось там про панянок,
Біля нього мертва тишина.
Тільки раптом з тисячі горлянок
Викотилась реготу луна.

Тільки раптом хвилею по струнах
Кобзаревих пальців перебір,
Мов Дніпро запінений в бурунах,
Кіш гуля чортам наперекір.

Тут і церква, і шинок, і бурса,
І веселий ярмарок шумить.
У Тараса просто ткнута в вуса
Люлька злющим тютюном димить.

Дим отой зачувши, шляхта ласа
Хутко бігла у своє кубло
Далі від Остапа, від Тараса,
А Тарас...

Тараса ж не було.

Не було? Та хто ж мені повірить,
Коли він і зараз є, живий!
Гоголь, Гоголь! Чим ту пристрасть мірять,
Думки зліт безсмертно-вогневий,

Що і тіло дав, і вічну душу
Оцьому Тарасові, та ще
На придачу й тютюну папушу,
Що і досі декого пече,

Що гримлять і сміх його, і мова,
І в гучному гомоні столить
Поруч Хмеля, поруч Пугачова
Вічний Бульба люлькою димить.

1961

НА ДОРОГАХ ВІЙНИ

На дорогах війни,
На розбитих у скруту осінню
Чув я зойкіт металу,

Вогню і людей голосіння,
Бачив спалені вщент
Ще недавно веселі оселі,
Замість нив і садів
Мертвий попіл рудої пустелі.
Бачив, як почорнілі
З утоми і люті солдати
На плечах, на руках
Витягали з багнюки гармати.
Озиралися люто на захід —
Ставали лютіші.
І ні слова. Жорстокі. Німі.
Та не це найстрашніше.

На дорогах війни
В темні ночі пожари багрові
Виривали з пітьми
На солдатах бинти
Із шкуринкою крові,
На стволах автоматів,
На мінах блищали навскісно,
І піхоту, і танки,
І руїни освітлювали зловісно.
Клекотіли вгорі літаки,
На землі вибухали цистерни,
Розбігалися, падали люди
В кювети, на стерні,
У розмоклих окопів
Наповнені глиною ніші,
У калюжі брудні.
Та не це, ні, не це найстрашніше.

На дорогах війни
Бачив я, як герої вмирили,
Бачив, як боягузів
Нещадно прилюдно карали,
Як у бомбовім пеклі
У прах розсипались квартали,
Чорних вибухів смерчі
З корінням дуби вивертали.
Як в холодну багнюку
Вминали колосся колісьми,
Як залізні мужчини
Від горя вмивалися слізьми.

І ні вдень ні вночі
Ні спокою, ні сну, ані тиші,
Ні вогню у віконці людським.
Та не це найстрашніше.

На дорогах війни
В лютий холод я бачив єдину
Біля мертвої матері
В чистому полі дитину.
Бігла полем осіннім.
У полі осколок зустріла.
Впала. Вмерла.
Собою дитину прикрила.
І мале на колінця спинається,
Укає, кличе,
Рученятами гладить
Холодне, як камінь, обличчя,
І не знає, не знає,
Не знає, що мама не дише.
На дорогах війни
Це для мене було найстрашніше...

Вже дорослі сини
Тих солдатів, що звать — невідомі,
Що дороги війни
Перетнули їм стежку додому.
І ота сирота,
Що над матір'ю клякла у полі,
Поміж нас вироста,
Вже в останньому класі у школі.
А коли перемоги громи
У салютах злітали,
Всі солдати живі,
Ми прощалися з тими, що впали.
І хотілося нам,
Як нічого в житті і у світі,
Щоб убитих сини
Не були десь в окопах убиті,
Щоб не сміли жахливою бомбою
Людям грозити ніякі
Очманілі від влади,
Пихаті, тупі маніяки,
Щоб шуміли врожаї
Під пальмами

І під березами,
Щоб дорогами миру
Планета була оперезана.

1961

СОЛДАТСЬКИЙ СЛІД

Вже багатьох нема, з ким хліб ділив.
Одні лишили книги, заповіти,
А інші і скупих прощальних слів
Не встигли вимовить — упали в битві.

Одні лишили хоч малих сиріт —
Ростіть, живіть, хлоп'ята і дівчата,
Ми замінили вам і маму, й тата...
А ті, кому в найкращі двадцять літ
Осколки перетнули шлях крилатий,
Лишили тільки слід важких чобіт —
Не звикла до легких нога солдата.

На полі бою, на землі сирій,
Той, хто в атаку біг з тобою поруч,
Кого упавши кликав ти на поміч,
Запам'ятав і день отой, і бій,
І між стернею слід кривавий твій
На полі бою...

Знов те поле орють
І засівають знову. Може, ти б
На цьому саме полі сіяв жито,
Вирощував життя солодкий хліб,
Радів, співав. Далеко йшов...

Убито.

Убито радість, що в тобі жила,
Убито пісню-казку, мрію-птицю,
Всі, всі твої незвершені діла.
Прокляття тим,
Сто раз прокляття тим,
Хто підступів ховає трутне жало,
Кого п'янить війни мертвотний дим,
Хто мирних слів спустивши запинало,

Виношує загибель всім живим,
Готує смерть.

Але прокляття мало

І мало найгартованіших слів,
Щоб мир війни пожари не пожерли.

Хай багатьох нема, з ким хліб ділив,
Ковтнули їх весну гарматні жерла,
Хай буйний колос урожайних нив
Укрив солдатський слід важких чобіт —
Іх мусить, мусить пам'ятати світ —
Чи в двадцять літ
вони замарно вмерли?

1961

ПАМ'ЯТЬ

В вікні промінчик ледь примітний.
Вставай! Вже й снідати пора!
Бабусин лагідний, привітний
І досі голос не вмира.

А потім двір, лугів отава,
Околиць шандра кучерява,
І ледве видима стежина,
Й нехитра пісенька пташина,
В ліщині хатка лісникова,
І лісових кислиць оскома,
І пахощі гриба в гаю —
Все в пам'ять врізалось мою.

І колоски рососою вмиті,
І синь волошки в жовтім житі,
Рожева конюшини квітка
І хмар білесенька черідка.
І віз. І кінь. І я стою.
Все в пам'ять врізалось мою.

А потім, у літа пізніші,—
В житах окопів мокрі ніші,

Колосся втоптане у глей,
Важке двигтіння батарей.
Горить соломи ожеред,
І мов луна: «Вперед! Вперед!..»
І вибух. І осколків град.
Я все оце забути б рад,
Та пам'ять міцно все трима,
І забуття йому нема.

Еге ж, отак воно і є:
Що бачив, чув — усе твоє.
Тужавий гриб, соснові голки,
І чорних вибухів осколки,
І чиста запашна ромашка —
Усе твоє, неси, хоч важко.

Твоя і пісенька пташина,
І в гострих колючках шипшина,
І в росах колосисте жито —
Все, все твоє, що пережило.

1961

ЖИВІ КВІТИ

Пам'яті Остапа Вишні

Я живу у тім високім домі,
Де прожив свої літа останні
Мудрий чарівник людського серця,
Що назвався Вишнею Остапом.

І коли додому йду чи з дому,
Зустрічаю, врізаний у плити,
На стіні його ласкавий профіль
І під ним живі щоденно квіти.

Граї весняний, чи дощі осінні,
Чи морози в лютому зухвалі,
Все цвітуть вони червоні й сині,
Справді невмирущі й незів'ялі.

Як те слово, як той сміх і смуток,
Дум його разючо-гостра сила,

Що зійшли на світлий первопуток
І крокують, часом негасимі.

Квіти, квіти. Він любив і квіти,
І важку зернину у колоссі,
І коли малі сміються діти,
І коли всміхаються дорослі.

Мав для друзів завжди добре слово,
А колюче — завжди для ледачих.
Я щасливий, що його живого
І в труді і на спочинку бачив.

І коли додому йду чи з дому,
Зустрічаю, врізаний у плити,
На стіні його з металу профіль
І під ним живі щоденно квіти.

Люди йдуть і майже кожен стане
Проти нашого нового дому,
Ніби скаже: «Добрий день, Остапе!»
Як живому. Та таки живому!

1961

ДУМА ПРО ЛІС

Все рідне — дороге. Чи не тому, що ріс
Я у краю беріз, дубів і сосен,
Такий мені близький, коханий ліс
У всяку пору. А найбільш під осінь.

Я можу сам, без друга, в день ясний,
Своє дитинство згадуючи знову,
Заглибитись у праліс віковий
І з ним ділить на самоті розмову.

Та це й не самота. Стежки мошисті,
Вогкі долини, пагорби руді
В сухому бур'яні, в опалім листі
Сплять солодко по доброму труді.

Все спить. Коли ще тут буває тихше.
О! Вітерець шепоче в листі. Ні,
Прислухайся, то ліс так рівно дише,
Як можна тільки дихати у сні.

Стоїть дубняк, мов з чавуну відлитий,
А притулись, постукай — аж дзвенить.
Спокійних сосен мідні моноліти
Верхівками націлили в зеніт.

Ти сам уже учасник таємниці,
Ти — весь увага. Ти нечутно йдеш.
І раптом білка — шишкою по глищі,
Ти став, прислухався. Внизу синиці
Зацвенькали — у них тривога теж.

Ні, тут не всі вдалися до спочину,
Вдень і вночі тут невсипущі є.
І ліс свою незлічену родину
Оберіга, притулок їй дає.

Ось ніби оживає гілка кожна,
Шепоче до сусідки — скрип та скрип.
І солодко, і трошечки тривожно,
І таємничість вабить — в хаші, вглиб.

Ліс — добрий велетень. Його казкова
Краса в піснях з прадавньої доби.
І люди по-людському — г а й, д і б р о в а
Його зовуть, як рівного собі.

Зирнеш на нього — серце звеселяє,
А ще в його обійми попадеш —
Він свіжість, силу молоду вселяє,
І вже певніше по землі ідеш.

1961

СОСНИ ЗА МОЇМ ВІКНОМ

Десь за хребтами, за морями теплими
Широким листям, вигнутими стеблами
Кивають, зупиняючи мусон,

Шумлять вітрам лінивим в унісон
Оливи, пальми. А в гарячі дні
Ховають подорожнього в тіні —
Посидь, мовляв, спочинь на добру путь.
І зеленіють, і цвітуть, цвітуть
Зима чи літо, осінь чи весна.

А в мене за вікном шумить сосна.
Шумить зелена, як життя надія,
А в грудні, у зимовім блиску дня
Аж заіскриться, аж помолодіє,
Аж вітер завірюшний зупиня,
Отой зухвалий, з півночі, розлютий,
В морозянім горнилі перекутий,
Що, осідлавши білого коня,
У придніпровий луг, у ліс влітає,
Висвистує, гарцює сам не свій,
На вікнах візерунки виплітає
Такі ж, як і на зброї крижаній.

Ах, чортів вітер, півночі прибудо,
Звернув — сосна зелена на путі!
А ми ж на це землі своєї чудо
Так мало задивлялися в житті.

Авжеж, сама посіється на взгір'ї,
Сама в піску безплідному зросте.
Пташине плем'я у барвистім пір'ї
Вже заселя її шатро густе.
Пісок під нею притрусилася глиця,
Укрила травка. І поглянь — уже
В моху зачервонілася суниця,
Вже білка перший гриб тут стереже.
Свій дім складають мураші уміло,
Тут сон і ряст засвічує весна.
Як цей куток піщаний оживило
Вічнозелене дерево сосна!

Десь за морями, за вітрами гострими...
Я не байдужий до чужих країв,
Я в океані на найдальшій острові
Побуть хотів би, може б, і пожив.

Та знаю певно, де, коли не буду,
Як не привабить інша сторона,
В душі моїй землі моєї чудо,

Вічнозелене дерево сосна
Прошелестить мелодію єдину —
І все покину, і мерщій назад.
Назад, не зупиняючись, полину
В зелений край, у свій сосновий сад.

1961

ЯК РАДУЄ МЕНЕ

Як радує мене пора квітнева,
Коли по довгим сні в холодну зиму
Листок липучий у брунатній бруньці
Застукає, мов пташеня в яечку,
Запроситься у теплий білий світ.
Галуззя голе, що у листопаді
Роздягнута пружким упертим вітром,
Сполоскане байдужими дощами
І ніби аж іржаве, дротяне,
Неждано, несподівано набрякне,
Ледь залосниться, зашуршить ласкаво,
Зашепотить тихенько: «Я живе!»

І справді, глянеш якось рано-вранці
І в подиві аж подих затамуєш,
Немов зробивши дивне відкриття,—
Таки живе! Розкрило вічко бруньки,
Задихало пахучим клеєм смачно,
Заколисалось у колісці сонця
Ласкавого.

Як радує мене
Земля, що за водою ковдру білу
Пустила і теплом запарувала,
Росток розбуркала в малім зернятї,
Коріння трав послулих ворухнула.
«Ростіть,— сказала всім,— живіть,
цвітїть!»

Все землю чує. Насінина кожна
Не тільки що слухняно чи покїрно,
А з радістю, задиристо, в завзятті
Розсунувши тепло грудок вологих,

У сонце мітить свій зелений спис,
Іще й росинку на списі тримає,
Немов оздобу.

А сама земля
Людини слухає. У чистім полі
З сівалками по лану яровому
Крокують неквапливі трактори.
Все, все живе рішуче, безоглядно
Бере розгін на ціле довге літо,
На цикл життя!

Як радує мене
Година весняного прокидання,
Вся неповторна суть живих повторень,
Незмінних змін в природнім вічнім колі.
Вся молодість життя!

Та не печалить
І прив'ядання час у дні осінні,
Минущі у мінливості краси,
Руді луги у білім павутинні,
В багрець і золото одягнуті ліси,
Коли жагуча невгамовність шлюбна
Одвирувала. І куди не глянь —
Природа урочисто-миролюбна
Вже до нових риштується буянь,
Що принесе їх злива полуднева,
Ледь стане одіж біла затісна...

Як радує мене пора жовтнева!
Є в осені уже своя весна.

1961

ВСЕ ЗНАВ ТИ У ЖИТТІ СВОЇМ

Все знав ти у житті своїм,
Ровеснику мій строгий,—
Суботники, баталій грім,
Дороги й знов дороги.

Біля родовищ скелі рвав,
Клав рейки крізь замети,
Своїм теплом обігрівав
Новобудов намети.

На заготівлі, на прорив
За сотні верст від дому.
Не тлів, не нидів —
Жив, горів
І ні слівця про втому.

І на діла йдучи трудні,
Не ждав на допомогу.
Так, може, притомився? Ні!
Хоч зараз в путь-дорогу!

1961

НІКОЛИ ЗАДУРНО НІЧОГО...

Ніколи задурно нічого
Я у своїм житті не мав.
От тільки лаяли, їй-богу,
Ї тоді, коли не заробляв.

І лаяли, ще й били. Мушу
Признатися. Та й те сказать,
В безплідну яблуню чи грушу
Не будуть дрюччями шпурлять.

Хоч в цьому невелика втіха,
Та знаю я — і то не в жарт,
Почому фунт, як кажуть, лиха,
Як у житті дається гарт.

І серед вас, не ликом шитих,
Скажу, не ликом шитий сам,
Що, мабуть, і за двох небитих
Отого гарту не віддам.

1961

УЛІТКУ ЖДУ ЗИМИ...

Улітку жду зими, узимку літа,
Назустріч поспішаю новизні,
Коли, у перші паростки одіта,
Земля гаптує килим навесні.

Так Швидко все минає. Поспішає,
З'явившись, покинуть білий світ.
Здається, ніби й сліду не лишає,
А придивився — все лишає слід.

Все на очах міняється навколо —
Той самий луг зелений, вже рудий.
І озеречко раптом захололо,
Не заклика лататтям із води.

Поволі-волі хмарки сіре сито
Дощить над полем. Часу досить є.
А тут не зглянувсь — відлетіло літо.
Безповоротно. Ще одне. Твоє.

І журавлі на південь подалися,
І листя поруділе обліта.
Я осені гукаю: — Зупинися!.. —
Жаль, що в людини лічені літа.

1961

ГУСИ-ЛЕБЕДІ

Гуси-лебеді, гуси-лебеді
Знов над Кончею —в далечинь.
Ключ тужливий у хмарі-неводі,
Зупинися та відпочинь.

На дніпрових лугах-заплавах,
Де чаплюк на одній нозі,
Є що їсти в м'яких отавах,
У ожиннику та лозі.

А для постелі в красноталі
Простелилась трава густа.
Не спиняються, далі, далі
Відлітають, немов літа.

У далекому вітрі-леготі
Ледве поклик іще ячить.

Гуси-лебеді, гуси-лебеді,
Може, вернетесь відпочить?

1961

СПОГАД ПРО ОСЕТІЮ

Ще на карті чимало
Тих стежин проляга,
Де твоя не ступала,
Як то кажуть, нога.

Не на По, не на Тібрі
Ті стежинки шукать,
Де ти справді хотів би
Походить, поблукать.

В тебе рідна країна,
Та яка, та яка!
І нова й старовинна,
І гора, і долина,
І ріка білопінна,
І вогонь маяка.

Є де їздить, ходити
По безкрайності гін.
Молодіти, радіти,
Дати силі розгін.

Добрим людям віддячить,
Що у гості зовуть,
Все у серці відзначить,
Якнайбільше побачить,
Якнайглибше відчуть.

Ще дитиною в книзі
На картинці малій
Знав Казбек я у кризі,
Бачив Терек бучний,
Що кризь вибризки пінні
Гнав розбурханий вал,
Згризши стіни камінні,
Проминувши Дар'ял.

І немовби у казці —
До булата булат,—
В чорних бурках кавказці
Шикувалися в ряд.

Все це в спогаді нині.
В'ється річка шосе,
Осетини гостинні
Все показують, все.

Терек, замок Тамари,
Що травою заріс,
І Казбек, що за хмари
Білу шапку заніс.

Найкрутіші підйоми,
Де дорога снує.
І таке все знайоме,
І таке все твоє,
Ніби кожну цю гору
Ти в уяві створив,
Ніби юності пору
У цій казці провів.

Ніби скель оцих профіль
З-під твоєї різьби,
Ніби Лермонтов строфи
Сам читає тобі.

1961

НІДА

Ми часто й самі не знаєм,
Де стрінемо радості мить.
Зеленим литовським краєм
Піщана дорога біжить.

Лісами, по давньому сліду,
Де вепр переходив та лось,
Вона нас приводить у Ниду,
До берега Куршю Марьос*

Рибалки розвішують сіті
На вбиті у камінь кілки.
А дюни!.. Ну, де ще у світі
Зустрінеш, побачиш такі!

* Куршю Марьос — Куршська затока.

Які чародії носили
Сюди оці жовті піски?
І зморшками вічності схили
Рябіють, мов хвилі морські,

Ті хвилі, що пінилися, бігли,
Як вічно невтомна рать,
Угору злетіли й застигли,
І тільки пісочком димлять.

По схилах, мов відбитки літер —
Рогач забредав і сюди.
Остуджений Балтики вітер
Притрушує свіжі сліди.

І хочеться в шані, в мовчанні
Отут перед всесвітом стать,
І берег, і дюни піщані,
І море, як епос, читать.

1961

НА ПАМІРСЬКІЙ ДОРОЗІ

Я потрапляю у казковий край.
Круте бескеття встало прямовисно,
Зіткнулось, нагромадилося тісно,
Загородило синій небокрай.

Лише дороги безкінечна стрічка
Камінням під колесами дзвенить,
Лише гуркоче невгамовна річка,
Яку не в силі й скелі зупинить.

Машинна з повороту ніби в нішу
Прорубану влітає — вгору, вниз.
А може, на якусь планету іншу
Нас корабель міжзоряний завіз?

Та ні, стежини і терас пороги
Зробили люди з цих малих осель,
Відвоювали кожен крок дороги
І кожду нивку у суворих скель.

Ім так хотілось, щоб — трава, листочки,
Щоб вечорами — тополиний спів,
Щоб хоч маленькі, а таки садочки,
Хоч смужка, та вусатих колосків.

Ім так хотілось — і шумить святковий
Високий сад під захистом гори.
Казковий край — по-іншому казковий.
Та казку не скінчили казкарі.

Вони скалу, каменярі, лупають,—
Оселям тут рости, садам цвісти.
І гори відступають, відступають,
І ширшає дорога у світи.

Охоче таємниці і секрети
Передають ущелини гірські.
І, може, в горах іншої планети
Належить нам продовжити казки.

1961

СЕБЗАР

Ми ходимо по вулиці Себзар —
По Яблучній, по-нашому б сказати.
Суцільна з півдня тінь на тротуар,
Могутня зелень і жовтневий жар —
Все це садів Ленінабада шати.

Зелених вулиць бачив я чимало,
Та й двох не пригадаю поіменно,
Бо якось їх не так поназивали,
Не радісно, до сірості буденно.

Ну, як, скажіть, таку запам'ятать,
Хоч назва в неї ніби і відома,
Написано: «Нова, сто тридцять п'ять».
А поруч теж: «Нова, сто тридцять сьома».

Не здогадались іменем живим
Назвати, що, мовляв, фантазувати.
Нове в нас скрізь, але не все новим
Потрібно називати й цифрувати.

Будуємо — ми ж люди трудові,
Квартали устають, як на параді.
І вулиці Нові там не нові,
От Яблучна — нова для мене справді.

Ідеш по ній, мов на крилі летиш,
Почув її ім'я — і вже приємно.
На ній, напевно, й жити веселіш,
І в парі ввечері пройти не темно.

Хай десь там нумерують авеню,
Хай десь цифрують гасе, штрасе, стріти.
А наша, як сестра новому дню,
Повинна садом, зеленню шуміти,
Слать пішоходам тінь на тротуар,
А в холод простилать тепло небесне.

Себзар. Згадаю вулицю Себзар —
І садом весь Таджикистан шелесне.

1961

ГУНТ

Леоніду Новиченкові

Є річка на Памірі, зветься — Гунт.
Немов стихії дерзновенний бунт,
В ущелипах по чорних валунах
Вона рішуче свій проклала шлях,
Без сну, без відпочинку і на мить
За віком вік невтомно стугонить,
Почавши свій непогамовний плин
З льодовикових крижаних вершин.

Памірське сонце вдвічі гарячіш.
Скажи нам, Гунте, може, ти кипиш?
Бо ж піну, бризок райдуги-рої
Вихлюпуєш на береги свої,
Стрибаєш, поспішаєш,— а куди?
Дай хоч коротку відповідь, зажди.
Ми з краю дальнього, з ясних рівнин
І звичний нам річок спокійний плин,
А ти, як незагнузданий скакун,

Летиш в стрибку, звиваєшся, як в'юн,
Гризеш каміння. Так із року в рік,
Із віку в вік. Куди ж бо твій потік?
Чи тільки вирватись з ущелин-ніш
Так хочеш ти, що вічно стугониш,
Чи кличе хтось тебе, чи вигляда?

Біжить прозора голуба вода,
Струмить вода, видзвонює вода,
Та Гунт, здається, не відповіда.
Я притуляюсь вухом до гори
І раптом чую — Гунт заговорив.
Почувся ніби шелест комишу:
Я до людей, я до людей спішу,
До міста й до малого кишлака,
Я їх еднаю, я, гірська ріка.
Спішу — у нас тут не легкі шляхи,
Біжу — мене чекають настухи,
Чекають їх отари без числа,
Поллю травницю, щоб для них росла.
Усім втамую спрагу їм хутчіш —
У горах сонце вдвічі гарячіш.

А там, де розступився гір каскад,
Зелений люди насадили сад.
Глянь, як звелись високі дерева —
Їм теж вода потрібна річкова.
Я без води нікого не лишу,
Я до людей, я до людей спішу.

Є річка на Памірі, зветься — Гунт.
То радісне буйння, а не бунт.
Все стугонить, видзвонює, співа,
А вслухайся і розбереш слова.
І все, що ти почувеш від ріки,
У серці закарбуєш на віки.

1961

ЛИСТ ДОДОМУ ОЛЕНЦІ

Давно я з тобою, малятко,
Не йшов через луг до води,
Не чув, як гукаєш ти: «Татку,
Ну, що ж ти побіг, подожди!»

Мені підождати не важко,
Біжи, доганяй. Ти летиш,
У травах, як біла ромашка,
Розв'язаним бантом мигтиш.

Поблискують очки лукаво,
Та знаю я хитрощі всі —
Ось ти добіжиш і ласкаво:
«Стомилася. Ох, пронеси».

Аж ні. Ти з розгону спинилась.
Вертаюсь на помах руки.
На кого ж ти так задивилась?
Ну, що там, пташки чи квітки?

Метеличок, жовтий-прежовтий,
У травці, як квітка жовтів,
Великий. Лише підійшов ти,
Одразу кудись полетів.

Ну, добре. Отут погуляєм,
Він згодом іще прилетить.
А сяде на квітку — спіймаєм.

«Ну, що ти, не треба ловить,
Він — диво».

Для тебе — все диво,

Весь луг отим дивом буя.
І радісна ти, і щаслива,
З тобою — щасливий і я.

Йдемо, примаємо отаву,
Спочили на теплому пні.
Довірливо ручку ласкаву
Ховаєш у руку мені.

Давно я не йшов, голуб'ятко,
З тобою в луги та ліси,
Не чув, як гукаєш ти: «Татку,
Стомилася. Ох, понеси».

Та літні гуляночки наші
Згадаю — їх скільки було!
І гріє мене аж на Пянджі
Маленької ручки тепло.

1961

КОНЦЕРТ У ХОРОЗІ

На сцені виступала Саусан.
Памірська пісня дивовижна, ніжна
Все наростала, дужчала, рішуче
Займала залу, полонила серце
Усім, хто розумів таджицьке слово,
І хто його, можливо, вперше чув.

Слова едналися металом звуків,
Дзвеніли дойри і тужив рубоб,
І наступали, наступали чари
І виринала давня давнина.

Все — пісня з невідомими словами,
Таємна, але серцю зрозуміла,
Глибокий голос юної співачки,
Що, як гірська луна переливався,
І певні рухи з царственным велінням,
І блиск очей, і грація газелі —
Все, все було, немов із давнини.

Співала Саусан. В великій залі,
Немов у храмі, царювала тиша,
Ніхто не кашлянув, стільцем не рипнув
Ніхто в цю мить, здавалося, не дихав,
І жодна пара з тисячі очей
Моргнути не посміла в ці хвилини.

Де ви були? Куди вела вас пісня
І це відлуння голосу гірського,
Ви всі, хто у напруженні такому
Віддався чарам співу Саусан?

Я слів не знав. Я був підвладний ритму.
Я міг би сам слова до пісні скласти,
Але вони були для мене зайві,
Іх заміняли рухи, звуки, голос,
Що в давнину мене переселили,
У ту перейдену всесвітню тугу,
Яку лишив десь на гірських увалах
Народ памірський, гордий горянин.

А юний прикордонник з Прикарпаття
Той, певно, був у себе в рідних горах,

Ішов легенько по зеленім плаї,
Погукував і сам співав од щастя,
Що не вмещалось в серці молодім.

А та школярка у вінку з косичок,—
Куди її заплонила пісня?
Чи не в свою нескладену ще казку,
Чи не на ту невторену ще стежку,
Яку маленьким ніжкам торувать?

Де хто не був, усі раптово разом
Зітхнули, ніби із одних грудей,
Ударили в одні міцні долоні,
Аж задрижало світло. Разом всі

Були підвладними святому дару
Таланту і безсмертного мистецтва,
Що житимуть в пароді, для народу
Потрібні так, як і насущний хліб.

Ми всі стояли. Крила рук злітали
І оплесків прибій об сцену бився.
Зі сцени уклонялась Саусан.

1961

ВІЗА СВОБОДИ

Земля при сьогоднішній нашій уяві
Багата, строката і многолика,
З її країнами і краями,
З її Сахарами і гаями,
З нами всіма —

не така вже й велика

Її при сучасній швидкостей бурі
Всю можна обняти за денний політ,
Можна поснідати в Сінгапурі,
А в Монтевідео замовить обід...

Уявиш собі — аж в очах рябіє:
Те зблизька видно, інше здаля.
Чого тільки люди не нарobili
На цій планеті!

Та наша Земля
З її льодовиками й лісами,
З живих і потухлих вулканів кратерами,
З її загадками і чудесами,
З республіками і демократами,
З соборами, тюрмами найстарішими,
Що бачили страти, підступи, війни,
З її Нью-Йорками і Парижами,—
Ніколи ще не була спокійна.

Родити б землі виноград та колос,
Пахнути хлібом та духом рути.
Я піднімаю рішуче голос,
Щоб на землі —

ні бомб, ні отрути,
Щоб індустрія гриміла цехами
Не для гармат, а для тракторів,
Щоб жито-пшеницю ми в полі кохали
Не для солдатських гірких сухарів,
Щоб всі краї і всі країни
Міцно мостили миру шлях,
Щоб ми

не сирени,

а спів солов'їний

Разом з коханими чули в гаях.
Я ладен би все, що маю, віддати,
Щоб в світі забувся тривоги сигнал...
Ідуть солдати. Пливуть солдати.
Летять солдати.

Земля — арсенал.

Та віра живе, як їй і належиться,—
Будуть поборені сили злі.
Віза Свободи і Незалежності
Напишеться всім громадянам Землі.

1962

МОЇ ТРИВОГИ

Є в мене

упертий козацький рід,

Що любить і свята й будні.

Є пам'ять
щасливих і грозяних літ —
Думки
на літа майбутні.

Є в мене
сосновий улюблений бір,
Що шепіт мені свій повідує.
Я ще не глухий до звучання лір,
І муза мене провідує.

Ростуть деревця, що я посадив,
Маленькі зелені чуда.
Є пісня своя,
свій до неї мотив.

Є любі
душі моїй люди.

Я так їм потрібен. Я їм дорогий.
Хай впертий, гнівливий, сварливий.
І я за них теж — до краплини снаги,
Щоб тільки з них кожен — щасливий.
День світить моїй надвечірній порі,
І шлях не заріс мій травною.
Та часто
в пташине просоння зорі
Постукує в серце тривога.

Мої тривоги великі й малі
Не за окремий куточок землі,
Не за окраєць неба,
Що наді мною синіє вгорі,
Не за самого себе —
За вас,
малі, молоді, старі...

За вас, народжені вчора вночі
Й сьогодні перед світанком,
Щоб ви не падали ідучи
В канави, розриті танком.

Щоб ви не бачили чорних проваль,
Розверзтих пеклом бомбівок,
Щоб не призов,
а фестиваль
Вас викликав з домівок.

Щоб слало дороги вам світові
Не колесо воен скрипуче,
І, врешті,

найперше —

Щоб вирости ви,
Раз так народились рішуче.

Добрідень вам!

Жду з-поміж вас співця

Високого,

врівень Тарасу.

Мої тривоги

за деревця,

Які не цвіли ще ні разу,

А тільки пошіптують у саду,

Гілками тонкими помахують,

За кущ трояндовий,

За резеду,

За ковзанку на прозорім льоду,

За смугу веселих лісів молоду,

Зеленою вкриту папахою.

Не був і не можу спокійним бути,

Серце мені терзає

Всякий намул, усяка муть,

Що з закутків виповзає.

Ховається, пригинається спрут

За наших споруд височини —

Неробства нудь, хуліганський бруд,

Що нам перепони чинить.

Вони, оці всі, посібники тим,

Хто землю хоче закутати в дим

І холод вічної ночі.

Та ми, живі,

живемо живим

І їм скоритись не схочем.

Ми поставимо на своїм,

Вулканом грози заклеочем,—

Щоб люди ішли на повний зріст

В оркестрі космічних мелодій,

Гудків заводських розуміли зміст

І вітряних рапсодій.

**ЯК ВСЕ Ж ЛЮДИНІ
ДІМ СВІЙ ДОРОГИЙ**

Як все ж людині дім свій дорогий,
Ти тільки вирушив у дальні мандри,
Тебе десь ждуть квітучі олеандри,
І гори, й моря теплі береги.

Та от, дивись, не вистача снаги
Не думати про рідне. Ніби кадри
Мигтять в очах. Та не високі Татри,
А придніпровський луг, дубняк, стої

Цікавишся й далеким, невідомим,
Що манить, зазива тебе. А втім,
Ще тільки з дому, а вже мариш домом

Вже пахне рідний шлях, і рідний дім,
І та, де б не була вона, країна.
Яка в людини на землі єдина.

1962

**МИНУЛА ВТОМА
ДОВГИХ ЛІТ ЖИТТЯ**

Минула втома довгих літ життя,
Розтанула хмаринкою уранці.
До радощів земних, до дум і праці
Всеволодне знову заклика буття.

І, може, що гостріше відчуття
Всього, що відбувається довкола,
Летить, стремить душа непрохолола
До повного із днем своїм злиття.

Вчорашній день був сповнений труда —
Утома довгих літ не без причини,
Та ледь безсонне серце відпочине —

І нас цікавість знов не покида
Й допитливість. Велике щастя вміти
Усе це відчувати й розуміти.

1962

**СТАРОСТІ БОЯТЬСЯ
ТІЛЬКИ В ЮНОСТІ**

Старості бояться тільки в юності,
А старим боятися чого?
Їх весна й жнива врожайно-врунисті
Відійшли.

Але й вони свого

На землі зеленій не цураються,
Не байдужі їм і не чужі
Ні пісні, що юністю співаються,
Ні стежки, де юні піднімаються,
Беручи високі рубезі.

Знать, не тільки спогади бурунисті
Старість береже, а ще, либонь,
І якусь веселу краплю юності,
Естафети дальньої вогонь.

1962

РИБАЛКИ НЕРІНГИ

Сіті
вітер перепинають
Рівним зльотом важких розкриль.
Помах, другий — і вже пірнають
У ребристу безодню хвиль.

Їх рішуче —
з човнів та з ходу
Бульк — грузила пішли до дна.
І не вітер уже,
а воду
Снасть рибальська перегина.

А з води —
глянь на берег —
картина!

Сосни Нерінги, дюн імла.
Та рибалок сюди путина —
Не прогулянка привела.

ІЗ ХАОСУ, ІЗ НАТЯКУ...

Із хаосу, із натяку, з півслова
Народжується думка, звук, акорд.
Так, значить, є всьому якась основа,
Якась причина —

бог там або чорт.

Ну, ми не покладаємось на бога,
Але, буває, день сидиш, а в мить,
Немовби нізвідкіль, немов з нічого,
Тебе щось сколихне, щось осінить,
Наповнить щастям, радістю підніме
Чи сурмою тривоги просурмить —
До слова слово враз, до рими рима,
Аби удар, якщо удар — не мимо,
А щастя, радість — так для побратима.
Бо з побратимом

працювать і жить.

А ви скажіть, хіба ви не раділи
У мить таку, що вип'є вас до дна?
І так у всіх, я знаю, в кожному ділі,
В якому серця крапля вогняна.
І ще я знаю — справді жалю гідний,
Кому цього відчуть не довелось.
Ніякий звук, виходить, не безслідний,
Ніщо, виходить,

не ніщо,

а — щось.

1962

ПРО ВІДКРИТТЯ

Я думав: земля вся з'їджена,
Розвідана і розписана,
Вся вивчена, вся досліджена,
Як свіжо поголена лисина.

Так думав. І в сил моїх міру
Писав, коли щось писалось.
Та ось залетів до Паміру
І думка оця захиталась.

Тут дивного стільки ж навколо,
Як в ті шістсотлітні години,
Коли молодий Марко Поло
Шукав тут виткої стежини.

Тут гори такі, що хмарами
Не вкрити їх — хмари під ними.
Громаддя вершин примарами
Встають навкруги неземними.

Громаддя сплелося, злилося,
І з першого погляду видно,
Що не розгадане й досі
Серце гір самоцвітне.

На доказ цього беру я
Те, що з підземної чаші,
З розколотих скель парує
Гаряча, цілюща Гарм-Чашма.

Цим горам по гордості рівні
Жішки тут і рухи жіночі.
Дівчата ж — їй-богу! — царівни
Із тисяча другої ночі.

Краса обступала, як злива,
Радів я, либонь, до нестями,
Бо всі ці побачені дива
М о ї м и були відкриттями.

Поїздивши тут щасливий,
Я з часом почав розуміти,
Що в кожного є можливість
Дещо на світі відкрити.

Не обов'язково на полюсі,
В горах, снігами вкритих,
А навіть у житньому колосі,
У ясенових вітах,
Між запашними травами —
Всюди. Одне тільки знайте
І пам'ятайте, як правило,
Що не шукавши —
не знайдеш.

Р. С. (Звичайно, я вів не до цього,
Але скажу в постскриптумі,
Що, може, й мене самого
Колись та відкриють критики).

1962

СВІДЧЕННЯ ЧАСУ

Час може посвідчить про нас,
А свідок він безсторонній.
Ми той переможний клас,
Що не сидить в обороні
І не сидів —

наступав

Від першого залпу «Авроры».
Скільки зроблено справ
На суходолі, на морі,
Серед пустель сухих,
Серед безмеж цілинних,
Між антарктичних стій
І в чорних падрах глибинних!

Прокладено скільки доріг
Найдальших, не те що дальніх —
На паралелях земних
І на шляхах орбітальних.

Світ на наших взірцях
Вчиться великій науці.
А скільки в людських серцях
Зроблено революцій!

Вітри нашу пісню несуть
На відстані стосотмильні.
Сини вирушають у путь,
А ще і батьки не стомились.

Передають синам
Невтомність, як стяг епохи.
Час може посвідчити — нам
Навіть не сниться спокій.

Події всі й новини звичні,
І ти до всього втратив смак.
Часи позаду романтичні.
Але ж чи так це? Ой, не так!

Та на землі ще стільки діла
Для нас і тих, хто підроста:
Пустеля жовта, тундра біла,
І в тундрі вічна мерзлота,

І роздоріжжя, й бездоріжжя
Серед несходжених боліт.
Лише б завзяття, сила свіжа,
Вогонь бажань, що топить лід.

А ще...

Та де не глянь довкола,
Куди не кинь, де не ступи,—
Аби душа не прохолола,
Аби рука міцна, не квола —
Різьби, грані, складай, ліпи.

І не кажи, що все відкрито,
Не натякай на всі лади,
Що ти не хочеш сіять жито,
А хочеш пожинать плоди.

Ти чуєш, братіє знудніла,
Стогнати в двадцять літ покинь.
Ще вистачить земного діла
Для всіх прийдешніх поколінь.

1963

ПОБАЖАННЯ

Ви в дорогу вийшли — рано, пізно,
Стежка під ногами чи рілля,—
Хай з-під хмарки жайворонка пісня
Супроводить вас і звеселя.

Пил — хай мимо, дим їдучий — мимо,
Зелен гай хай поведе в гущїнь,
Прохолодним затишком обніме,
Прошепоче листям:— Відпочинь,—

І запросить у намет гіллястий.
А якщо не стрїнете людей,
Хай дуби вклоняються вам:— Здрастуй! —
Хай берези кажуть:— Добрий день!

Теплими пісєнними словами
Вїтер хай у листї промовля.

Ви в дорогу вийшли, перед вами
Те, що кличе вас і окриля.

Адже вийшли ви з метою, з нею
Ідете по кручах, по горбах,
І нічим на вквітчану алею
Не подїбний ваш нерївний шлях.

Там піски, а тут вузєнку кладку
По болотній простеля водї.
Та нехай від самого початку
Вам щастить в дорозї і в трудї

Від свїтанку раннього, аж поки
Вечорова не обляже тїнь.
Хай вночі вас обнімає спокїй,
А удень хай обминає лїнь,

Щоб намїчене у думцї зрана
Втілилось за день труда в дїла,
Щоб людська подяка і пошана
Вам винагородою була.

1963

ТЕ САМЕ ЩОВЕСНИ

Те саме щовесни — гнучка лїщина
Сережки жовтї перша випуска.
Ти глянув і з розкритими очима
Спинився край безлистого лїска.

Земля зігрілась. Ліс міняє вбрання.
Ось-ось і кожна брунька оживе.
Те саме щовесни зачарування,
І щовесни — небачено нове.

1963

ЯБЛУКО НА ДОЛОНІ

Яблуко. Може, скажеш, не диво?
Зваж на долоні, розріж навпіл:
В ньому — сонце, липнева злива,
Прозора соната бджолиних крил.

Літо гаряче

в долоню

на тобі.

Хрустке, повне соків живих, аж кипить,
Цілий всесвіт у ньому, як в атомі,
Тільки зумієш його розщепити —
Заструменить медоносний дощик,
Зябликів спів розколише весь сад.

Бери, частуйся —

це найдорожче,

Найперше,

що я його виростив

сам.

1963

ЮВІЛЕЙНЕ

Ювілеї мене стомили,
Кожен тиждень у когось дата.
Дорогі мої, друзі милі,
Ви подумайте: нас багато.

Просто важко і неможливо —
Що не тиждень ковтатъ елей.

Та й чи справді це так важливо,
Щоб для кожного — ювілей?

Щоб вітання та телеграми,
Та портрети в золоченій рамі,
Та з промовами тости лунко:
Ювілянтіві — всі чолом.
Та... апостольські поцілунки
У президії за столом,
Де промовці в присяжнім елеї
Аж потіють, аж рвуться з гужів.

Не справляйте мені ювілею,
Якщо навіть я заслужив.

1963

У РЕЧІ ВДИВЛЯТИСЯ ПИЛЬНО

У речі вдивлятися пильно,
В звичайнім шукати красу —
Я взяв цей тягар добровільно
І радо його несучу.

Зеленого і голубого
Хлюпнула весна на почин.
Від теплих дарунків Дажбога
Радій і хміль. Відпочинь.
Так треба ще знати — від чого?
Чому? — дошукатись причин.

Звідкіль цього світла присутність
І вітру цілющого лет?..
Не всюди уловлюєш сутність,
Не кожен розкриєш секрет.

Бува ж, і розкрив, а з одного
Сто інших постало у ряд.
Та радість не меншає з того,
А ще виростає стократ.

1963

ПРО ВТОМУ

Втома. Щоденна втома.
Десь ти ходив, блукав,
Стомлений, ось уже вдома;
Вологий за лікоть рукав,
Комір за шию...

А краще:

Сорочку з себе — і вмить
З крана животворяща
Бадьорість на тебе струмить.

Вимився. Посвіжілий.
Щоки загаром цвітуть.
Знову вернулися сили,
Знову — хоч зараз у путь.

Серце сміється.

Здається

Милім весь білий світ...

Гірше, як набереться
Втома за сотню літ.

Спробуй бадьорістю з крана
Втому оту обмить.
Як застаріла рана,
Болить вона і щемить,
Дратує тебе, як нежить,
За день вчорашній пита.
Зроби ж, що тобі належить,
Поки столітня ота
Втома тебе не обсіла,
Невигоєна, пісна.

Роби, поки квітне сила,
Роби, поки думка ясна
І кожна клітина тіла
Прагне життя, пісень.
Роби, щоб сто літ пролетіло,
Як мудро прожитий день.

1963

**ДОБРЕ БУТИ
ПОДОРЖНІМ**

Добре бути подорожнім,
Білий світ вбирає очима,
З рюкзаком напівпорожнім
За натертими плечима

Підкоряти крутоверті,
Брати з ходу перевали,
Де до тебе тільки вперті,
Тільки мужні побували.

Невідступні, що в завязтті
Забували втому й спрагу,
На спочинок не багаті,
Та багаті на відвагу.

Добре бути подорожнім,
Щось розвідати, відзначить,
В камінці, в листочку кожнім
Щось небачене побачить.

Де граніти й доломіти,
Свіжий вітер полонити.
На гірських стежках захмарних
Невідкрите щось відкрити.

Хай то буде не безвісний
Слід первісної стоянки,
Хай то буде тільки пісня
Невідомої горянки.

Тільки пісня, що поволі
Лине-плине над камінням,
Що людські лікує болі,
Гріє радості промінням.

Добре бути подорожнім,
В дружнім колі йти в змагання,
З рюкзаком напівпорожнім,
З серцем, сповненим шукання.

На стежках, крутих, не збитих,
Втому й спрагу розгубити.
Із джерел, в путі відкритих,
Найсвіжішу воду пити.

1963

ВИКАРБУЮ НА КАМЕНІ

Викарбую на камені,
Вирізьблю на металі:
З дитинства, з юнацтва така мені
Встаєш ти в кожній деталі,
Така, що уперто вийшла
Шляхи круті подолати.
На обрії квітне вишня,
Обабіч верби-солдати,
В захмаренні перед тобою
Веселкою промінь кличе,
І з піснею, з боротьбою
Ти йдеш із сторіччя в сторіччя.

Викарбую на камені,
На загартованій криці:
З дитинства, з юнацтва така мені
Ти виділась. Не біля криниці
З вишитим рукавом, в очіпочку,
Не лагідна і слухняна,
Не з горщиками на припічку,
А грозяна, полум'яна,
В шуканні йдуча невпинно,
Тенета і пута рвуча,
Країно моя, Україно,
Розвихрена і жагуча.

Вигаптую різьбою
На міді, на чорній бронзі:
Ідеш ти і я з тобою
В поході, в путі-дорозі.
Не виснажені, невтомні
По щебеню, по покосах.
Заграва спалахне на домні,
Відблиск в долині в росах.

Стежки твої і гостинці,
Шляхи твої, магістралі

Сини твої, українці,
Творили, мостили, щоб далі
Упевненою ходою
Іти через ночі й світання
На прю з брехнею, бідною,
До єдності і братання.

Не стомиться думка й рука мені,
По рисочці, по деталі
Викарбую на камені,
Вирізьблю на металі
Ім'я твоє, Україно,
Серце твоє, Батьківщино,
Щоб вічно в дочки і сина
В серці, перед очима
Вставала ти, полум'яніла
Могуттю, красою своєю,
Іти до мети веліла,
Була провідною зорею.

1964

ПОМІЖ САДАМИ-ДЕРЕВАМИ

Поміж садами-деревами
Шелест шелеснув плавно
Думами Кобзаревими,
Голосом Ярославни.

Переливається, котиться,
Вивітрив тугу-наругу
Із запорозької Хортиці,
З плавнів Великого Лугу.

Над ситнягами-плесами
В небо зметнув заграви.
Зблисками-Дніпрогесами
Сурми гудків заграли.

А Қилиїмським, Ординським
Полям та шляхом-бруком
Бульба іде з українським
Юним своїм онуком.

Вітер ярами коче,
Хвилю на травах узорить.
— Чуєш? — гукає.— Чуєш?..
— Чую! — Бульба говорить.

— Чую! — злітає буремно
Поклик віків заgravний
Думою Кобзаревою,
Голосом Ярославни.

1964

ЛАСКАВО ПРОСИМО!

Мова твоя ніжна і грізна,
Земле моя, Україно.
Де треба — вона гримить залізно,
Де треба — дзвенить солов'їно.

В ній — схід рожевий, рахманний південь
З росами, сонцем, просинню.
Друзі зустрілись:— Вітаю! Добридень! —
Братів погукати:

— Ласкаво просимо!

Ласкаво просимо! — І крилато
Розкрились обійми рук робітничих.
— Ласкаво просимо! — гукають Карпати.
— Ласкаво просимо! — Донеччина кличе.

Хвилю Дніпро на хвилю ниже,
Ліс поліський забризканий росами,
Гудками збуджене Запоріжжя,
Чуєш, всі кажуть:

— Ласкаво просимо!

Ласкаво просимо! Люди ми прості,
Лише б до нас ішов з наміром добрим.
Сусідів близьких кличемо в гості
І тих, що їх дальній ховає обрій.

Для дружніх — дружби в нас джерело,
Для щирих — щирість у серці носимо.

І все ж різьбив, у людські зачарований душі,
Поєму сердець вмів у думу складати.
Умер. І тепер намагаються кликуші
У друзі до нього себе приєднати.

Умер? Не вмер. Такі не вмирають,
Лише не встигають всього зробити.
Їх зоряниці обрії крають,
Їх зливи живлять сади і квіти.

І йде він та йде у народні поради,
З такими йде, як Тарас, подорожніми.
Оживають прадіди, вітають соратники,
Чекають онуки його ненароджені.

1964

* * *

Дрібненькі диктатори сходять зі сцени,
І в людства все більше, все більше надій,
Що розум свій принесуть Авіценні
Новій демократії молодій,

Що за божками і їхні лакузи
З одами зникнуть слизькі, як в'юн,
Що по-новому одверті музи
Будуть з нових промовляти трибун,

Що не посміють жонглери всує
Гратись словами — дружба, народ,
Що той народ проголосує
З південних широт
до північних широт

Своїми натрудженими руками
Від імені всіх на Землі земель
За капітанів з ясними думками,
Що й серед бур поведуть корабель.

Жовтень, 1964

ЗА ГАЯМИ, ЗА ДІБРОВАМИ

За гаями, за дібровами,
За свіжістю криниць
Блискавками пурпуровими,
Спалахом зірниць
Світла райдужна метелиця
Креслить небокрай.
Перед зором нашим стелеться
Придніпровий край.

Придніпровий мій краю, ядерного ранку колиско,
Цілять в спалах зорі буйні стріли зелених осок,
А Козача затока козацькою шаблею блиска,
Хвиль покоси кладе на тугий прибережний пісок.

Міцнорукі дуби триста років стоять на сторожі,
Суховій просичав, градобій налетів, пролетів,
Лютий сіверко б'є: «Заморожу,— свистить,— заморожу».
А вони, коренасті, пострілюють кулями жолудів.

Грає в сурму літак, і витенькують тонко отави,
В лозах відгомін стелеться посвистом крижневих крил.
Придніпровий мій краю, української думи октаво,
В Дніпрогесовім сяйві помножуй палашия світл.

Зорянисто зблиском-пострілом
Крилато розгорнись.
Ширше обрій, більше простору,
Земле, колосисьь
Урожаями, обновами,
Сонцем полуниць.
За гаями, за дібровами,
За свіжістю криниць.

1965

СИН СОНЦЯ

Здрастуй, нещадний до себе, бродяго,
Мрійнику, з далеччю в синіх очах!
Завзяття твого розшумовує брага,
Відваги твоєї хміль не прочах.

Вистуджує Північ вітрами холодними,
А ти у розвідку з нами ідеш,
А ти на ночівлі в тайзі, Джеку Лондоне,
У вогнище наше поліно кладеш.

І по собі, і по друзях знаю,—
Взявши потертий дорожній мішок,
З дальнього світу, з далекого краю
Ти в товариство наше прийшов.

Вирвався в мрію до нашого берега
Із перехресть поліційних тумб.
Для мене ти більше відкрив Америку,
Аніж раніше відкрив Колумб.

Мигтить упряжка снігами бурунними,
Бархан припорошує слід наш піском.
А ти з нами, впертими, ти з нами, юними,
І по снігу, й по піску — з рюкзаком.

Зашерхлим берегом, полярною рінню
Погляд твій мрійний далеч блакитить.
А сніги твої все крешуть іскрінню,
А сонце твоє світить і світить.

1965

ВСІ ХОЧУТЬ БУТИ МИСЛИТЕЛЯМИ...

Всі хочуть бути мислителями чи провидцями,
Щонайменше — поетами і відкривачами,
І не хочуть в полі ходити за вівцями,
Не хочуть бути на землі сіячами.

Будьте, ким можете, будьте, ким хочете,
Якщо вам по силі. А є ж такі,
Що прагнуть вище за себе підскочити,
Чужі за свої видають думки,

Десь там насмикані, абияк зліплені,
Це знявши на щит, як відкриття,
Власним, уявним сяйвом засліплені,
Свистять повз людей і повз життя,

Гадаючи, що вони — повелителі
Умів людських на просторах планети.
А хіба сіячі не найбільші мислителі
І пастухи — не найбільші поети?

1965

**МИ ЧАСТО ВЖЕ
Й НЕ ПОМІЧАЄМ**

Ми часто вже й не помічаєм,
Як день минув у метушні.
Життя ж іде своїм звичаєм,
Скорочуючи наші дні.

Душі своєї палим порох
Без вибухів, а спроквола
Від першого числа на зборах
До тридцять першого числа.

Я перебільшую, звичайно,
Наштовхую на думку вас,
Щоб не зітхали ви печально,
Як ваш минулим буде час.

Шануймо зміст у наших числах,
Бо приймуть нас в прийдешніх днях
Не по протертих нами кріслах,
А по залишених ділах.

1965

ЯКБИ ВИ ЗНАЛИ...

Якби ви знали, як мені нелегко.
Почну про боротьбу добра і зла,
А з днів дитинства приліта лелека
І все міняє помахом крила.

Враз білим вітром пахощі акацій,
Святкова затуманеність беріз...
Напевно, не доріс я до абстракцій,
Але чи жалкувать, що не доріс?

1965

ВЕЧІРНІЙ ЧАС

Вечірній час — це особливий час.
Ще хмари заходу в гарячій піні
Тепла живого. Видовжені тіні
Бредуть у ніч, всотавши на запас

Вогню барвистого. Та вже пригас
У тихім осокорів шелестінні,
В пір'ястому надхмарному сплетінні
Проміння перехресного каркас.

Між небом і землею гасне ватра,
Зітхання смерку лебедем ячить.
А ти задумався, що зробиш завтра,
Тобі вже ранок синьо маячить.

В вечірній час, в години дня останні,
Ти вже живеш у завтрашнім світланні.

1965

ПРОМІННЯ

Проміння жита — вуса колосків —
До сонця тягнеться, щоб те проміння,
Що нижеться з висот, з безмеж, з віків,
У лист ввібрати, у зерно, в насіння.

Проміння дум синам через батьків
З прадавна, з покоління в покоління
Освітлює всі пабуття, все вміння
Боянів, зодчих і будівників.

У променистому вінку зорі
Свій день розпочинають трударі
В підхмар'ї риштувань, в саду, у житі,

В майстерні, де із мрамору різець
Душі людської кличе промінець,
І світло від того проміння в світі.

1965

ЖАДОБА ДОРОГИ

Назви вершин, і річок, і поселень,
Як і друзів живих дорогі імена,
У дорогу далеку, нележку, а веселу
Закликають. І хай хоч яка далина,
Хоч які перельоти і переходи,—
Без супутників і без попутних вітрів
Десь при добрій нагоді, а то й без нагоди
Ще піду на стежки, по яких не ходив.

О несходжені схили, маршрути незнані,
Суховіїв дороги і льодовиків!
Забреду в Херсонесі чи в сухім Дагестані
У віддаленість скіфських, сарматських віків.

Зір у небі розкину Птолемеєву карту
І по ній проти ночі на південь і схід
Крок за кроком пройду Сакартвелю, Урарту,
Відшукаю віків невідшуканий слід.

А за морем Хвалнським — не садами-гаями —
Каракумському вітру наперекір
Відшукаю сліди Улугбека, Хайяма
І прийду на Памір. О високий Памір,
Дах над світом камінний, будь мені перевалом,
Я покину далеких віків гряди
За хребтом, за туманом, за жовтим дувалом
І в сьогодні прийду. І в завтра піду.

Проти дальнього, давнього, сиво-старого
Грає променем райдужним досвіток мій.
І гуркоче дорога, безконечна дорога
У турботі людській по планеті людській.

1965

НАСНИЛАСЬ МЕНІ ПУСТЕЛЯ

Наснилась мені пустеля:
Пустеля і я, більш нікого.
І тільки безмежжя стеле
Мовчання піску німого.

Барханові жовті плити
Уклалися паралельно.
І лячно, і хочеться пити,
І на душі пустельно.

Чи скоро ж оаза, чи скоро ж
Вода задзюрчить прохолола?
Шуліка — пустелі сторож —
Погрозливо звужує кола.

Вдихаю повітря, мов з горна,
І спазми груди здавили.
Ніч наближається чорна,
Вовки — не вітри — завили.

І, сповнений смутку і скрути,
Упав я і очі заплющив.
І ось на землі мені чути
Дзюрчання джерел цілюще.

Ласкаве, мов сутінку марення,
Все ближче, все ближче ліне,
Шумить з голубого захмарення
Шуміння вітрів тополине.

«Звідкіль ти, — питаю, — звідкіль ти,
З якого ранкового краю?»
А сам — під зелені віти
І ще раз — у сні — засинаю.

Повз мене степами на південь
Струмують річки неквапливо,
І хтось мені тихо «добридень»
По-нашому каже мрійливо.

Не каже — шепоче ранково
Вишневим подихом гаю,
І я від рідного слова
В пустелі сухій воскресаю.

Скидаю втоми брилу,
У далеч іду колоскову.
Земля, повертаючи силу,
Співає мені колоскову.

Рівнина безмежно далека
Шляхи килимами стеле,
І спека — уже не спека,
Пустеля — вже не пустеля.

А спереду, на видноколі,
Гранчасті будов обеліски,
Оселі, і сині тополі,
І шабля дніпрова блиска.

І рідне «добридень» привітно
Цілющим струмком струменіє.
І за пустелею видно
Зелений берег надії.

1965

ПРО ДЕРЗАННЯ

Все менше дерзається... Десь в тридцять літ
Зітхав поет в тривожну мить розпуки.
А я не вірю.

Цілий білий світ
Мостів перекидає віадуки
Через річки, кордони. Зве в дорогу
Крізь тьму ночей і зоренисту рань.
Хай віра іноді переросте в тривогу,
Але вона живе. І шлях дерзань
Світанком стелиться. Хай день буденний
Нам сили виснажить немолоді,
З утомою покличе вечір темний,
Але

солodka втома по труді.

Та труд не скінчено. Кристала грані
І найгрубіший лабрадору шмат,
Трудом здобуті в вірі і дерзанні
І завтра будуть у години ранні
Різьбитися, гранитися стократ.

І що там виміряти — менше, більше,
Очікувати старості біду?

Раз серце стугонить, легені дишуть —
Іди. А все втрачать — так на ходу.
Хай до кінця — дерзання і згоряння,
У цьому, певно, віри суть і зміст.
Не вірю в передчасне умирання,
Хоч не такий вже я і оптиміст.

1965

Я ВСІ ЛЕГЕНДИ БІБЛІЇ ЧИТАВ

Я всі легенди біблії читав,
Та не від них, а від Шевченка ліри,
Від Лермонтова день мені світав,
І в гості йшли Уїтмени й Шекспіри.

Коротшала осіння довга ніч,
Сон відлітав солодкий та глибокий,
Перед гостями, що з глибин сторіч
Несли свою незгоду і неспокій,

Що йшли, вели своїх героїв рать,
І я спішив, щоб, як живих, зустріть їх,
Щоб серцем вічні пристрасті ввібрать
Зі сторінок пожовклих манускриптів.

Я всі легенди біблії читав,
Всі проповіді круг мене юрмились,
Та дух мій ріс, та день мені світав
Від тих сердець, що й після смерті бились.

1965

СЕРВАНТЕС

За коротку ніч не встигає спекота
Відступити. Шурхоче дахів черешця.
Свічка лоєм чадить. А йому все не спиться —
Однорукий Сервантес веде Дон-Кіхота.

По жорстві, пилюзі.

Кремільнь.

Стежка.

Оселя.

Перепуттями темними долі людської.
Він веде? Чи його скрізь проводить, Мігеля,
Той гідальго чудний у своїм неспокої?

Нічогісінько в нього — ні багатства, ні почесей.
Е, та що вже там почесі, краще б дукати.
Тільки є Дон-Кіхот. Дон-Кіхано. І хочеться
Про гідальго Кіхано писати й писати.

Всі думки свої ношені, гіркотою проточені,
На папір, на папір, ніби в маренні, в трансі.
По сліду Росінанта, по кремнистій узбочині
Тінь — не тінь: то притомлений вірністю Панса.

Де та сила?

Була ж! Била молодість в бубони,
На відвазі дідівській замішана круто!
У бою при Лепанто з рукою одрубана.
Срібним путем в алжирським рабстві закута.

Де та молодість? Скоро, ой скоро причалу
Допливе каравела без вітру в вітрилах.
Чим вантажено трюм? Добротою з печаллю
Та любов'ю, що смутком змішалась на хвилях.

Ще б сторінку, ще б дві, ще б рядки ці останні.
Свічка гасне. Та в шибку — зоря полум'яно!
Розпливається, тоне Мігель у світланні
І зливається сам із гідальго Кіхано.

Голова на столі, на кістлявому лікті.
Сніться, сні, бийте крилами несамовито.
Дон-Кіхано в промінні, у спечному літі
Іде, їде по світу. По білому світу.

СЕСАР ВАЛЬЕХО

Умру в Парижі я, умру під дощ...
...Мені здається, я умру в четвер.
З книги «Los Poemas Humanos»
(«Людські поезії»)

Сесар Вальєхо — перуанський поет.
«Маленький індієць» називали його.
А він узяв на себе великі й важкі
вселюдські скорботи; серце його,
мов оголене, болісно відгукувалося
на кожен найменший дотик
чужої біди, на всі печалі й муки
людські, тривожилось трепетно
долею світу. Бунтівливий дух
привів його до в'язниці. А потім
на чужину. Він умер далеко від
батьківщини, в Парижі, у квітні
1938 року... Був четвер. І не було
дощу. Сонце...

Сесар Вальєхо вмирав у паризькій лікарні,
І крізь фіранки точився в щілини вікна
Згар нікотину, припудрений дух перукарні,
Чад суєти — мішанина з бензину й вина.

Сесар Вальєхо вмирав. Між Парижем і Перу
Вся Піренеїв гряда, всі океанські вали
перед ним,
І оцієї палати у біле фарбовані двері,
І за вікном помутнілим бензинових випарів дим.

Сесар Вальєхо не бачив, не слухав Парижа.
Очі склепив — і видінням вставали з імлі
Андів шпилі, перуанські виткі роздоріжжя,
Вітром шліфовані пальми обабіч пливли.

А поміж них із далекого віку повстанці —
Вершники й піші в оздобах своїх пір'яних.
Привиди, фата-моргани. Кубинці і мексиканці.
Вершники й піші. В поході. І він поміж них.

Сесар Вальєхо... Індіанської крові кипіння
Пругко в останніх спалахувало рядках,
Щоб піднімати на бунт, хвилювать покоління
Нині і завтра, і в дальніх прийдешніх віках.

Маршем по згарищах предки ішли. Не в жалобі —
В наступі. В клетоті. В скреготі скельних порід.
Бийтесь на вітрі, розкриль соколиних оздоби,—
Він не кінчається, він починається,
дальній похід,

Він розгортається!
На четвертинці паперу,
Ширшій за сотні міських утрамбованих площ,
Сесар Вальехо шле поклик
з Парижа
до Перу.
А за вікном, за фіранками,
сонце —
не дощ...

1966—1967

ОСТАННЯ НІЧ ЛОРКИ

Ніч. Темінь липуча. Спекота.
Стоїть пилюга тротуарна.
Бруківкою цокіт. Кіннота.
Жандарми їдуть попарно.

Та ні. Шурхотня комашина
Піском на зіниці пада.
Дзпжчить. То крадеться машина
В провулках твоїх, Гранадо.

Гітара в струннім зблиску
Ще шле романсеро акорди,
Ще він і не знає, що близько
Смерті чорні герольди.

Безсонний у владі пісні,
Він слухать той шурхіт не хоче.
Та чорні плащі зловісні
Склепились над ним серед ночі.

Немов кажанові крила
Облипли його павутинно.
Насилля потворна сила
Скрутила його, як дитину.

У фарних зблисках імлісто
Зліта пилюга брунатна.
Летить повз машину місто,
Занурена в сон Гранада.

Спиніться. Куди ви? Спиніться!
Останню промчали алею.
Позаду дахів черепиця
Масною блищить ріллею.

Зойкнули гальма. І руки
Йому від дверцят відірвали.
І пострілів колоті звуки
Німіли в чорнім проваллі.

І землю жорстку, крем'янисту
Хапали скручені пальці.
У чорних плащах фалангісти
П'яніли в кривавім вальсі.

Стріляли у серце і в вічі,
А він уставав і падав.
А людство, вкутане ніччю,
Спало.

Як спала Гранада...

1966

ТОПОЛІ

О тополі мої,
Як далеко вас видно!
Я вас бачив з Вілюйська,
Із Хельсінкі й Відня.

Не нічним силуетом
На картині Куїнджі,
А в краплинах дощу —
Зелені та свіжі.

Де б не був, я вас бачу,
Так, напевно, грузину

З дальніх відстаней видно
Казбеку вершину.

В росах, краплях зорі
Ви світили, мов свічі,
Запорожцям, що з битви
Вертали до Січі.

У прадавні віки
Тут садили вас прадіди.
І до нас ви прийшли,
Онуків не зрадили.

Де б не був, я вас чую.
Виграєте над степом —
Струни вітру напнутого
Між землею і небом.

О тополі мої!

1966

МІЙ МАТЕР'ЯЛ

Пісок і глина, дерево й каміння —
Мій матер'ял. Із нього я й творю.
Але як важко, як поволі вміння
Іде в недоспану мою зорю,

У ранок мій, в мінливе надвечір'я,
Тривожне у сумирній сивині.

Та матер'ял все збільшує довір'я,
Все більше підкоряється мені.

І ще зробити щось я маю силу,
Мене ще впевненість не покида.
Я знаю, як важку камінну брилу
І день і ніч обточує вода.

1966

РАЙДУГА ВІТРУ

Ви бачили вітер? Бачили,
Як він, розпроставши крила,
У березі сіті рибалчині
В тугі напинає вітрила,

Летить проти вас, б'є в скроні
Колючим жмутом ожини?
Здійміть проти нього долоні —
Чуєте, як пружинить!

Чуєте? А я його бачу
В різних веселих проявах,
В долоні ловлю і смачно
Пругкий на зуб собі пробую.

Він виривається, в спалаху
Міняє свою одяжу:
На косах піщаних — опаловній,
На лузі — від смолки — бежевній.

І згадую я сирого,
Мусони, самуми, пасати,
На лист латагтя широкий
Хочу його записати.

Та бачу рухливий вітер
Не в чорнім разочку літер.
Яким оце словом пишеться,
А в тім, як тополя колишеться,
Як він нагинає клени,
Розхристаний та зелений.

І я, подорожній митар,
Знову згадую вітер,
Який мені зустрічався.

...На світ береться. Почався
Ранок. На сині трави
Променя дотик ласкавий
Смужкою ліг. І в росині
Вітер небесно-синій
Іскрою враз відбився.

Раптом позолотився,
Замиготів заклично,
Погладив мені обличчя
Лагідно, ніжно, непрутко
(Це ж на рибальстві, рано) —
Такий, хоч бери у руки,
Хоч прикладай до рани.

...І раптом кружляє, свище
Зимова колюча хвища,
Холодна, мертвоотно-біла.
Така вам в обличчя біла?
Морозила вас на фронті?
В окопі вас настигала?
Куди не піткнись — навпроти
Січе тебе батогами...

Вітер. Я знаю різний:
На смак, на силу, на колір,
Ласкавий, буряно-грізний
В шаленім вихрянім колі,
Солоний, холодний, колючий,
Що ріже дощем із тучі...

А я обличчя вітру —
І знову вперед
проти вітру.

1966

АЕРОДРОМИ

Аеродроми, як нервові центри
Кори земної, в ритмі день і ніч.
Поглинувши безмежжя кілометри,
З негоди і незгоди, з протиріч,
З неспокою людського, через відстані,
Напружений витримуючи курс,
На них знаходять тимчасові пристані,
Прискорений свій вивіряють пульс
Птахи з серцями, стомленими в громі,
З емблемами своїх міцних держав.

Аеродроми...

На аеродромі
Спочинку мить. Птаг знову задрижав,
І знов поспішність у моторний клекіт
Вдирається, в турбін сухе виття —
Мчать птиці. Роблять відстані далекі
Скороченими,
як людське життя.

1966

РОМАНТИКА

Коні, червоні коники
Мчали через плакати.
І тріпотіли будьонівки
На вершинках юних крилато.

А я на них у сільраді
Дивився захоплено (діти!),
І так хотілось хлоп'яті
На крилах отих летіти.

Щоб спереду стяг пурпурово,
На грудях спалахи бантика,
Хоч я й не знав тоді слова,
Крилатого слова «романтика».

А потім в дорослім віці
Я з танками йшов у наступ,
І полем тікали німці,
Лишали «пантери» ікласті.

Сонцем палгло літо,
А ми все вперед уперто.
Ворог лишав убитих,
І друзі падали мертві.

Отак пізнавав я в грозах
Боїв жорстоку граматику.
Війни оголена проза
Билася за романтику.

1966

СИНТЕЗ

Марші тривожні, врочисті гімни
Ховає скрипка, чутлива до болю.
Смичком доторкнись — і нежданно-глибинні
Спалахом райдуг зіллються з тобою.

Струни й смичок. Не смичок, а серце
Хвилю чуттів посилає людям.
І скерцо твоє — стало їхнім скерцо,
І твій прелюд — їхнім прелюдом.

А придивись — скільки рухів закличних
В розколотій часом камінній брилі,
Скільки Лаокоонів трагічних
Затаєно там у безсиллі і в силі.

Вітер у листі, в трав шелестінні
Будить звучань вибухових порох.
А бачив пісні в фіалковім видінні
На сутінкових німих косогорох?

Бачив хмарини гігантської крону
У світанкового світла різьбі?
Вдягни їй своїх уявлень корону,
Якщо це доступно тобі.

В свої кольори світанкові сади
Вбери і збери їх в сонату пташину.
Гори у гору свою заведи,
Щоб люди зріли твою вершину.

Викарбує дум і безсонних видінь
Знаки твої на твоїм матер'ялі,
Щоб їх не торкнула байдужості тлінь
На дальніх віків крутім перевалі.

Побач, відчуй та серцем поклич,
Як кликав з німої струни Паганіні.
І розгойдають безмежжя сторіч
Кличі твої в торжестві та гніві.

1966

ВСЕ НАДТО ПРОСТО...

Все надто просто: вітер і вода,
Ласкаве сонце, дня і ночі зміна,
Цілющий часом дощ перепада.
І вчасно сніг. І зелені лавина.

Цвінуть сади. Птахи веснянку тчуть.
А там плодами літо стукне в вікна.
Все просто й звично. А проникни в суть?
У тому-то і справа вся — проникни!

1966

ТАК ВЕЛОСЯ З ЧАСІВ ПРАДАВНІХ

Так велося з часів прадавніх
На білому світі,
Що мертвих, заслужених чи прославлених
Воскрешали в бронзі й граніті.

Того з книгою, іншого з шашкою,
Ще іншого — в розмислі. Хто як заслужив.
Ну, бувало, вславляли з натяжкою —
Це по лінії вельможних мужів.

Заздрять, буває, славою вінчаним,
Чиї поблискують погруддя з бронзи,
От, мовляв, люди сягають вічності,
А нас не бачать в життєвській прозі.

Ввижаються людям їхні справи
Значнішими. Бачаться часом найвище.
Всі хочуть почестей, успіху, слави,
Не всі тільки думають — а навіщо?

1966

ЯКБИ...

Якби хтось винайшов такий градусник
(Тепер багато приладів роблять),
Щоб визначати печалі й радості,
Чесність, дволикість, справжню хоробрість...

Якби. У людей достатньо хисту:
Раптом прийшли з отакою моделлю.
Серед яких же себе особисто
Знайшов ти? Побудь сам собі суддею.

1966

КРИЛАТІ КОРАБЛІ

Крилаті кораблі, мов дикі птиці,
Через мінливість океанських хвиль
З північних шхер, зі сходу — звідусіль
Спішили у чужі порти й столиці.

На палубі матроси бронзолиці,
Сини фіордів чи скудельних піль,
Що не змогли їм дати хліб і сіль
І гнали під чужих ночей зірниці.

Їх зустрічала бур лиха біда,
Штормовища вітрила шматували.
О дальніх просторів гірка вода!

Та підкорялись їм важкі штурвали,
Чи гнала їх нажива чи нужда,—
Вони шляхи Антарктик відкривали.

1966

МАЛЕНЬКА ОДА ЛІСУ

Ліс, праліс, гай, перелісок, діброва,
Байрак та бір — які іще тобі,
Одягнутому в шати голубі,
Дала імення щедра наша мова?

Ти, в точних відтінках живого слова
З'єднавши в дужу рать граби й дуби,
Підвівся монументом у різьбі,
А за тобою — далеч пурпурова.

Ліс, праліс. Поклик сойки в верховітті.
Соснову шишку білка понесла.
Ми всі були б самотніші на світі
Без лісового затишку й тепла.
Земля здалась би пустокою, якби
Не шелестіли сосни та дуби.

1966

МАЛАНКА

*ІЛЮСТРАЦІЯ
ДО «FATA MORGANA»*

Притомилися ноги.
Занедужали руки.
Відпочинуті б трохи
Від пекучої муки.
Хоч би сіна під шину,
Хоч би віхоть соломи,
Хоч годину спочину
Від столітньої втоми.
Обіпершись на костура —
А яка то опора!
Цілий вік вона постувала,
Все життя була хвора.
Але йде. Від Кубані
До карпатського плаю
Прапорами повстання
Її очі палають.

1962—1967

ЗНОВУ ДО СПОГАДІВ ТЯГНЕ

Знову до спогадів тягне —
Це вік постукує в скроні.
Та ні, ще мої булані
Не притомились коні.

І в стужу підйом подужаєм,
А може, й гору, нівроку.
В веселій згадці потужимо
Та й знову у путь-дорогу.

1965—1967

ВИ БУВАЛИ В ЧУЖІМ КРАЮ?

Ви бували в чужім краю?
Бриз. Вулкана затаений кратер.
Сплески моря. Чайки снують.
Знамениті руїни.

І раптом
Сосни, луг вплива на Десні,
За стогами качки на озерці.
І ніщо ні в уяві, ні в сні
Потіснить їх не може в серці.

1966—1967

ЗАКОН ІНЕРЦІЇ

Так, є закон інерції. Бажання
Оберегти свій попередній стан.
У валуна бажання до лежання,
У річки — поспішати в океан.

Закон цей вже давно відкрили люди,
Давно його розшифрували суть:
Щоб зрушити, потрібно підштовхнути,
Щоб зупинити, треба перетнути.

А далі — вирішальна справа в силі
І в задумі, який потрібен нам:
Або валун річкові спинить хвилі,
Або покотиться у хвилях сам.

1967

ГІМН СЛОВУ

Усім відома істина ота:
Об камінь камінь — іскра виліта.
Що ж, іскра крилась в камені? Можливо.
Дива, дива! На кожному кроці диво.

А ми так просто, звично та байдуже
Подібні обминаємо дива.
Нащо заходити далеко, друже,
Візьмім слова.

Слова, слова, слова —
Так Гамлет відповів на запитання,
Що він читає?

Що ж таке слова?
О, просто.

З першої в абетці А
До Я,
що в тій абетці є остання,
Оце і є ті лічені цеглини,
З яких будови складено нетлінні.
А в тих будовах мудрість світова,
Клич із віків.

От що таке слова.
І клич в віки. В життя далеке шлях.
Жарини слів не вкриє часу шлак.

Але слова хіба єдиний знак
Розмови з вічним?

А храмів шпилі,
А рештки парфсонів, колізеїв?
Собори давні?

А нових музеїв
Палаці в кожному закутку землі?
Це фоліанти, сховища скарбів,
Кунсткамери людських шукань одвічних.
У них відлуння слова, барви спів
І відгомін перегуків закличних
Біля джерел розбурханих повстань,
З глаголом бунту на дамаськім вістрі.

Руїно старокиївська, устань,
Під попелом твоїм не згасли іскри.
Устань і розкажи, що першим слово
У рать єдало, кликало творить,
Що з ним будови клалася основа,
Яка знесла тягар тисячоліть.
З ним буревійної грози озон
Густів громами у хмаринах-скибах:
До слова слово — іскра і вогонь.
До слова слово — полум'я і вибух.

Тож слово — крила. Вибухова сила,
Тривоги клич, походу знамено.
Воно палило і воно гасило,
Скидало і підводило воно...

1967

ЩО ПОТРІБНО ЛЮДИНІ

Що потрібно людині
В житті, не в масштабах держави?
Одній — щоб її любили,
Іншій — хоч би поважали.

Той прагне чимсь козирнути,
Хоч зовні блиснути чимсь.
А цей пробує зазирнути,
Як крутиться земна вісь.

Один хоче злетіти високо,
Другий — тихенько прожити.
Що ж їм, оцим людям, вишукать,
Що дати їм, скажи ти?

Один бажає врожаю,
Щоб всім уродило хліба.
В другого менше бажання —
Щоб риба клювала. Риба!

Цей має бажань — не злічити,
У цього — одне-єдине.
То якже всім догодити?
Так що ж потрібно людині?

А власне, нащо догоджати?
І хто повинен кому?
Якщо умієш бажати —
Дай раду бажанню своєму.

Установі найперше,
Що потрібно тобі.
І розпочни. І вивершуй.
Штурмуй. Досягай. Роби.

Роби не дні, не години —
Літа. Десятки літ.
Ти весь потрібен Людині.
Ти весь. І трудів твоїх плід.

Якщо не відступиш, не збочиш,
Можеш не сумніватись,
Доб'єшся, чого захочеш,—
У тому й суть, щоб змагатись,
Забувши в ході, в устремлінні,
Як пахне солоний піт.

Так що ж потрібно людині?
Все. Увесь білий світ!

1967

ПРИЗЕМЛЕННЯ

Ми бігали босоніж поміж трав,
Засмаглі шастали по чорторіях,
Та хто із вас у небі не ширяв
У снах дитячих, у юнацьких мріях?

Крилатим богом хто не був? І все ж,
Покинувши небес манливі шати,
Як радісно було нам з тих безмеж
На землю обома ногами стати!

Ми прокидались. А точніше, ми
Із мрій своїх надхмарних приземлялись,
З богів ставали простими людьми.
Був нашим луг. І степ. І чорний праліс.
Вся, вся земля. Вона своїм теплом
Вітала нас, пташиними садами...

Зросли ми. З гілкою — земним зелом —
Ми в повітряний корабель сідали.

І переносив нас той корабель,
Як у казках старих велося мову,
В далекий край, за тридев'ять земель,
І радісно ми приземлялись знову.

Зітхали. Не повітря, не вода
Під нами у далекому маршруті:
Приземлення — це впевненість тверда,
Що ти стоїш на непохитнім ґрунті.

На схрестях життєвих моїх турбот
Легкі чужого пишномовства зльоти
Мене здіймали часом до висот.
Та відчував я — це не ті висоти.

Вони перенапружені надміру
У помахах сяк-так пришитих крил.
Відчувши це, я, «вільний син ефіру»,
За мить спускався знов на суходіл.

Земля! Тут всіх моїх діянь оплоти,
Позиції для стартів і атак,
Вона мені потрібна, як пілоту,
Що встиг підбитий приземлить літак.

Земля! Отак на щоглах каравел
Гукали в світ Колумбові матроси...

Та дум моїх летючий корабель
Мене частенько від землі заносить.

Я опираюсь. Що ширять мені
В порожніх високостях? Опираюсь.
Мої думки й діла мої — земні,
З людьми злітаю я і приземляюсь.

І приземляюсь з радістю, неначе
Від позолочених звільняюсь пут.
Приземлення — то кожен раз удача,
Повернення на свій природний ґрунт.

1967

СТАРТУЮТЬ ЛІТАКИ

Стартують літаки. Лелеки
Стартують помахом крила.
Їх ждуть шляхи й краї далекі,
Прозорість дня і ночі мла,

Вітри зустрічні, весни й зими,—
Бо обертається, кружля,
Не зупиняється під ними,
Не притомляється земля.

Десь інеем квітчає віти,
Десь яблуневий гріє цвіт.
Стартують паростки. І діти
Стартують, радуючи світ.

І в час, коли проміння скісне
Простеле в полі світ-зоря,
Стартує жайворонка пісня
І вічна пісня кобзаря.

Ідуть землею квіти, й діти,
І дід в солом'янім брилі,
І міжпланетні слідопити
Стартують з нашої землі.

Циклони, хмари чи безхмар'я,
І на землі, і між зірниць
Людська допитливість долає
Загадки вічних таємниць.

1967

СВІТ, ЯК ВІН Є

Світ, як він є, крізь протиріччя
На вищі зводиться щаблі,
Зітхає, ніт стира з обличчя
Старої матінки землі.

Не говори, що просто дивний,
Заглибся, спробуй зрозумій:
Він і пасивний, і активний,
Живий — і поруч неживий,
В традиціях — консервативний,
У вічних пошуках — новий.

Є в світі потяг звичні форми
Відстояти, оберегти

І всякі зміни і реформи
Як можна далі відтягти.

Є вміння ставити загати,
Чинити мовчки опертя,
А то і просто не пускати
Нові думки і відкриття.

Старе так прагне, щоб мовчала
Нового невмолима суть.
Та в світі інші є начала,
Що не дають йому заснуть.

Якщо шляхи їм перекрито —
Вони відкриють семафор,
І їх нічим не зупинити:
То рух, то зміна змісту й форм.

Спада, як панцир недоцільний
Важкий тягар тисячоліть.
Світ, як він є, — революційний,
І він на місці не стоїть.

* * *

Світ, як він є, — недосконалий.
І будівничим випада
Крізь гори прокладать канали,
Щоб до пустель ішла вода.

Тепло нести, зборовши втому,
В краї суворої зими.
Та головне, либонь, не в тому —
Недосконалі ми самі.

Десь в похвальбі не знаєм міри,
А десь, піднісши принцип свій,
Уже не можем жити в мирі,
Встаєм за дріб'язок на бій.
Готові утопить в калюжі
Суперників і їх діла.
А то — проходимо байдужі,
Не помічаєм фальші й зла.

Ми вміємо тримать штурвали,
Злітати в хмари і в блакить,
Ми стільки вже навідували,
Та як самим себе відкрити?

Щоб мати серце, не крижину,
Щоб і в польоті, й на сівбі
Удосконалювать людину,
Себе. Людину у собі.

1967

БУВАЮТЬ ДНІ СВЯТКОВО-УРОЧИСТІ

Бувають дні святково-урочисті,
Для всіх веселі. Я ж люблю оті,
Коли хмарки пливуть у небі чисті,
А ти із всесвітом на самоті.
Приліг у лісі. Неба синій клаптик
Просвічує між крон. І ні душі.
І над тобою тисячі галактик,
А по траві мандрують мураші.

1967

МЕНІ НАЗУСТРІЧ ДЕРЕВО ІШЛО

Мені назустріч дерево ішло.
Поволі сутеніло. За вітрами
На заході хмарина спалахнула
І простяглася над стіною лісу,
Як збагровілий меч.

В рудих лугах,
Де я ішов, стежки перехрестились,
Поплутались між лозами й кущами,
Тож спробуй вибери якраз оту,
Що виведе тебе на стежку ширшу
Та й на дорогу. Адже сутеніє,
Та швидко як! Молодичок бліденький
Уже вмостивсь на небі. Ну, та стежка
У мене вірна. Я іду тією,
Що на далеке дерево прямує,
А дерево оте мені назустріч

Так, як і я до нього, поспішає
Та більшає.

Чи міг же я без нього
Упевнено, спокійно простувати
І знати, що не збочу, не зіб'юся
На манівці? Я з ним не був самотній,
До нього, як до друга, поспішав.
І ми зустрілись. То була тополя.
Від неї в далеч дві дороги йшли.

1967

Я ТАК СПРИЙМАЮ...

Я так сприймаю твій неспокій
І роздум твій на самоті,
Як вод прозорих плин глибокий,
Що ріже береги круті.

Пливи ж, нуртуй, не знай застою,
Не зупинись. Якщо ти став,
Затягся ряскою спокою,—
Уже ти не ріка, а став.

1967

В ОДНІЙ МОЇЙ ДУШІ...

В одній моїй душі, в думках, уяві,
Ось скільки вже живу, як не заглянь,—
Незгодженість, невирішені справи
І тисячі вагань і запитань.

Чи те зробив? Чи вчасно? Чи доречно?
Як сприйметься? Який лишиться слід?
Якщо в моїй душі так суперечно,
То що казати вже про цілий світ!

1967

НА ЦИФЕРБЛАТІ ЧАСУ...

На циферблаті часу стрілка
Літ, що лишилися мені,
Як трепетна нервова жилка,
Все лічить і скидає дні.

І аж тепер лише, ледачий,
Літ безтурботний марнотрат,
Я, решту зважуючи, бачу,
Що стрілку не крутнеш назад.

1967

МАНДРІВОЧКА ПАХНЕ

Молодому козакові
мандрівочка пахне.

Веснянка

Дорога! І чисті, іскристі
З травневої ночі мені
В степу на далекім роз'їзді
Зелені моргають вогні.

Зазивно і звабливо кличуть
Забути про вік, про літа.
І з простору вітер в обличчя
Зустрічний пругкий наліга.

Обмацує, весело в'юниться,
Солоний лишаючи смак.
Мандрівочка пахне. Як в юності.
Дарма, що постарів козак.

1967

ПОЛИВ'ЯНИЙ ГОРЩИК

Чогось мені цей полив'яний горщик,
З дитинства прийшовши, днями й ночами
З уяви не йде. А в ньому не борщик
(Пробачте за риму), не каша гречана —

У нім відтоді, як надтріснувся косо
Від верху до денця і став деренчати,
У сінях стояло пшоно або просо,
Я брав його в жменю і сипав курчатам.

(Гончар проти двору спинився в дорозі,
Коня годував. Сам аж сірий від пилу.
Бабуся взяла отой горщик на возі,
Обстукала, замилувалась — купила).

Він був загорілий — у ньому варили.
В рушник захрестивши, я в ньому сніданок
Ніс татові в поле. Я йшов через ріллі,
На горщику грався полив'яний ранок.

Він мав усередні музики струни,
Порожній постукать — так співом і вабить.
Аж поки чавун його лобом чавунним
Не стукнув у бока із заздрості, мабуть.

Затим на горищі він старівся-морщився
В сухій пилюзі, як в м'якій бумазеї...
Полив'яний горщику, глиняний горщику,
Добрідень тобі в краєзнавчій музеї!

1967

ОПТИМІСТИЧНИЙ СОНЕТ

Мруть люди, земле, мруть, а ти не сиротієш.
Поплачеш у вітрах серед зими,
Потужиш, а затим махнеш крильми,—
І в квітні засмієшся, зерно сієш;

У травні паростки веселі грієш,
Зелені людям стелиш килими.
Ти не боїшся смерті, як і ми,
І в сні зимовому весною мрієш.

Мруть трави. І зерно в землі вмира,
Та колосистий океан добра
З отих смертей у полі воскресає.

Так сходяться початки і кінці.
Тож смерті й не бояться мудреці.
А може, що й бояться. Хто їх знає?

1967

ЗАХОДИТЬ ВЕЧІР

Заходить вечір. Осінній, довгий.
Долини осикові листя обсипали
(Десь поодинці — на павутинці).
Такі в природи одвічні догми.

Такі дороги ніби проторені,
Та ми приймаєм, як ждану зміну,
У всяку пору, в кожную годину
Всі неповторні оці повторення.

Ми зустрічаєм їх без печалей:
Осінь? Будь ласка. Весна? Причалюй!
Не підженеш їх та й не зупиниш.

Те зеленіє, інше рудіє —
У кожній зміні живе надія.
У старті — фініш.

1967

НІКОТИН

Ми їхали по Сербії. Картинами
Екран вікна мінився. А вони,
Вони мене душили нікотинном,
Європи метушливої сини.

Туман у горах прозирає світліше,
Ніж у автобусі загуслий дим,
І ні хвилини тут не знав я тиші —
Слух різав музики крикливий грім.

Ох, музика! Рідке питво з сиропу,
Ти втратила цнотливості секрет.
І досі я відкашлюю Європу,
Представлену димками сигарет.

Як рушили — всі зразу й запалили,
Ще й радіо руладами шпурля.
А Сербія мінилась тополино —
Узгір'я, виноградники, поля.

А Сербія небес живою синню
Кропила нив жовтневих полотно.
І не забуду я її, осінню,
З іскринкою, як молоде вино.

Не в гіркодимнім нікотиннім пеклі
Линь, добрий спомине. Вперед, вперед!
Я щиро співчуваю вам, запеклі
Споживачі рулад і сигарет.

1967

Я ВСЕ-ТАКИ ОСЯГНУ

Я все-таки осягну
Всю складність словесної музики:
Соснової гілки струну,
Округлі сучків її вузлики.

Вплетуться в значки моїх літер,
В стрункі проберуться рядки —
Соснового вечора вітер,
Смолистого духу разки.

Моє прошепочете слово,
Рядок мій... І вам у ту ж мить
Живиця запахне смолово
І вітер в гілках прошумить.

1967

**ЛІТАК
У ВЕЧІРНЬОМУ НЕБІ**

Я бачу те, чого раніш не бачив
Із неувважності. На схилі дня,
Коли дороги сутінь затіня
Йї вечірне вороння безладно кряче,

Через півнеба заходу гаряче,
Де прочитає хмар важка броня,
Слід, що немовби день наздоганя,
Рішучим розчерком літак позначив.

Сам невидимий — диму білу стрічку
Хвостом комети в небі простеля,
Мчить, знаючи, куди і звідкіля.

І швидше втричі,
Ніж в середньовіччі,
Старенька обертається Земля.

1967

**ВІЧНИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕРЕ!
КОБЗАРЮ ЖИВИЙ!**

Вічний революціонер! Кобзарю живий!
Одержавши серця свого меморандум,
Сум, і сумнів, і роздум свій
На суд ваш несучи, на вашу пораду.

Я хочу просто іти без параду:
На труд — так на труд, на бій — так на бій,
Живим — кожен порух і подих мій,
Карайте мене за найменшу неправду.

Тернами життя перейшли ви. Тернами
Вам шлях перетнули. Та ви перед нами,
І шлях ваш не зітре часу течія.

За вами в путі між багрового маку
Сонцепоклонника бачу, і Мавку,
І тисячі тисяч таких, як я.

1967

НЕБО ЛИСТОПАДОВИХ НОЧЕЙ

Вабить знов мене Чумацький Шлях,
Що осінні перетнув сузір'я.
Пастушок. Хлопчак. Малий дітлах —
Я вночі виходив на подвір'я.

Мерехтіло небо у зірках,
Як там знать — холодних чи гарячих.
І ставав я на Чумацький Шлях.
Але то було вже в снах дитячих.

Небо листопадових ночей.
Загадковість. Чаклування шати.
Гоголівський чорт і цар Кашей
Не змогли б зібрати... Що — зібрати!

Не змогли б, напевно, і злічить
Звабливий ночей безхмарних розсип,
А уже на зміну їм блакить
Змерзнуті запалювала роси б.

Мало ночі. Мало всіх ночей.
Щоб небесні осягнуть широти.
Не злічив ні чорт, ні цар Кашей —
Звіздарям ще вистачить роботи.

Формули. Рівняння. Мінус. Плюс.
Розрахунків клямри, ніби грати.

Ну, а я по-іншому дивлюсь
В небо. Неозброєно, сказати б.

Північ. Листопад. Промерз, протрях,
Памороззю взявсь Чумацький Шлях.
Аж дзвенить. Та очі одведи,
Спробуй. Кличе, вабить. А куди?

1967

ДУБ НА ПРИДНІПРОВІМ ЛУЗІ

Зорю світанкову змінjala вечірня,
Палахкотіли в чаду ночі і дні.
Солдатське на нас брязкотіло начиння,
Відсвічувало пожеж вогні.

Здригали мости. Поїзди поспішали.
Аж рейки тремтіли з останніх сил.
На попіл розкопок перетворювались квартали
Великих міст і околиці сіл.

Ошаліло війни завірюха жорстока
Била підковами по орних скибах.
Сталевим ошматком у дуба півбока
З корою і м'ясом вигриз вибух.

Був же крилатий, пишався здоров'ям,
Як парубок, що вийшов на стрічу...

Поранений вижив. На лугу придніпровім
Стоїть і понині — витримав січу.

Гойдає серпневе марево тепле
В зеленій крони своєї колиці.
Це син твій, земле,
Воїн твій, земле,
Коренастий та буйнолистий.

1967

Я БАЧИВ ХАОС І РУЇНИ

Я бачив хаос і руїни,
І на руїнах письмена
Чорніли: «Обережно. Міни.
Журбенко». То була війна.

Ті письмена давно вже стерті,
Нема тих стін і тих руїн.
А він, сапер, що йшов по смерті,
Її знешкоджував, де він?

Де нині він, отой хлопчина
Із українського села?
Я вірю, що підступна міна
Його в ті дні не підвела,

Що, перейшовши всі руїни,
Додому повернувся він

І піднімав будівель стіни.
А нині з ним дорослий син,

В роботі батькові товариш.
І я не можу допустити,
Щоб він ходив серед пожарищ,
Забувши сонце і блакить,

Щоб шматом чорної вуглини
На рештках спалених будов
Він дряпав: «Обережно. Міни».
А сам по мінах далі йшов.

1967

ТИ КАЖЕШ:
«ПЕРЕЖИТО, ЗАСТАРИЛО»

Ти кажеш: «Пережито, застаріло,
Традиції... не ті тепер часи».
А спробуй інше підшукать мірило,
Покласти все на інші терези.

Приглянься, як надією тріпоче
В злинялій фресці промінь наскрізний.
Побачив? Додивився?

Той, хто хоче,
І в прадідів навчиться новизни.

1967

ПОГЛЯД НА СВІТ

Зирнути б на світ очима прапращура,
Що ліг на піску розжареним тілом,
Побачити поїзд хвостатим ящуром,
А вгорі літак — птеродактилом.

Промчали. Шугнули вітрами ранку.
І знову довкола всесвітня тиша.

А от зирнути очима праправнука —
Це вже, здається, куди складніше.

Лягти на піску? Нема його й близько.
Летять апарати, свищать оглушливо,
Спалахи цифр, сигналів зблиски —
І ніякої тобі віддушнини.

Та ні, не так. Це вже химери.
Майбутнє матиме й інші прикмети.
Його ж будують не самі інженери,
А й хлібороби, й наївні поети.

Та й машинопоклонникам, треба вірити,
Схочеться теж, як в атавістичну принаду,
З панцира пультів і формул вирватись
В ліс по гриби чи до річки в леваду.

Схочеться не тільки таблетки, а й пряника,
Творець перед роботом не спасує.

Світ прапращура і світ праправнука
В нашім сьогоднішнім світі пульсує.

1967

НАЙВАГОМІШІ СЛОВА

Слова

«Інтернаціонал» і «Революція»
Не з книг — з життя від юних літ мені
Живлющим джерелом на серце ллються,
Очам встають, як зорі провідні.

Вони прийшли у всі на світі мови,
Як хліб людський, повітря і вода,
Світ їх прийняв, червоно-пурпурові,
На інший колір не переклада.

Ім сотні літ — їх старість не торкнула
І не торкне. Вони — як стяг доби.
Прадавні Кожум'яки і Мпкули
До них ішли в пожежах боротьби,

Ішли на подвиг і на смерть — герої!
Ти чуєш ці слова? Звучання зваж —
У них вагомість заклику і зброї,
Ти ними не жонглюй, не легковаж.
Вони у пісні, в металевім гуці,
В їх змісті день прийдешній ожива.
Слова «Інтернаціонал» і «Революція» —
У світі
найвагоміші слова.

1967

ІВОЛГИ МОГО САДУ

Іволги мого саду,
Іволги і зозулі,
Будять нам на розраду
Зелені віти поснуді.

Що ж ти, моя веселко,
Не хочеш устати вранні,
Поглянути на веселий
Світ в голубім убранні

З невтомними солов'ями,
Райдугою в росині,—
Про що ніякими словами
Ніхто розказать не в силі?

Напевно, в цілому світі
В цей час слова замовкають,
Про що тільки іволги в вітті,
Та й то лише натякають.

1968

МИР ХАТІ ТВОЇЙ

Мир хаті твоїй і саду твому,
Трударю, земних доріг перехожий,
Де б ти не був — на Камчатці, в Криму,
У шахті чи на рубежі — на сторожі.

Полем весняним ідеш на сівбі
Чи в хвилі морські закидаєш сіті —
Сон дітям твоїм і спочинок тобі,
Де б ти не був у широкому світі.

Вдихай запахущий подих суцвіть,
Після травневого першого грому.
Нехай удача благословить
Кожен твій крок на шляху земному.

1968

ВРАНІШНЄ

З правого боку і з лівого,
Десь у дубовій блакїті,
Вранішня птаха іволга
Співом гойдає віття.

Дятел постукує — значить,
Дуби при першїм осонні.
Хто ж оте чує, бачить?
Тільки рибалки безсонні

Дивляться в чїсту воду
І чують в пору досвітню
Музику сонцесходу,
Непояснену, всесвітню.

Ось тільки-но було темно,
Раптом — світ зазорився.

Ранок буває щоденно,
Та й разу не повторився.

1968

Я ЖДУ ГРОЗИ

Я жду грози. Свинцева спека
Сповзає привидом примар.
Не знаю, близько чи далеко

Оті розряди, що із хмар,
Досягши десь там апогею
В високім збудженні своїм,
З'єднають небо із землею
Зигзагом зблиску. Перший грім —
Як перший клич. Хорал хоробрий.
Тривоги мить. Чекання щем.
І, як вітрило, згуслий обрій
Уже хитається дощем.

Щільніше налягають хмари
На спраглу землю: пий, живи!
Буяй зелом!..

Та ні. Примари.

Мутніє сонце в куряві,
Тополі на шляху залякли,
І, шолудиві, навскоси
Їх тіні довшають. Ні краплі.
Не те грози — нема й роси.

Та буде. Білі в небі гуси
Табуняться — гиля, гиля.
Уже з'єдналися. Загусли
В грозову брилу. Загуля,
Ударить, може, дуба звалить,
Щоб не скрипів гіллям сухим,
Когось злякає, щось запалить,
Затє втамує спрагу всім.
В півнеба хмар важкі папахи.
Як військо. В наступ!

І в пази,

В шпарини товпляться комахи.
Я не боюсь. Я жду грози!

1968

ВОНИ МЕНЕ ЛЮБЛЯТЬ

Вони мене люблять — птиці,
Яблуні у цвітінні,
Яблука бронзолиці,
Під кронами сиві тіні.

Вони мене знають — взимку,
В ожеледь заморожені,
Як негативи на знімку,
Як зацімила сторожа,
Вітають мене уклінно
В білих м'яких сувоях,
Що набігають, як піна
Втомленого прибою.

Вони мене бачать в досвітні
Найперші весни громовиці,
Коли розкривають у квітні
Брунатних бруньок таємниці.

Вони мене люблять — дерева,
Листя, птахи, звірята,
Ранкова пора, полуднева,
Трав завихрінь кошлата,
Доріг круті повороти,
Пунктири звіриних стежин,
Гриби в байраку навпроти
В колючих кущах ожин.

Білки, що у глиці грають,
Пухнасті навдивовижу.
Вони мені довіряють,
Бо знають — я їх не скривджу.

1968

НЕВІДКРИТІ ОСТРОВИ

Замолоду, змолоду вмійте шукати
Свій до подій календар,
Кола свої, і свої квадрати,
І свій до них коментар.

Вплетіть у часу напружений рух
Свої заряди й розряди,
Супроти бур і злих завірюх
Шукайте своє Ельдорадо..

І коли зрілість і мудрість розкрилля
Над вами щедро простерли,
Ви не гадайте, що все вже відкрили,—
У мушлях шукань є перли,
Що зблиском освітять стежок зигзаги,
Якими в таємне підеш.
Ідіть же своїм шляхом звитяги,
Свій град відкривайте Кітеж.

По гострій жорстві, по снігу, по траві
Ідіть без похвал, без бравади:
Ще не відкриті є острови —
Хтось мусить же їх відкривати!

І не вертайте з трудних доріг
До спокою тихого дому.
Відкиньте неміч, як гріх старих,—
Шукати не пізно нікому!

1968

ПРО СИБІР

Ні, ще Сибір від озер прозорий!
Ще між таємних тайгових хащ
Знайде зеленого щастя узори
Цивілізований з міста втікач.

А ріки, ріки! Повінню дикі,
З льодовикових напившись глиб,
Мчать малі, стугонять великі,
Розбурхані плавниками риб.

Простору для відкриттів і романтик
Безмежжя — досліджуй хребет чи кряж.
Гігантище

вписується, як гіганттик,
У цей земного буяння пейзаж.

Ковані колони модрин мідних,
Імшавої скелі лобастий бізон —
На цілий світ краси заповідник.
Дихай! Де ще такий озон!

Степом, гудроном продовжує наступ
Вік неспокійний.

І з віком такі,

Як Салават.

— Салавате, здрастуй! —

Скажуть йому і прийдешні віки.

1968

ЧОРНИЙ ЛІР

Німий Маріїнський гойдуло ніби
Одним зітханням непритамованим.
Кінець. Чорний Лір у сивому німбі
Вклонявся стримано і безмовно.

Партер надушений шурхотів ногами,
Мінлились ложі ліхтарними зблисками.
А Тарас, підхоплений почуттів ураганом,
Крізь напівтьму мчав за кулісами.

Біг, натикався на статури пожежників,
Шукав, знайшов його, чорного Ліра,
Ще в паріку, в королівській одежині,
Ще батька, покривдженого без міри.

Руки простяг, відчув гарячкові
Обійми друга і силу, силу.
Не треба слів, вигуків, мови,—
Тулив до серця голову сиву.

Десь там розфранчений партер гримів,
А за сценою чорний з білим плакали.
Він і тоді вже, Тарас, розумів,
Що з чорним у нього доля однакова.

1968

ПОЕТИ

Одні жили обачливо-холодні —
Угодники. А інші на весь світ:
«Повстаньте, гнані, гнані і голодні!» —
Ішли на прю з брехнею, щит у щит.

Що їх лічить, убитих і замучених,
Що їхні називати імена?
Розстрілювали і шпурляли з кручі їх,
Засланська поглинала далина.

Іх підкорить хотіли, непокірливих,
За сріберники, часом за чини
Купити намагалися, довірливих,
Але не продавалися вони.

Нехай замучать, кулею хай скосять:
За справу кров — до капельки, до дна.
Зате народи цілі гордо носять
Іх імена. Великі імена.

Роздвоеність? Вагання? Половина?
Тут не було. Єдине — вічно є.
Згадай Шевченка — встане Україна,
А Петефі — Угорщина встає.

Не пнулися в безсмертя галереї,
Живим жили, людським жили, земним.
Подвижники. Уперті Галілеї,
Джордано. Гуси. Полум'я — не дим.

Були вигнанці, бунтарі, затворці,
Були гуляки (на свою біду!),
Були... на жаль, були і царедворці,
Та ні — нема їм місця в цім ряду.

Молюсь за вас, апостоли правдиві,
В якій би не були ви давнині —
Віки віків онуки незрадливі
У вашому гартуються вогні.

1968

ДОРОГА ІЗ ПІСКІВ

П. Г. Тичині

Дорога із Пісків. Пішечком.
Чернігівське кличе шосе.
Іде він з плоскінним мішечком,
Насущне в мішечку несе.

На тиждень харчів. До неділі.
Хліб житній, черстві пиріжки
І давні, з часу поруділі,
В рябих палітурках книжки.

У жовтій свиріпі голока
З боків обступає гайок.
Іде він. І ямбами Блока
Пругкий відбивається крок.

За хмаркою тінь пробігає
На стерні, на луг-сіножать.
І арфами, арфами в гаю
Біляві берези дрижать.

А хмарка злягає, мов глетчер,
Суцільною тінню на стіг.
Якби ж то воно не під вечір,
Він ще милуватись би міг.

Та, бач, прохолодою знизу
На поле війнуло, на ліс.
І обрію згуслу завісу
Пронизує блискавки спмс.

Тривожно. Напружно. Нікого.
Він сам крізь потоки думок.
Куди ж бо ти цілиш, дорого?
У простір? У світ? До зірок?

Земля в надвечірнім звучанні
Бере його в ритми живі,
І строфи, мов стріли в колчані,
Напругої ждуть тятиви.

Він все поміча. Оборони,
Обніжки... Придасться колінь.

Хіба ж не з цієї дороги
Тривожні шляхи почались.

Покине він хори й хорали,
Бо в ніжному серці — бунт.
І плуг — революції рало,
В кремнистий заглибиться ґрунт.

Назустріч погрозам і грозам
За тебе він виступить, світе.
Сійте в рахманний чорнозем,—
Він ратаям скаже: «Сійте!»

1968

ВПЕРШЕ

Коли вперше літак долав суходолу
Непереборне, здавалось, тяжіння,
Ти відчував, як стискає голову
Крові твоєї гучне кружіння.

Тьмарився мозок. Ти ж силу натомість
І волю до краю зібрав, до межі,
І вже не літак, а твоя свідомість
Тебе підняла за земні рубежі.

І ширше на білий світ, світознавче,
Ти з неба зирнув. Ти ж не вірив сам,
Що й цій твоїй мрії судилась удача,
Що будеш показувать шлях орлам.

Вже вмів ти долати пургу і пасати,
Здавалось, у зльоті твоїх відкриттів
Тобі не дано було тільки літати —
І все-таки, все-таки ти полетів.

1968

ЗЕМЛЕ, ЗЕЛЕНЕ ДИВО

Земле, зелене диво,
Мій загадковий світе,
Тисячі літ правдиво
Люди учаться жити.
Не молоком, не медами

Земні протікають ріки.
І люди з часів Адама
Ведуть змагання велике.
На все у світі готові,
До всього на світі звиклі.
Земля ж у світобудові
Мудро кружляє в циклі.
Зерно перетворісе в колос
І з квітня до листопаду
Могутній підносить голос
Лісу й пташиного саду.
Живих потермошує вранці:
«Вставайте — чекають справи!»
Сонячні протуберанці
Всотує в сині трави.
І трави у небо цілять
Листків зарошені вістря.
А люди? А люди все ділять
Землю, воду, повітря.
Де безсилі вмовляння,
Діють вогнем і списами.
Тисячі літ змагання
Історія записала...
Такі осягнувши висоти,
Земні розпізнавши щедроти,
Царю природи, що ж ти
Розуму йдеш навпроти!
Атомними громами
Земним погрожуєш веснам.
Тисячі літ за нами,
Тисячі літ перед нами —
Невже ж ми їх перекреслим!
Земле, зелене диво,
Спочинь у білому вбранні,
А вставши, в цілющій зливі
Вмийся в бузковім травні.
Радість твою готові
Стрінути наші душі,
Музику світобудови
Людська хода не заглушить.
З тобою в роздумі, в задумі
Я, частка твоя одвічна,
Земле, мій доме, саду мій,
Поле моє пшеничне!

Буду злітати в небо,
Вирощувати, мурувати,
Не замахнусь на тебе,
Мати моя, мати...

1968

ВЗИМКУ ЗГАДУЮ ЛІТО

Брость винограду, яблуневий цвіт,
Смоляний вітер і джерельні трюнки —
То все землі щедротні подарунки,
Окраса наших провесен і літ.

А ще пташиний у саду привіт,
Мінливі хмар пір'ястих візерунки,
І грому струс, що викотився лунко
На блискавиці невловимий слід.

Все, все уява наша береже.
Крізь паморозь вікна та білий іній
Я взимку бачу клаптик неба синій.

Ніщо мені у світі не чуже
У тиші зір, в тривожнім зламі ліній,
У бурі, що гілки з дерев стриже.

1968

У СНІ

Я лежу чи в сні, чи в недузї
Із заплющеними очима.
Пропливають на виднокрузі
Дальніх років хиткі далечини.

За вербовим шляхом ромашка
Та червоний гірчак гостролистий.
Я іду. І мені не важко.
Розступається обрій імлистий.

І так легко мені, крилато,
Ось би знятися, полетіти.
За толокою чаєнята
У безвітрі гукають: «Пити!»

Біле сонце дзвенить у сині,
Пахне зеленню і землею.
І вчорашні сліди гусині
Сохнуть поруч із колією.

Ллється сонце в бучнім кипінні
На безмежжя житньо-пшеничне...
А куди ж я в зеленій піні
Через поле прямую вічне?

Стежка. Шлях. Ні кінця ні краю.
Можна землю усю обняти.
А куди ж я? Хіба я знаю.
А хіба мені треба знати?

Поле, поле переді мною,
Жито сонцем густим налите,
Небосхил крутий. Я з тобою,
У тобі я, широкий світе!

Так і пращури кочували,
Поки міцно отут не осіли.
Я живу, я іду, відчуваю,
Я ж це поле зорав-засіяв.

Не спиняюся, не стомляюсь,
Можу з грозами позмагатись.
І на цьому я прокидаюсь.
А нащо було прокидатись?

1968

**ОСЬ ТІЛЬКИ-НО ЛІТО
В БУЯННІ**

Ось тільки-но літо в буянні
Котило плоди напоказ —
Бокасті, в смугастім убранні,—

Та вдарив недосвіт.

І враз

На стежці сивіє парось
І котиться листя руде...
Яка вона, чортова старість,
Як наступ уперто веде!

1968

ОМАР ХАЙЯМ

Омар Хайям оптимістично
Дививсь на те, що, як і всі,
Ходити має він не вічно
В земній скорботі і красі.

Не марнував даремно часу,
І, як частенько свідчить сам,
Води не споживав і квасу,
А інший полюбляв бальзам.

Либонь, і слава і неслава
Були для нього не важкі,
Хоч їх нести — химерна справа.
В саду життя він знав стежки.

Сівач і жнець на довгій ниві,
Не ждав якихсь там райських жнив,
Ішов крізь дні, смутні й щасливі,—
Він жив. Радів життю і жив.

1968

СПЕКА

Рівняють хмар тугі розводи
Хвилясту лінію лісів
І, як продовження природи,—
Кубічні злами корпусів.

От-от, здається, обважніє,
Загусне на грозу. Та ні —
Пливе за хмарою надія
В розжареній височині.

Прижовкли в спеці між граніту
Кленки й калпнові кущі,
Аж ніби просять: пити, пити...
Та проминають їх дощі.

Обходять з флангу хмар фаланги
Міський бетон і зблиски скла.
І двірники, скрутивши шланги,
Спітнілі ріжуться в «козла».

Високим сонячним пашінням
Серпневий цідиться зеніт.
А місто мчить в чаду машиннім,
Гримить, дзвенить і над і під.

Прив'яле обтинає віття,
Перепочинку — ні на мить.
Вростає сталлю у століття,
Нічим його не зупинить.

1968

ШОФЕРИ

Шофери їхали — руки на кермах,
Лисніють ватянки, в зубах цигарки.
Вони поспішали — їх ждуть на фермах,
Чекають поля і цехи жаркі.

Машини стогнали, смерділи згаром,
Скрипіли ресорами від знемоги.
От-от би мигнути, склепитись фарам,
Стати, заснути серед дороги.

Хоч би до ранку перепочити,
Остигнуть моторам. Але куди там!
Шофери газують, шляхів далечини
Свердлять зосередженням оком сердитим.

Вперед! (Таке вже плем'я). Скоріше!
З міста в село чи з села до міста.
Мотор спекотою важко дише —
Шофери долають будь-яку відстань.

Буває, напруга судомить обличчя,
Сон до керма нахилиє, і все ж
Незнана чи знана дорога кличе,
А їм, тим дорогам, — ні краю, ні меж.

Дехто із них отак на війні,
Упертий, з безсоння і втоми лютий,
Крізь вибухів чад, крізь пожеж вогні
По вирвам кермо вивертає круто.

Залізні шофери! Їхню роботу,
Важку і безсонну, я знаю достоту,
Не по годинну — щопочі, щодня,
В дощ, завірюху, з рейсу до рейсу,
А дехто зневажливо в їхню адресу:
Що там казати, мовляв, шоферня!

Залізні шофери! Ану хоч на день
Їхні усі легкові та вантажні —
Із перевтоми — на бюлетень.
Що тоді скажете ви, на помаджені?

Руки в мастилі. Бензин. Солярка.
Пропалені іскрами дірки в нагруднику.
Тим, що з металом, так іще жарко.
Та тим, що в полі. Та ще на руднику.

Шофери. Будова крила здійсмає —
Вони в гущині трудів і подій.
Не забувайте: шофер іще має
Інше, горде наймення — водій.

1968

ДОШКИ

Як гарно пахнуть дошки з ялиць,
Із сосен гінких у зелені гличок —
Для лав, столів, для книжкових полиць,
Для кладочки
через потічок.

Гнучкі, придатись могли на все б,
Веселим рубанком обстругані начисто,
Але для інших підуть потреб
Отут на будівельнім майданчику.

Лежать оточені міською буденністю
Край котлована. Але від них
Так і війнуло вічнозеленістю,
Живицею, подихом перших відлиг.

Смолисті сучки мов з червоної міді,
Вересом пахне. Глибше вдихай.
До тебе в місто на самоскиді
В гості приїхав зелений гай.

1968

БУДІВЛІ

Час вирізьбив веселі і похмурі
Будівлі. В них — його стрімка хода.
І сам він, час, лицем архітектури
З минушини в сучасність погляда.

Кому молились, як на світ дивилнсь,
Що бачили, що сміли і могли —
Все в лініях, у зламах веж відбилось,
Все прогляда з перейденої мли.

І через далини мінливу призму,
Сучаснику, в камінних письменах,
В тривалості барокко чи кубізму
Ти бачиш прадідів упертий шлях.

Ти сам будуєш. Тож в буденнім диво
Знаходь, щоб крізь магічний твій кристал
Праправнуки не зрозуміли криво
Твій час, утілений в бетон і сталь.

Щоб поверхів і веж твоїх цитати
З шанобою, з подякою тобі
Вони могли, як літопис, читати
Про нас і наше сприйняття доби.

1968

**ПЕРЕГОРТАЮЧИ
СТАРІ БЛОКНОТИ**

Перегортаючи старі блокноти,
Натрапиш часом на рядок чи два,
І вирізьбляться придонські висоти,
Присохла, збита бомбами трава;

Якась станиця... загорілі лица...
Рудих полів одноманітне тло.
Так, мовби сниться, мов у давнім віці
І не з тобою все оте було.

Пролинуть разом лютих літ навали,
Соратники шерогою пройдуть,
З ким відступали, потім наступали,
Незміряну вимірюючи путь.

Хиткі мости понтонні через ріки,
В чужинських міст розтروшений граніт...
Когось пом'янеш пам'яттю навіки,
Комусь пошлеш у дальню даль привіт.

І відгомоном грому батареї
Відлунить дальня дальина ота.
Терпкий літопис пам'яті твоєї
Солдатські сторінки перегорта.

1969

**ДАЛЕКИХ МІСТ
АЕРОДРОМИ**

Далеких міст аеродроми,
І в затінку соснових пущ,
В своєму лісовому домі
Я чую ваш напругий пульс.

У небо піднята лавина —
То ваша гуркітна душа,
То ваше рикання левине
Соснову сновідь заглуша.

Всі мегагерци й мегатони
Нічну тривожать благодать,

Щоб зльотних смуг тугі бетони
На ваших крилах розгойдать.

Все — жити, діяти, любити —
В сучаснім вирі завірюх.
Земні розсунулись орбіти,
Скажений наростає рух.

І меж немає естафетам,
Від них не дінешся ніде.
А може, справді хтось там, десь там,
Когось там нетерпляче жде?

1969

НА САМОТІ

Самотносте, води живий ковток
Для спраглого джерельно-лісової.
В завихоренні дій, подій, думок,
У метушні, де гамору сувої
Стикаються і ланцюгово вмиць
Осколками на всі чотири боки,
Щоб ранити, якщо не зразу вбить,
Душі твоєї рівновагу й спокій.

І так не день, не рік, либонь, не п'ять
На кожному життя твого майдані.
І мусиш ти цьому протистоять,
Щоб мати силу витримати далі
І в наступальній не відстать ході.
Ти струшуєш прах метушні. Інакше
Прожити хочеш день, добу. Й тоді
Лишаєшся на самоті. Чи так же?

На самоті з книжками і думками,
В меморіалах часу, далєбі.
Челліні бунтівливий сторінками
Тобі шепоче і Плутарх тобі.

Самотина по-різному приходить,
Буває так, трапляється інак.

Туркоче горлиця, дудоче одуд,
Іх пустотливий копіює шпак.
Так чи отак на самоті з собою
Щось у собі відкрив ти, зрозумів,
Премудрістю подихав лісовою,
Перегукнувся давністю з томів.

І завтра веселіш тобі вертати
У гамірливий той бучний потік.
Відіб'єш ти транзисторні атаки
І металевий скрегіт, ляскіт, крик.

1969

АСТРОНОМИ ТВЕРДЯТЬ

Астрономи твердять, що світло погаслих зір
В галактик безмежному різноголоссі
Супроти часу, простору наперекір
Нашої крихти-землі досягає досі.

Вірю Коперникам. Свідчення їхні сповна
Стверджені суттю земною не раз і не двічі:
З тьми давнини тисячоліття доносить луна
Гімни Сапфо і струн Гомерових кличі.

1969

ТРАВА

З давнини — від весни до глибокої осені —
Загадкові бабусі ножищами босими
Йшли по травах лугами та лісами-борами
І траву між трави чарівну вибирали.

А згори (ой бори!) на траву барвінкову
Слали сосни старі любу з вітром розмову.
А з-під сосен лупаті горіхи в ліщині
На таємні стежки позирали вовчині.

А бабусі без стежки по заростях лізли,
Материнкою пахли їх ноги залізні,
Що ожинник жалив та вигоював верес.
Тут, крім них, тільки й був бог пастушачий Велес.

Йшли бабусі борами по зеленому хутру
І читали траву, мовби книгу премудру:
Чисте листя різьблене, суцвіттячко повне
Та коріння витке — от і зілля намовне!

Можна класти в постіль, натиратися й пити.
Ті бабусі були лісові слідопити.
Одягалися травами. Лікувалися травами.
По сто років жили нестарими та бравими...

Ой траво ти зелена! Невиспіла й спіла
Ти прибоєм у райдузі квітів скипіла,
Відливаєш під сонцем зеленава, аж синя,
Ти і злак, ти і плід, і зернятко-насілля
Незбагненна шматинка одвічної персті
З таємничим ростком, із жагою безсмертя.

1969

ТЕМНА НІЧ У СОСНОВІМ ЛІСІ

Темна ніч у сосновім лісі,
До землі хмар осінніх важка крутизна,
Тільки полиск вікна мого
На голчастій стрісі
Відбиває вічнозелена сосна.

Протинає п'ятьми волохату вологу
Світла сніп, націляючись до верховіть.
Проти ночі вікно моє вирушило в дорогу,
Не спить. І вічнозелена сосна не спить.

Темна ніч. Та дарма. Йду на пошук.
Світить світла хиткого на стежку разок.

Щось натраплю: останнє суцвіття волошок
Чи в гаю першу зав'язь осінніх казок.

Може, як археолог,— пощерблену гривну,
А в тій гривні століть і держав сліди...
О мандрівна дорого моя нерівна,
Хай і так. Не кінчайся. Іди. Веди.

1969

ПОЕМИ

ВІЛЮЙСЬКИЙ В'ЯЗЕНЬ

ПЕРША ГЛАВА

I

Під Новий рік пурга шалена
Мела дві ночі і два дні.
На сотні верст сибірська Лена
Лягла у крижаній броні.
Не видно світу за пургою,
Пурга дороги замела.
Над безконечною тайгою
Холодна безконечна мла.
Тріщать під батогами бурі
Модрин одчахнуті гілки...
В станку приленському похмурі
Сидять цареві ямщики.
Вогонь шукає на полінах
Сучки у золотій смолі.
Ямщицькі руки на колінах
Обмерзлі гріються в теплі.
Обвітрені, пошерхлі щоки,
Шапки насунуті до брів...
Мовчать,— у них не часто спокій,—
Що говорить? Немає слів.
Одні тривоги, і печалі,
Й непередумані думки.
По сотні тисяч верст промчали
В тайзі цареві ямщики.
В морози клякли, в люту стужу,
Де брались сили і терпець?
По сотні тисяч верст...
Байдуже.
Ще дорозі не кінець.

Іще утомлені, голодні
Не раз ітимуть крізь сніги,
Тож хай спочинуть хоч сьогодні
Під свист шаленої пурги.

II

Пурга, пурга над цілим краєм
Ридає, мерзле віття рве.
В такі години завмирає
В тайговій пущі все живе,
В такі часи в дорогу дику
Не рвись — не обминеш біди:
Владеш в нерівнім поединку,
Бураном замете сліди,
Буран присипле і поплаче,
Ще й снігу намете бар'єр...
В цей час ні пошта не проскаче,
Ні губернаторський кур'єр.
Шуми, шуми, пурго шалена,
Ямщик, погрійся при вогні.
Уся тисячочерста Лена
Вдяглась у лати крижани.
Під свист пурги несамопитий
Сухих дрівець у піч підкинь,
Старий, не раз жандармом битий,
Спочинь, царів ямщик, спочинь.
Розпростає ревматичні ноги,
Відчуй тепла принадний дух.
Вас трое у станку убогім,
У вас на трьох — один кожух,
Потертий, роз'їзний, артільний:
Хто в путь, отой і одягни.
Багатства ж — тільки хрест натільний,
Та й той не срібний — мідяний.
Забудь на час життя собаче,
Спочинь під свист пурги тепер,
Коли ні пошта не проскаче,
Ні губернаторський кур'єр,
Коли реве, як зла вовчиця,
Над диким краєм каламуть,
Коли й державного злочинця
В пізнічну тьму не повезуть.

III

Але чи так? Ямщицьке вухо
Далекий ловить бубонець.
Він крізь буран летить до слуху,
Все ближче. Хто? Кур'єр? Гонець?
Кого примусила недоля
В негоду мчати в далечінь?
А може, хвацтво, чи сваволя,
А чи жадоба мати чин?
А може, збився подорожній —
В тайзі від смерті був на крок?
Хто б він не був, — станок порожній,
З вогнем гарячий коминок
Його зустрине і зігріє,
Усе, що може, дасть сповна.
Якщо його в біді надія
Вела — то привела вона.

IV

І вже станок спішить стрічати:
В огонь — соснові кругляки,
На плитку — чай. Риплять санчата,
Заметушились ямщики.
Од коминка дихнуло жаром.
І в двері крізь морозу дим —
Шгабс-капітан і два жандарми,
А поміж ними — ще один
Цивільний. Буря-сніговиця
Його вбілила. Сніг струсив,
Зняв шапку, скинув рукавиці,
Близенько до вогню присів.
Обтер чоло — не гнуться руки.
Пройшовсь — за чарками * сліди.
Знов сів і крижані бурульки
Здирає мовчки з бороди.

— Чайку не вип'єте? Гарячий!..—
Ямщик одразу зрозумів:
За цим десь бідна мати плаче,

* Ч а р к и — рід взуття.

Дружина жде, що царський гнів
Колись обернеться на милість.
Не жди, сердечна. Дальня путь.
Його за правду, волю, смілість
В Вілюйськ на каторгу женуть.
— Чайку? Що ж, вип'ю... В люту стужу
Мчимо... (Штабс-капітан мовчить).
Стомився. Так. Стомився дуже.
Лягти б, заснути, одпочить...—
Устав, поправив окуляри
(Вже так беріг їх у путі!)
Зняв кожушок, приліг на нари,
Затих в німому забутті.

V

На час примовкли всі, закуті
Важкою втомою і сном.
Лише, мов чайка на розпутті,
Кигиче буря за вікном.
Химерний візерунок тане
На шибці — коминок припік.
Знадвору у станок останнім
Приїжджий увійшов ямщик.
Хитнувши важко головою,
Зітхнув:— Доїхали-таки...

І в тишині поміж собою
Зашепотіли ямщики:
— А вже погнала вас недоля
В таку біду — сама пора.
— Що ж діяти. Не наша воля.
Наказ. Либонь би, від царя...—
І глухе шепіт, і на царських
Жандармів погляд у куток.
— А в і н з яких?
— І з г о с у д а р с ь к и х.
На каторзі відбув свій строк,
Десь там далеко, в Забайкаллі,
До волі ж — заказали путь.
Цар наказав заслать ще далі,
І от везуть.

— Куди везуть?

— Не нам те знать. Шлях далеченний,

Бач, сухарів везем запас.
— Хто ж він?
— Та чутка йде, що вчений.
— А на царя пішов.
— За нас!
— На всю Росію правди слово —
Царю, панам наперекір!..
— Так, Чернишевський?!
— Він, братове...
— ...Хто за народ — усі в Сибір...

VI

Холодна ніч поволі плине.
Застигли тіні на стіні.
У пічці стрельнуло поліно,
Відбився пломінь у вікні.
Хтось важко стогне чи зітхає,
Мов нарікає на життя.
І затихає, затихає
Пурги утомлене виття.
Заснув у сніговій постелі
Станок приленський хоч на мить.
Сибір. Тайга. Пурга. Пустеля.
Вогонь погас. Жандарм не спить.

VII

Світанок хмурий кучугури
Холодним променем торка.
По бездоріжжю після бурі
І коням каторга тяжка,
І подорожнім. Раннім-рано
Ямщик виходить запрягать.
Такий наказ штабс-капітана:
«У путь. Не тут же зимувать!»
В вікні модрини, мов примари,
Хитають зломленим крилом.
В станку вогонь. Порожні нари.
Вже Чернишевський за столом —
П'є з кухля чай.
Повільним кроком
До столу підійшов ямщик,

Вклонився низько:
— З Новим роком!..—
Зітхнув:— Сьогодні Новий рік...

І Чернишевський встав. Поволі
З-за столу йде. Забув про чай.
Іще сутуліший від болю.
Стис руку ямщику:
— Ніколи
Так Новий рік я не стрічав...—
Одягся. Уклонився. Вийшов.
Жандарм, як тінь, услід за ним...

VIII

Станок. Ямщик. Гнітюча тиша...
То з коминка, напевне, дим
Метнувся хвилиєю. Лоскоче
У носі, в горлі. Зір обпік.
Непевним рухом витер очі
Зігнутий старістю ямщик.
Але сльози кришталик свіжий
Скотився знов — гіркий же дим...
В станок зайшов ямщик приїжджий:
— Я попрощатись. Знову мчим...
Ех, коні! Й вам нема спокою!..
Прощай! — Цей не пуска руки.
— Зажди.— І знову між собою
Зашепотіли ямщики.

— ...За нас він — і життя, і сили...
Давно йде чутка наокруг...
Ми тут обдумали, рішили...
То не відмов — візьми кожух.
Держись по Лені, не заплутай...
Не сумнівайсь. Бери, бери
Та Чернишевського закутай,
Куди йому в такі вітри!..
— Візьму. Спасибі за щедроту.
— Йому спасибі... Ну, щастя!..

IX

...Летять навстріч з-за повороту
Сухі ялини, мов хрести.
Блищить засніжена, студена
Тундрова північ-далина.
Тисячоверста в'ється Лена,
Холодна, дика, крижана.

ДРУГА ГЛАВА

I

Чадить і опливає свічка,
Густіє в камері п'ятьма.
Та й довга ж ти, вілюйська нічко,
Нема кінця тобі, нема.
Бридкою сирістю повзуча
Заволікає очі мла.
І тишина важка, гнітюча
На плечі старістю лягла.
Не скинеш, не струснеш. Натисне,
Удавом здавить... А з кутка
Жандарма око ненависне
Свердлить, пильнує, пропіка.
Сиди, згоряй, старій в облозі...
Невже ж це старість? Сил же, сил!..

II

Холодна камера в острозі,
Вікно, високий частокіл,
За ним снігів мовчання біле.
Заснуть би, впасти в забуття...
Мовчить, як мрець, заціпеніле
В зловіснім холоді життя.
Хоч скрипнули б санки в дорозі,
Хоч пес би гавкнув. Тишина.
Навкруг залякла на морозі
Тайги засніжена стіна.
А за стіною частоколу,
В тюрмі — немовби ні душі.
І тільки він приріс до столу,

Сидить всю довгу ніч.

«Пиши,
Пиши, нехай пливуть години.
Нехай складають дні літа.
Це порятунок твій єдиний,—
Інакше чорна самота
Тебе обсяде, люто здушить,
Лице судомою зведе,
Твій мозок вип'є, серце зсушить,
В промерзлу землю покладе.
Пиши, хай дума полум'яна
Німий папір ізпопелить.
Нехай твоя сердечна рана
Не так щемить, не так болить.
Пиши сльозою, кров'ю серця,
Безсонням змучений вночі...»

І пише він. Хоч знає: все це
Вогонь байдужий у печі
Поглине вранці. Дні і ночі
Отак сидить він за столом.
Зігнулись плечі, сліпнуть очі...
Якби ж то сон махнув крилом,

Якби заснути... Серце стука,
Та він від тишини оглух.
І ніч — не ніч, а довга мука,
І рік — не рік, а мук ланцюг.

III

Якби їх вилить на папері,
Папір згорів би без сліда...
Беззвучно прочинились двері,
Жандармський унтер загляда.
Хитнула полум'я на свічці
З дверей холодна вогка тьма.
І Чернишевський враз по звичці
Оглянувсь. Тишина німа.
Вже встигли зачинитись двері,
Зник унтер приви́дом в імлі.
Повітрям зрушені папери
Знов уляглися на столі.
І мимоволі гіркотою

Біль серце втомлене обпik:
Все ходять назирці за мною,
Не сплять, пильнують, щоб не втік.
Під наглядом і вікна, й сіни,
І кожен крок удень, вночі...
А навкруги — тайгові стіни,
За каземати й равеліни
Стократ міцніші — утечи!
І він примерзлою землею
Іде під гнітом тишини,
Катам незламністю своєю
І непохитністю страшний.
Він знає: люди стійкість духа,
Як зброю, візьмуть в боротьбі.
А що жандарм його підслуха,
Підстереже — нехай собі.
Нехай, то не найбільше горе,
Чи жив-здоров перевіря.
Заглянув, значить, ранок скоро...
У камеру смутна зоря
Із-за тайги, з-за небокраю
Просвічує з останніх сил.
В вікні зубцями проступає
Укритий снігом частокіл.
Усе ясніше. День північний
Спускається у край стихій.
На час-годину з тьмою, з ніччю
Вілюйськ прощається глухий.

IV

Тріщить і опливає свічка,
Вогонь тьмяніє, осіда.
Жандармський унтер (клята звичка!)
З порога знову загляда.
Не через те, що вздовж бантини
Тінь ворухнулась, як жива,
А кожним атомом клітини
Це Чернишевський відчува.
Ретельно служить нищій блазень,
Все бачить, нюхом чує все.
«Знов цілі ночі пише в'язень»,—
В Якутськ начальству донесе.
Його «за службу бездоганну»

Підвищать в чині, а сюди
Ісправник з обшуком неждано
Прискочить нагло, так і жди.
Свої в охранки слідопити —
Такі по краплі вип'ють кров...

— Дозвольте пічку затопити,—
Беззвучно унтер підійшов
І ззаду, з-за плеча дивився
На стіл, на те, що він писав.
І Чернишевський рвучко звівся:
— Що? Пічку? Дякую. Я сам.—
Взяв свічку, підійшов до печі,
Зирнув на списані рядки.
І нижче, нижчегнулись плечі:
Тут серця кров, його думки,
Тут мислі, радощі і муки,
І те, що видиться, ясне...
І щоб оце в жандармські руки —
Ні! Краще хай вогонь ковтне.
А як творилось! Без помарки ж!
І мислі зліт, і правди гнів...
Гори ж, гори! І перший аркуш
Від недогарка підпалив.
І другий, третій... Власноручно
Шматує їх одним ривком...

Зник унтер. Як щодня, беззвучно
Зайшла якутка з молоком
І чорним хлібом. На ослоні
Вмостила все. А в очі — дим.
Сплеснула злякано в долоні:
Здавсь Чернишевський їй страшним.
— Гавриловичу! Стій! Покинь же!
Та що ж ти!.. Горенько мені...
Всю ніч, всю ніч сердешний пише,
А ранком палить у вогні.
Покинь!.. Ось молочко для тебе.
Іди поїж... сердечний мій...

Від печі одійшов:

— Так треба.—

А сам утомлений, сумний,
Не бачить, що якутка плаче.

До столу підійшов без сил,
На руки голову гарячу,
Зіперся ліктями на стіл
І занімів, забувся в сумі:
Не виведе з Вілюйська путь...
І обступили думи, думи
Про те, чого вже не вернуть.

У

Біжать хвилини, йдуть години,
Не ворухнеться. Перед ним
Пливають, з'являються картини,
Зникають, тануть, наче дим,
І знов пливають. Саратов. Волга.
Спадає повідь. Зелень. Цвіт.
Вони у парі — він і Ольга,—
І перед ними цілий світ,
Життя. Він молодий учений,
Вона — як квітка весняна.
Він тихо шепче нареченій:
— Не побоїшся?

— Ні! —

Вона

В довірі горнеться до нього —
У ньому ж воля, сил порив.

О л ь г а

З тобою не боюсь нічого!

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Я сію бунт в народі, гнів.
Я в гімназичних класах учням
Про муки говорю людські,
Про те, що цар народ замучив,
Що дні повстань близькі, близькі.
Я вірю в боротьбу, в повстання.
Хай тільки зброю візьме люд,
Я перший в перших лавах встану,
Щоб над катами править суд,
Суд всенародний.

О л ь г а

Я — з тобою.

Ч е р н и ш е в с ь к и й
Але можлива інша путь...

Жандарми схоплять. За стіною
В окови ржаві закують.
Ти не боїшся?

О л ь г а

Не боюся.
У нас одне життя. Навік.
Чернишевський
Навік!.. Гори ж, зоря, над Руссю!..

Він стогоном тамує крик.
Він одганяє образ любий,
А образ той все перед ним.
І побілілі шепчуть губи:
— Прости. Прости...— І знову дим
Часів перейдених, мпнулих
Все заволік.

VI

І з далнини
Кімната встала, що, як вулик,
Гуде, не знає тишини.
Тут найвірніші друзі любі
Працюють з ним удень, вночі,
Некрасов тут і Добролюбов —
Нової правди сіячі.
Звіряють гранки, коректуру,
Жартують, радяться про те,
Як краще обійти цензуру,
Щоб місце залишить круте,
Щоб повнокровним твором знову,
Вогонь сконденсувавши весь,
По деспотичних бить основах,
Щоб «Современник» кожним словом
Стояв за правду і прогрес.
Щоб слово дошкуляло, било
(На те й гартується воно)
Кріпосника, слов'янофіла
І ліберала заодно.
Щоб свіжа мисль животворяща
Будила душі молоді.
За ними йшли усі найкращі,
Всі найсміливіші тоді
Бійці, гартовані до бою.

І цю когорту молоду
Вів Чернишевський за собою —
Боець, борець, володар дум.

За ним — Русі нової люди!
І лютували, як вовки,
Всі ліберальні лизоблюди,
Всі поліцаї-хижаки.
Туди б його, за ґрати ржаві,
Щоб наших спробував наук!..
І головний жандарм держави,
Цар, повелів — п р и б р а т ь д о р у к.
І вже донесення щоденні
Йдуть від майстрів «секретних справ».

А він в цей час в труді, в натхненні
Для битви зброю ґартував.
Він Руссю жив, він дихав нею,
Він не складав орлиних крил,
Горів, захоплений борнею,
Збиранням, ґартуванням сил.
Він кинув клич — і, гнівний серцем,
Через рогатки заборон,
Бив сполох в «К о л о к о л е» Герцен,
Хитаючи трухлявий трон.
Той клич здіймався вихром-виром
Над чорним присмерком століть.
Тоді Шевченко кидав:

М и р о м,
Г р о м а д о ю о б у х с т а л и т ь!
Як дружно, дерзновенно, щиро
За переконання своє
Стояв він з друзями. І віра,
І клич, і непідкупна ліра —
Все йшло на битву...

VII

Знов встає
Осінній Петербург. Коли ж це?
Так, так. З Неви туман густий.
В тумані — кораблем столиця.
І мов з туману різні лиця,
Між них — соратники, брати.

Не всіх згадать. Одних раптово
Туман закрив, сховав сліди...
А цей ось ходить і чудово
Співає: О й з і й д и, з і й д и...
Сюди, туди, все вздовж кімнати.
Засмаглі руки ззаду склав.
Хтось починає жартувати:
— Та сядьте вже, Тарасе! —

Став.

Плечистий, рано полисілий,
В очах іскринки крижані.
Украви молодість і сили
В солдатчині на засланні.
— Щоб сісти,— мовив,— а не хочу,
Мені, бач, походити слід.—
І в жарті потемніли очі:—
Уже ж просидів десять літ.—
Розмова веселіш знялася,
А Чернишевський вслід:

— Ходіть!

Чи все ж відсиділи, Тарасе,
Дивіться, знов не попадіть! —
Шевченко підійшов до столу,
Всміхнувся. В жарті смуток чуть:
— Я вже відбув. А вам, Миколо,
Ще доведеться т а м побуть.—
Чай в склянці ромом доливає
Повніше.— Не люблю води! —
Ковтнув, знов ходить, знов співає
Тихенько: О й з і й д и, з і й д и...

Збулося: каземату грати,
Етапи, тюрми — все було.
Вгадав, Тарасе, друже-брате,
Вгадав... Вогнем горить чоло,
Долоні, лікті занімили
І болем зціплені уста.
Геть, думи, геть. Зібравши сили,
З-за столу Чернишевський встав...

VIII

В снігу мовчить Вілюйськ. Не чути
Людського поклику ніде.

Внизу Вілюй, морозом скутий,
Скриплять тихенько ззаду унти —
То унтер назирці бреде.
Втирає піт і в'язня лає,
І в лайці хрипота погроз:
Який же чорт отак гуляє,
В снігу по пояс, у мороз.
Нечутно виліз з кучугур ти —
За півверсти не стане сил...
Заметені якутські юрти
Стоять, як два ряди могил.
Йде Чернишевський круг острогу.
Промерз. Пора за частокіл
У пашу затхлого барлога,
У найтемнішу з цих могил.
Туди, де він провів без ліку
Ночей без сну, страшних годин...

П'ять камер і одна велика,
І арештант у них один.
І хоч порядки не тюремні,
Та він в тюрмі — не між людьми.
Везли, щоб жив на поселенні,
А привезли в Вілюйськ — в тюрмі,
За частоколом поселили
І наглим наглядом своїм
Підточують і нерви, й сили.
Бо велено жандармам цим
Тут пильнувати щохвилини —
Довіри в'язневі нема...
А навкруги — тайгові стіни,
За каземати й равеліни
Стократ міцніші — ось тюрма!

IX

І він зника за частоколом,
І унтер гакож — слід у слід.
Над крижаним Вілюєм голим
Пронісся звук — десь тріснув лід.
І ось він знов у тьмі барлога:
Налив у кухоль молока,
Сів, хліба пожував черствого...
І знов сутула постать строга

Схилилась над столом. Рука
Уже готова аркуш білий
Мережить за рядком рядок.
Він знову відчуває сили,
І знов потік ясних думок
Спалахує, іскрить, як промінь:
«Пиши!» Писать? Горіти? Ні!
Щоб знову серце кинуть в пломінь.
Палити розум на вогні.
Це понад сили. Ні, доволі...

А що ж робити? Час повзе...
Хіба листа додому, Олі,—
Колись-то пошта доведе.
Та що ж напише він дружині?
Чи можна ж розказати їй,
Що в цій просторій домовині
Він похоронений живий.
Що навкруги тайгові ґрати,
Нестерпна самота і сніг...
Ні, їй про це не треба знати,
У неї досить мук своїх.
Дружина в'язнева — що може?
Одна та ще малі сини.
А він звідсіль не допоможе...
Ій теж тягар самотини
Наліг на душу, як наруга.
І нишком сльози, щоб не знав
Ні друг, ні брат. Жіноча туга,
Жіноче горе. Застогнав,
Схиливсь на лікті... «Ольго! Ольго!»
Все заволік туман густий...

Х

...І Ольга із кутка глухого
В серпанку, з напівтемноти,
Видінням підійшла до нього,
Зітхнула:— Як постарів ти.

Чернишевський
Літа. Про що ж тут говорити.
Літа. Тюрма... Це їх сліди.
Чому ти тут? А як же діти?
Нашо приїхала сюди?

Тут ніч, пітьма, пустеля дика,
Пурга дороги замела...

О л ь г а

Я знаю. Тільки ж ти покликав...
Я не приїхала — прийшла.

Ч е р н и ш е в с ь к и й
Прийшла. Тайгою... Ти — хоробра.
Але для чого? Я ж писав...

О л ь г а

Писав, що все у тебе добре
В твоїй тюрмі, в глухих лісах.
Писав, що маєш все потрібне,
Живеш як слід... Твої листи...

Ч е р н и ш е в с ь к и й
Писав... Моя голубко. Рідна.
Прости. А що ж писать? Прости.
Хіба у тебе горя мало?
З дітьми лишитися одній...
Я не хотів, щоб ти узнала.

О л ь г а

Але я знаю, друже мій,
Тебе. Незмінний ти, Миколо.
Ти навіть і своїм близьким
Не пожалієшся ніколи...
Та ти й повинен бути таким!
Ти ж у серця вдихнув нам віру,
Так треба ж, щоб горів, не гас,
Щоб грів борцеві душу щиру
Твій гордий дух у всякий час.
Щоб перед нами мужнім, дужим,
Міцним стояв ти в боротьбі!..

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Моя ти радосте! Мій друже!
Я... Як я дякую тобі
За те, що серцем зрозуміла
Мое ти серце і думки.
Прийшла, підтримала, зігріла...
Я вірю: не через віки,
А скоро, скоро встануть люди
На бій з насиллям злим. І їм,
Борцям, потрібен приклад буде —

Ми будем прикладом отим.
Нам стійкості не позичати,
Ми, нашим ворогам на страх,
Достойно пройдем, як солдати,
Як воїни, важкий свій шлях.
Щоб подвиг став борцям девізом,
Допомагав вперед іти...
Ми не принизим, не принизим
Своєї правди й правоти.
Щоб навіть жодна думка квола
Не вкралась в серце — бій, так бій!

О л ь г а

Ні, не постарів ти, Миколо,
Ти завжди, завжди був такий!

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Але як тяжко в довгі ночі...
Та ти це знаєш і сама.
Як точить біль!..

XI

Розплющив очі —

Нікого в камері нема.
Завити б, закричати од болю,
Щоб вся тайга відповіла...
«Якби, якби ти знала, Олю,
Якби ти уявить могла!..
Як тяжко тут — зима чи літо,
Щоб розказати — не знайдеш слів...»
Прожито стільки, пережито,
А от неначе і не жив.

Та ні! Все те, в що душу вклав він,
Незаплямованим живе.
І не для нього, не для слави,—
Для битви за життя нове.
Іде в народ, іде по світу,
Бійця озброює, співця,
І він, що дав ті заповіти,
Незламним буде до кінця.
Утомиться, заслабне тіло,
Та перед катом голова
Не схилиться. У ньому сила,

Дух Прометея ожива...
І полились на аркуш білий
Із серця доброго слова,
І спокій обступав поволі,
Та все ж слеза заслала світ...

«...Голубко, друженько мій, Олю,
Я маю все. Живу як слід...»

ТРЕТЯ ГЛАВА

I

В неволю, кажуть, шлях широкий,
На волю — й стежечки нема.
Минають дні, минають роки,
Минула ще одна зима.
В острозі змінена сторожа:
(Нові — пильніш!). Та наокіл
Усе та сама огорожа,
Той самий чорний частокіл.
Вілюй звільнивсь від криги, пінить,
Тюремний берег підгриза.
Коротку весну літо змінить,
Не довга і його краса.
На північ з півдня журавлиний
Потягся ключ. Лише в тюрмі
В томлінні арештант незмінний,
За стіни схований німі.
В осінні дні в краї південні
Птахи полинуть. Тільки він
Тут на довічнім поселенні
На все своє життя один.
Один — дні, місяці і роки
В стражданнях — їм нема числа.
В неволю, кажуть, шлях широкий,
З неволі — й стежка заросла.

II

Так, частокіл, острожні стіни,
Вілюю береги круті,
Тайга... І в'язень самотинний
В сибірській вічній мерзлоті.

Міцніш за всі окови й пута
Даль, бездоріжжя в цім краю.
До нього часто йдуть якути
Печаль повідати свою.
Ідуть у радості і в тузі,
Куди ж іти — тайга навкруг.
Вони його єдині друзі,
Та й він у них — єдиний друг.
Несуть боління, і тривоги,
Й непередумані думки.
Начальством змучені, убогі,
Злиденні, темні бідаки.
За слово ласки і привіту
Несуть любов і свій привіт...

Так, він одірваний од світу,
Але про нього знає світ.
Хай без заліза він закутий
В якутських закутках глухих,
Та не забутий, не забутий
В серцях, думках, ділах людських.
Хай він на березі Вілюю
Страждає, скутий Прометей,
Та клич, що кинув він, вирує
В серцях, думках, ділах людей.
Через безмежну землю руську
Летить на дужому крилі.
Хай він самотній у Вілюйську,
Він не самотній на землі.

III

Ще в дні, коли жандарми ниці
Його замкнули в равелін,
Знялось ім'я борця в столиці,
Як гордий прапор поколінь.
І в равелін, за ржаві грати,
Де в непокорі він горів,
Звідкіль натхненно і крилато
Всім — щ о р о б и т и — говорив,
Йому чужа, стражденна мати
За всіх писала матерів.
Найкращим словом, найтеплішим
Подяку склала за діла.

За всіх назвала найчеснішим,
За всіх пошану віддала.
В благословення вклала силу,
Любов і гнів, що в серці жив,
За всю знедолену Росію,
За всіх жінок, за всіх мужів.
Щоб знав, затиснутий в камінні,
Борця-народу кращий син,
Що він і в темнім равеліні,
І в одиночці — не один.
Що хай його, як хоче, судить
З наказу царського сенат,
Та правду, правду бачать люди,
Її не кинеш в каземат,
Не замуруеш за стіною —
Тюремна упаде стіна.
Ще буде час — дихне весною
Над Руссю. Буде час — вона,
Знедолена, безправна мати,
Зазнає щастя й людських прав...

Лист не дійшов до адресата,
І він, закинутий за ґрати,
Нічого про той лист не знав.

IV

Коли ж із площі після суду
Жандарм його в темницю віз,
Його ім'я всі кращі люди
Передавали, як девіз.
Насіння те, що він посіяв,
Ще не зерно давало — цвіт.
Про нього ж знала вся Росія,
Уся Європа, цілий світ.
І не один борець готовий
За нього був життя віддати,
Та він, закований в окови,
Чи міг про це в темниці знати?
Чи міг думками поділитись,
Чи друзям міг відповісти?
До нього не могли пробитись
Ні їх думки, ні їх листи.
Лише одна пробилась звістка,
Яку не зупинив багнет.

На Митній площі гімназистка
Червоний кинула букет
Йому, «державному злочинцю»,
До ніг, на чорний ешафот.
Чини жандармські поодинці
У натовп кинулись. Народ
Відтиснув їх. Дівчина ж сміло
Перед жандармський стала ряд.
А перед натовпом горіло
Червоне полум'я троянд.

V

А потім з равеліну нишком
Його виводили у двір...
Візок. Ямщик. Жандарм Малишкін.
Дорога в каторжний Сибір.
Тобольськ. Іркутськ. Глуха Кадая.
І змовк ямщицький бубонець.
Сім літ. Про муки хто узнає.
Сім літ. І каторзі кінець.

Та він «не виявив покори»,
Незламний дух борця живе.
І лютий деспот запроторив
Його у заслання нове —
В вілюйське крижане безлюддя,
Щоб до життя відрізати путь.
Та ні, не ждять продажні судді,
Його і тут вам це зігнуть.
Не похитне його стихія,
Безлюддя, випари боліт...
Про нього знає вся Росія,
Уся Європа, цілий світ.
І не один борець свободу,
Своє життя віддать готов,
Щоб Чернишевського народу
Вернути, вирвати з оков,
Щоб міг він жити і творити,
Щоб волю з друзями кував...
А він, одрізаний од світу,
Про це не відав і не знав.
Та й як він міг про це узнати,
За дальні кинутий хребти?..

Далекий Лондон. У кімнаті
 Карл Маркс і емігрант Лопатін.
 Стіл. Книги. Стос брошур. Листи.
 Господар за столом у кріслі,
 Гість в кріслі з другого кінця.
 Обох одні тривожать мислі
 Про долю одного борця.
 Десь він у каторжнім болоті,
 В сибірським закутку глухим.
 Державний кат у позолоті
 Розправився жорстоко з ним.
 Де ж він? Сибір неісходимий,
 Тайга пустельна і сира...
 Пливають під стелю пасма диму,
 В руці сигара догоря,
 Та Маркс не поміча, що в хмару
 Загус під стелею димок.
 Впав попіл. Він поклав сигару.
 І — як продовження думок —
 Взяв книгу. Розгорнув. Розмова
 Знов ожила, як завжди, тут.

М а р к с

Я виучив російську мову,
 Щоб Чернишевського до слова
 Перечитати.

Л о п а т і н

Вдячний труд.

М а р к с

Так, це боєць, мислитель. Сила!
 Це не слова, це вже діла.

Л о п а т і н

За ним би вся пішла Росія.

М а р к с

Передова уже пішла.
 Тепер уже для всіх ясніше
 Шлях революції.

Л о п а т і н

Та він

З неволі більше не напише.
 В Сибіру, в каторзі. Один.

М а р к с
Борець в засланні — наша втрата.
Його б вернути з даліни.
Міцні ще тиранії грати,
Але хитаються вони.

Л о п а т і н
А врятувать?! Розбить насилля!..

М а р к с
Для нас він дорогий без меж.

Л о п а т і н
Його відсутність вся Росія
Відчула.

М а р к с
І Європа теж.

Л о п а т і н
Так чом же не розбити пута!
Є ж сили!..

М а р к с
Нелегкий це труд,
Але коли б його вернути,
Від каторжних звільнивши пут,
В ряди борців...

Л о п а т і н
Щоб кинув клич він:
«Народе! Встань! Розбий тюрму!..»

М а р к с
Це був би подвиг героїчний.
Та хто це зробить?

Л о п а т і н
Є кому.

VII

Сибірські села дерев'яні
Єднають відстані без меж.
Далекий Лондон у тумані,
І Петербург в тумані теж.
То вдень, то з вечора до ранку
Спішить Лопатін все на схід.
А з Петербурга, із охранки,
Депеші мчать за ним услід.
І нишком скрізь його шукають,

Весь шлях жандармами кишить,
Бо в Третім відділі вже знають,
З яким він наміром спішить.
А він без сну, зібравши сили,—
Вперед, щоб встигнуть до зими.
І ось Іркутськ. І тут схопили.
Не врятував, а сам — в тюрмі.
В тюрмі. Та ні, вони не вічні,
Його тюремні ночі й дні.
Він узнає, хто політичні,
Де побували в засланні.
Наряд, прогулянка — він з ними.
Забувши втому, сон, обід,
Вночі і вдень, як одержимий,
Розпитує. Напав на слід.
...Іркутськ. А перед тим Кадая.
З Іркутська — Північ... Все узнає,
Вночі з-під варти утікає
І знову по тайзі снує.
Він хоче шлях в Вілюйськ пробити,
В путі його схопили знов...
Свої в охранки слідопити,
Які по краплі вип'ють кров.
Він знов утік. Та в цім безмежжі
Йому відрізано шляхи.
Лопатін у чужій одежі
Покинув простори глухі.
Що вдіять міг? Його дерзанню
Жандарми перетнули путь.
А тут уже й зими шугання
У крижаному вітрі чуть...
І він в гризоті, у терзанні
На захід мусив повернуть.
За ним поліція полює —
Прорвати б ланцюги облав!..
А в'язень в глушині Вілюя
Про це не відав і не знав.

VIII

Він літо ще одне північне
В Вілюйську доживав. Яке?
Байдуже. Заслання довічне
До дня останнього гірке...

Уже кінчались ночі білі.
І хоч удень пекло чимдуж,
Ліси стояли зацімілі
В передчутті осінніх стуж.
І часто небо неумите
Хмар безконечну гнало рать.
І літо тут, немов не літо,
Вілюй не Волга, що й казать.
Але ж куди піти, поїхать?
Лише за частоколу мур.
А в камері нема чим дихать —
Димить смердючий димокур,
Бо лізуть в двері, лізуть в вікна
Мошви, москітів зграї злі.
Ні, певне, він таки не звикне
Й до літа на краю землі.
Та й що звикать? Коротке літо
Майне, і все скує зима...
Ось знов прийшли якутські діти,
Хоч стежки їм сюди нема,
Хоч їм частенько від сторожі
Перепадає, все ж ідуть
Смішні, замурзані, хороші...
Виходить він з-за огорожі,
І з ними по Вілюю в путь.
Він десь присяде. Діти нишком
Його оточать. Він для них
З картинками розгорне книжку.
І от, здається, ліс притих,
Вілюйська хвиля затихає,
І сонце іскрами в воді
Розсипалось. Він їм читає,
Сховавши усміх в бороді.

І вже не в книжку —
В даль, в безмежжя
І думи, й погляд, і слова.
І місто в кам'яній одежі
Усе ясніше випливає.
Вночі в огнях, як пожарище,
Удень бураном клекотить...

А дітлахи все ближче, ближче —
Ну хто ж їх, бідних, захистить?..

...Там для багатих скрізь палати.
А бідний люд з халуп старих
На хліб насущний заробляти
Іде. Іде робить на тих,
У кого височезні вікна
В палацах пишних осяйні...
І голова все никне, никне,
І слів нема. І в тишині
Принишкли діти винувато:
Що ж далі? — ждуть...
Десь гілка — трісь,
Перезирнулися хлоп'ята:
Всі знають — унтер підслухати
В кущі пробравсь, як хижа рись.

І в'язень, сповнений спокою,
Встав. Пасмо бороди руде
Пригладив. Книжка під рукою.
Над непривітною рікою
Піщаним берегом іде.

А діти? Знов за в'язнем радо:
Він знає все, розкаже все...
Вони ж, малі, його розрада,
Він серце добре їм несе,
Йде з ними на луки, на води,
Тайгову слухать тишину.
Він знає: з зерен будуть сходи —
На добрім сіялись лану...

ЧЕТВЕРТА ГЛАВА

I

І ще одна була розрада.
В острожні стіни привела
Якась невгадана принада
Із краю дальнього орла.
Чи притомився в перельоті,
Чи краще місця й не знайти
В тайгових заростях, в болоті,
А тільки прилетів сюди,
Немовби з радісним привітом,

Як волі посланець, звідтіль,
Де шелестить налите літом
Вусате жито серед піль,
Де кожен кущ і кожна квітка
Зроста, окроплена в росі,
Де неба синього намітка
В густім полощеться вівсі,
Де волохата, щедра хмара
Дощем стікає на врожай...

І от орлина дружна пара
Чомусь покинула той край.
І, може, перед тим півсвіту
В путі оглянули вони,
Щоб літ і погляд зупинити
Серед цієї глушини,
Де лишаєм і мохом вкрито
Тайгу північну негусту,
Де гостре оленя копито
Стежину втоптує круту,
Де й на аршин коротке літо
Не прогріває мерзлоту.
Кружляли довго. Вздовж Вілюя.
Літали. Спробуй розбери,
Чи він, орел, ото полює,
Чи в хвилях весняної гри
Так бавиться години цілі,
Чи в дальню даль вивчає шлях?
І раптом — каменем у хвилі.
І риба б'ється в пазурах.
І знов шугають аж під хмари:
Доступні їм і даль, і вись...

II

А із тюрми крізь окуляри
На них задумливо дививсь
Самотній в'язень. Пильним, ревним
Ловив їх поглядом вгорі.

І ось вони в його тюремнім,
В його невольничім дворі
Спустились. На покрівлю сіли,
Усе оглянули. Знялись,

Поважні, певні, повні сили,
Ще над острогом покружили
Й за дальні кручі подались.

І в'язень аж зігнувся од болю.
Щось в серці стислось, вглибині...
Ну, так. Ну, хто ж змінє волю...
Тюрма. Острожний двір... Ні, ні!
Вони не з тим знялися вгору,
Щоб зникнути. Ось знов летять.
Стоїть вигнанець серед двору:
Чи сядуть же, чи захотять?
Чи, горді, виявлять довір'я,
Щоб оселитись між людьми?

...Іще оглянули подвір'я
І опустились на тюрмі,
На почорнілому причілку.
І ось вже топчуться руді,
І кожен першу мостить гілку
У розпочатому гнізді.

А в'язень? Як дививсь він пильно,
Як серцем дякував орлів,
Що добровільно, добровільно
Обрали цей тюремний хлів,
Що він віднині ціле літо
Щоденно буде вже не сам,
Що будуть з ним орли ділити
Його самотність пополам.

III

Немовби й ранки веселіше
І дні повніше потекли.
Посидить в камері, попише
І знову вигляне — орли!
Вони ж від рання все в польоті,
Бо треба ж для гнізда знайти
Трави торішньої в болоті
Сухі насмикані жмути,
А може, й вовни десь м'якої,
Щоб вкласти між гнучких гілок.
Вони в труді, у неспокої —

Гніздо змостити треба в строк.
Тут північ — треба поспішати,
Весна не час дозвільних дум...

Вдягла тайга веселі шати,
І де-гуде зелений шум.
Зашелестіла, зашуміла,
Пташки, комахи ожили...
І руки запросили діла,
Щоб щось робить, як ті орли.
Носить, складать до гілки гілку,
Вкопать стовпи, плести плетінь,
Пустити в хід сокиру, пилку,
Щоб виріс хоч якийсь курінь
Отут, на березі крутому,
Де сосен пагінці худі,
Щоб уночі відчуті втому,
Щасливу втому по труді.

IV

Що ж, довго в'язневі гадати?
І він від ранньої зорі
Не випускає з рук лопати,
Рівняє грунт на пустирі.
Уздовж і впоперек проміряв
І для основи, для стовпів
Глибок в ґрунті ями вирив,
Стовпи поставив, закріпив.
Тепер би стінам дати раду,
І є альтанка — та яка!
Вілюйське озеро позаду,
А спереду Вілюй-ріка.
Прикласти тільки силу щиро,
Лозина вигнеться в дугу...
Поклав лопату, взяв сокиру,
Пішов у ліс по шелюгу.

Так день, так тиждень. На основі
Лозові стіни підвелись.
А ось і двері вже готові
Лежать ізбоку. І, дивись,
Уже не та місцина гола
Отут, де озеро, затон...

Сторожа обійшла довкола,
Та не чинила перепон.
Він трудиться завзято, палко,
Покрівлю з шелюги снує,
А перед ним орли-рибалки
Гніздо вивершують своє.
Тут, на тюремному причілку,
Удвох клопочуться руді —
До жмута жмут, до гілки гілку
У незакінченім гнізді.

І от уже якогось ранку
(Був непомітним часу плин) —
Гніздо готове і альтанка,
І тут же столик і ослін.
Сідає в'язень на ослоні,
Орел з острогу позира.
Махне крилом, гукне, і в тоні
Звучить в орлиному: п о р а.

V

А літо не стоїть в дорозі:
Північний край — нема коли.
В гнізді орлинім на острозі
Уже орлята підросли.
Такі потішні — що то діти!
Ще тиждень-два — і на крило,
І в дальню путь, де щедре літо,
Де їжа, сонце і тепло.

А тут дощі осінні звиснуть,
Тайга зіщулиться німа.
І знов вітри північні свиснуть,
Бридкі, холодні — і зима.
Мисливцям свіжий первопуток,
Йому ж — самотність і нудьга...
І наперед холодний смуток
На серце кригою ляга.

Тоді, як зараз, до альтанки
Не прийдеш зрання. З темних юрт
Якутських діток на світанку
Не прибіжить маленький гурт.

Тоді, мов на пустелю голу,
В морозну вкутану югу,
Із камери, з-за частоколу
Дивись на всніжену тайгу,
В холоднім крижанім намисті
Закляклу, без шляхів-доріг.
Ні слова, ні листа, ні вісті..
Пурга. Мороз. Безлюддя. Сніг.

VI

Ні слова, ні листа. Та й нині
Сюди листам терниста путь.
Знать, довго їх мундири сині
Читають, поки віддадуть.
Знать, не один листи потерті
В путі пройдуть казенний стіл —
І на письмі, і на конверті
Сліди цинічні і одверті
Жандармських пальців і чорнил.
Надушені, липучі руки,
Байдужий погляд — в ньому глум,
Перевіряють сльози, муки,
Відшукують крамольних дум,
Сліди у стогоні, в томлінні
Дружини, в смутку юнаків,
Його синів... Мундири сині,
Ви всюди, ви по всій Росії,
З усіх чатуєте кутків...

VII

Сини... Він їм щоденно пише,
Щоденно думи всі про них.
Вони ж — і Олександр, і Миша —
Його лише з листів очих
І знають. І до них дороги
Нема. Йшов у Сибір — вони
Лише спиналися на ноги,
А зараз вирости сини.
Без батька вирости, змужніли,
І це на засланні йому
Терпіти додавало сили
Цареву каторгу-тюрму.

І він без скарги рік за роком
Нехай нездужав, знемагав,
Але ні кроку, ні півкроку
Ні перед ким не відступав.
Іржавим скований залізом,
Етапи мовчки зміг пройти,
Проханням жодним не принизив
Своєї правди й правоти.
Не похитнули каземати.
А мав би ще одне життя —
Борні б зумів його віддати
Так, як і це, без каюття.
Хай грати, каторги, томління,
Сибір, пурги полярний спів...
Прокласти б шлях для покоління
Синів Русі і їх синів.
Щоб світла слалася дорога,
Щоб всі в труді, у щасті всі...

VIII

...А може, хворого, старого,
Його забули на Русі?

Важкі шляхи твої, Росіє.
Та прокидається народ,
І вільна думка пломеніє,
Хоч перед нею — ешафот,
Над нею чобіт з чорним рантом,
Задуха каторжна чадна,
Над нею зашморг аксельбантом,
Вона ж не гасне, вогняна.
Її не вбить, не закувати!
Черпнувши сил з живих джерел,
Вона розломить ржаві грати,
Вона... Вона — як цей орел!
Сильніше! Він лише над світом
Літає із кінця в кінець,
Її ж не стримати, не вбити,
Вона дорогу до сердець
Знаходить, надає їм сили,
Вдихає пристрасті живі.
За волю по усій Росії
Встають, ідуть борці нові.

Ідуть. Це він їм шлях намітив,
Дав зброю. Дзвоне, сполох бий!
Багнетом, словом, динамітом...
За Русь нову! В нещадний бій!
За неї він весь вік воює.
І не схитнувшись ні на мить,
Отут, на березі Вілюю,
За неї зараз він стоїть.

Ні, не могли його забути,
Він з ними, в їх рядах...

ІХ

І він,
Старий, знесплений скорбутом,
Сів на улюблений ослін
Біля альтанки. Взяв папери,
Знов кинув їх на стіл хиткий.
Дививсь: орлята-ненажери
Старих замучили батьків.
Канючать безперервно їжу,
Нелегко їх нагодувать.
Орли все носять рибу свіжу,
А рибу ж треба упіймать.
Дививсь — і на душі тепліше:
Потвори, а батькам — любов.
І серце билось рівніше,
І легше дихалось немов,
І день на другу половину
Хиливсь, безвітряний, жаркий...

В цей час із-за чийогось тину
З'явилась постать. Хто такий?
При повній формі. На Вілюї
Такі не ходять без причин.
Оглянувсь. Сюди прямує.
Ну, так і є — жандармський чин.
І в Чернишевського в обличчі
Раптово теплий промінь згас.
Той підійшов, дививсь у вічі.
— Ви Чернишевський? Я до вас.

Чернишевський
До мене? Обшук. Я готовий.
Спочатку в камері чи тут?

Жандарм

Ні, я не з тим. О, що ви, що ви!
Як можна?!

Чернишевський
Ваше право й суд.

Жандарм

В мою повірте приязнь щиру...
(Запнувся, поправив аксельбант).
Правитель Східного Сибіру
Прислав мене. Я — ад'ютант,
Полковник Винников...

Чернишевський
Я вірю.

Винников

Так. Нелегке у вас життя
В Вілюйську.

Чернишевський
Тут нелегко й звіру.

Що ж, дякую за співчуття.

Винников

Але не співчуття, а діло
З Іркутська привело мене
В цей край далекий.

Чернишевський
Зрозуміло.

Винников

Так. Ваше тут життя сумне
В Росії багатьох хвилює.
Клопочуть... рідні вам серця...
Щоб вас перевели з Вілюю
У більш заселені місця,
В тепліший край... І що важливо —
Є згода це задовольнить.
І навіть більше. Все можливо —
Ви будете на волі жить.
Ви в силі припинить страждання,
І це у найкоротший час...

Та йдуть усі ті клопотання
Від інших. Треба ж, щоб від вас.
Тепер залежить доля ваша
Від вас. Ви тільки підпишіть...

І ждав, що Чернишевський скаже.
А Чернишевський все стоїть,
Нема і тіні неспокою
В його задумливих очах.
І тільки бороду рукою
Раз-два пригладив і мовчав.
Так, наче все йому відомо,
Байдуже вісті слуха ці.
І не цікавість — давня втома
На худорлявому лиці.

В и н н и к о в
Вас рідні й друзі ждуть...
(Мовчання).
Весь Петербург... дав згоду двір...
Ви тільки підпишіть прохання.
Ось...— Чернишевський взяв папір.

Х

Так. Не забули. Друзі вірні
Ідуть всьому наперекір,
Щоб муки зменшити незмірні,
Яких завдав йому Сибір.
Що сили точать, серце крають
Тупим залізом чорних ґрат...
Га не забули, пам'ятають
І Третій відділ, і сенат,
І тут — Іркутський губернатор...
Не сплять і друзі й вороги.
Та що він знав? Що міг він знати
В снігах, в тюрмі, в кільці тайги?

Що голос правди, повен сили,
Звучав, міцнів, прибоем бив.
Устами Заходу, Росії
Жандарма-деспота ганьбив,
Самодержавця, що всесильно
Душив свободу до кінця,
Що, мстивий, убивав повільно

В сибірській каторзі борця.
Що краще бути раз убитим,
Ніж без кінця, щодня, стократ.
Що «визволитель» перед світом
Встає, як інквізитор, кат...
Та голос правди, повен сили,
Прибоєм бив, міцнів, звучав,
Устами Заходу, Росії
В неволі в'язня захищав
Вілюйського.

Що біль страждання
Дружину змучили, синів...
Дружина подала прохання
У руки тим, хто суд вершив.
Але й цього було замало,
Щоб вирвати його з лісів.
Бо в и щ е ждали і жадали,
Щоб с а м «злочинець» попросив,
Щоб в і н до них звернувся в г о р у.
Щоб словом, підписом своїм
Смирнення виявив, покору.
І хоч отак, нехай хоч цим
Свій «злочин» визнав...

Вже ж не з криці:
Поманим — згодиться... І ось
В Іркутськ депеша із столиці,
З Іркутська далі... Почалось.
І докотилось від сенату
Аж на вілюйські береги.
Але про це чи міг він знати
В кільці безмежної тайги?
І, певно, Винников старання
Приклав чимало, щоб домчать
В Вілюйськ. Летів, як пташка рання,—
Начальству ж треба слугувать...
І ось у в'язня вже прохання,
Лишилось тільки підписать.
І полетить до Петербурга,
Щоб волею прилинуть, щоб...

А він читає раз, удруге
І ще читає, морщить лоб.
Полковник бачить: підточила

Завчасно каторга. Блідий,
Глибокі зморшки під очима
І на чолі. Старий, худий.
Вже й сивина сніжком втрусилася...
Але вселяє переляк
Яксь страшна від нього сила.
Про що він думає?.. Так, так,
Про що він думає?

...От... воля...

Прикласти підпис, повернуть.
І вже можлива інша доля,
Там, де сини, де друзі, Оля...
Туди, туди, можлива путь.
Ну, що ж чекаєш? Поступися.
Ось жде він, «волі» посланець...

Це значить, підписом зректися
Того, за що безстрашно бився,
За що на каторзі томився,
Це значить, підпис — і кінець.
Це значить, перед всім народом
Жандарми можуть заявлять,
Що Чернишевський здався, згоден
Від переконань відступить.
Що з рабовласниками миром
Полагодив, щоб пута знять.

Це значить — значить, смертний вирок
Своїм ідеям підписати.
От з чим жандарми в душу лізуть!
Та ні! Він буде просто йти.
Ні, ні! І т а к він не принизить
Своєї правди й правоти.
Ні! Він отак не купить волі —
Нехай до днів останніх тут,
Хай старість, ревматизм, скорбут...

XI

...Відав жандармові поволі
Прохання.

Ч е р н и ш е в с ь к и й
Дякую за труд.

Винников
Але... я вас не розумію...
Ви повертаєте мені...
Я маю впевненість... надію...
Помилують... Ваш підпис...

Чернишевський
Ні.

Винников
Ні?.. Стільки мук перетерпіти...
Й тепер, коли можлива путь...
Ні! Відмовляюсь розуміти.
Не розумію.

Чернишевський
Може бути.

Винников
Ну, що ж... Тут марні умовляння.
Та й не під силу це мені.
Але подумайте! Прохання
Не привезуть удруге.

Чернишевський
Ні.

Та я й не завинив нікому,
В Росії знають всі про те.
Просить помилування — в чому?
Я висланий лише за те,
Що голова моя — не зовні —
На іншій зроблена манір,
Ніж в щі голови чиновні,
Що їх думкам наперекір
Свої, не їхні думи носить,
Свої бажання. Але тут
Хіба помилування просять?
Іще раз дякую за труд.

Винников
Тоді я прошу вас останнє,
Як доказ... що я довгий час...
Тут...

Чернишевський
Розписатись в прочитанні?
З готовністю. Це вже для вас.
І в цьому, певен, не покаюсь.

Чорнило і перо несе.
Читав. Прохати відмовляюсь...
І підпис:
Чернишевський.

Все.

Полковник вірив і не вірив:
Щоб в'язень, змучений, так міг...
Він поглядом старого зміряв
Раз, вдруге з голови до ніг.
Але під в'язня оком гострим
Здригнув, раптово відвернувся,
Відчув — якийсь проймає острах...
Навкруг востаннє озирнувся:
Орла побачив на острозі,
На в'язня глянув ще. А він
Уже в альтанці на порозі
Киває: «Я тут не один».

XII

Багристий захід промінцями
Уже фарбує хмарок гурт.
І привидом поміж хлівцями,
В тіні тинів і бідних юрт
Зник Винников, немов розтанув...
Повільно плив потік годин.
І западав, кінчався, канув
Вілюйський день. Іще один.

П'ЯТА ГЛАВА

I

Сповільненим життя потоком
Час сторінки перегорта
За тижнем тиждень, рік за роком
Ідуть невольничі літа.
Це ж скільки їх отут зарито
В безплідний ґрунт? І скільки ще...
Нащо лічити, вередити
Сердечну рану — й так пече.
Ніч день змінє, весну — літо,
За ним зима, буранів спів...

Прожито стільки, пережито,
А от — неначе і не жив.

Але думок і волі вияв
Хіба це не життя? Хіба
Не кожен день він діяв, діяв,
І кожен день цей — боротьба.
Хіба і перший і останній
Не їй він подих присвятив?
Хіба в неволі, у вигнанні
В заковах руки опустив?
Хіба не на полях Росії
Він зерна правди наливні
З Некрасовим, Шевченком сів
На віковичній цілині?
Для тебе, змучений народе,
Ту піднімали цілину.
Він вірив, вірить — будуть сходи:
На добрім сіялись лану.
Ні, вкарбувала кожним кроком
Незгладний слід його хода...
За тижнем тиждень, рік за роком
Минають каторжні літа.

II

Давно перевалила північ
За дальні снігові вали.
Уже б співали треті півні,
Якби вони десь тут були.
Але нема. Нема й не чути
Їх бадьористих голосів...
Всю довгу ніч не міг заснути:
Писав, ходив... А це присів
На ліжку. Згадкою втішався:
Згадав дружину і синів.
З кимсь у думках посперечався,
З кимсь до ладу погомонів —
І легше. За вікном сувора
Зимова ніч сніжком несе.
Як вісті йдуть сюди нескоро,
Як пізно дещо, хоч не все,
Він узнає в краю забутім.
Тут все «строжайше», все — секрет.

Ісправник знає, що якутам
Живеться добре й без газет.
А раптом хтось приїде — зразу
Усі на ноги. Хто такий?
І вже схопити ждуть наказу
Урядники і козаки.
З Якутська? А про що клопоче?
Один? А може, десь з людьми?
А може, визволити хоче
Він Чернишевського з тюрми?
І в'язня так уже пильнують,
І стільки обшуків за рік...
Вночі не кашляє — не чують,
Вже заглядають: чи не втік?
А він походить, сяде, пише.
Написане зібгає в жмут...
А зашморг каторги тугіше
Стискає шию, як хомут.
Не хочеться з гірми-кімнати
Виходити,— слідом ідуть...
...Ох, думи, де вас подівати?
Заснути б. От якби заснуть...

III

Давно вже свічка догоріла,
Погасла на столі. Давно
Мутною плямою сіріло
Сніжком притрушене вікно.
Його ж, безсонного, в полоні
Тримав думок мінливий рій.
В коліна лікті, на долоні
Схиливсь, застиг, як неживий.

Давно... І не згадять, коли то
Він вперше тут проклав сліди.
Давно і те минуло літо,
Як Винников прибув сюди.
Тоді орли тут клекотіли,
Людські тривожачи серця.
Та більше, бач, не прилетіли —
Знать, кращі в світі є місця.
Ім що: махнув крилом широким —
Вже інший край, земля не та...

...За тижнем тиждень, рік за роком
Ідуть невольничі літа...

IV

А в серці більше й більше часом
Нанесених болючих ран.
Уже давно помер Некрасов.
Борець. Соратник. Ветеран.
Жаль серце ранить. І від болю
В якімсь тумані все пливе...
От тільки він іще в неволі,
На засланні, але живе.
Живе. Не час іще вмирати —
Боротись! Що б там не було...
Либонь, цареві і сенату
Здається — їм живе на зло...
Нема Некрасова. Незмірно
Велика втрата для Русі.
Як горювали лицемірно
І як раділи «слуги вірні»,
Оті «брати убогих» всі...
Щемить у серці. Друг повіки,
Поет великий одспівав...
...Приліг. Склепилися повіки.
Аж на світанні задрімав.

V

Який морозний, повен світла
День розгулявся у дворі.
Немовби й камера розквітла
В яскравих полисках зорі.
А за вікном який світанок,
Яка пороші білина!
Це ж перший березневий ранок,
А в березневі дні весна
Іде з теплом на землю руську,
Збиває паморозь з гілок.
Тож і в північному Вілюйську
Відчувсь її далекий крок.
Вночі ледь-ледь сніжком трусило,
А це — і вітерця нема.
Уже не та, не повносила,

Вже поступається зима.
Вона іще міцна, не квола,
Та вже її недовгий строк...
Відкрились двері.

— Єсть Нікола?

— Єсть, єсть. Заходьте на чайок!
Бач, як прокравлись, і не чути,
Мисливці! Що там і казати!

Вони ж, мисливці,— три якути,
Зайшли, всміхаються, стоять.
— Сідайте! — Їм незручно ніби,
Вони постоять. Звичні ж, бач.
Це хутро привезли і риби.
Забрав купець. Ото багач!

Тріщить під чайником скіпчина,
Смачним попахує димком.
Всі на ослоні сіли чинно.
Шапки в руках, сидять рядком,
Розмова в'яжеться поволі,
Все більше скарги — трудно їм.
Усе розказують Ніколі,
Всім горем діляться своїм.
Злиденні — ледве душі в тілі,
Життям утомлені, худі.
Та він, ув'язнений, чи в силі
Допомогти їм у біді?
Зате обсудиць, дасть пораду,
Куди звертатися за чим.
І всі якути бідні радо,
Здолавши дальню далечінь,
З довір'ям щирим на обличчях,
Знаходять до Ніколи путь.
З усіх наслегів дальніх, ближчих
Його провідати ідуть.
Ну, їм пора уже. З-за столу
Усі разом встають рядком.
Своїм розкажуть, що в Ніколи
Був з хлібом чай і з молоком.
Пора. У них багато діла,
Їх жде отой багач купець.
Їм вся громада доручила
Купити порох і свинець.

А там жінкам якогось краму,
Намисто донечці скляне
Чи хустку. І в дорогу прямо,
Якщо пургою не сипне.
Перед від'їздом випить трохи...
— Ні-ні, в шинок і не ходіть.
— А щоб не збитися з дороги.
— Щоб не замерзнуть.
— Ну, глядіть!

А то не будем жити в мирі.—
Потиснув руки.— Ну, щастя.

...Які вони сердечні, щирі,
Людської скільки простоти...
Які убогі... Серце болем
І горем обпекло за мить...

VI

За вікнами, за частоколом
Не ранок — полудень горить.
І ніби в камері тепліше
В цей перший з березневих днів.
Одягся. Вийшов. Легко дише.
Між юрт, похилених тинів
Іде собі по свіжій стежці
Все далі, далі навпростець.
Зустрівсь якут в благій одежці,
З крамниці виглянув купець.
Все далі... Вже й вертати б треба,
Бо хоч деньок і осяйний,
Хоч сонце саме серед неба,
Але мороз іще міцний.
Таки всерйоз, а не жартливо
За руки цапає, за ніс...
Став Чернишевський: що за диво!
Чи в кучугуру хто заліз?
Живий — ворушиться поволі.
Встає... В якусь біду попав.
А може, хворий, ноги кволі?
Таки підвівся... Знову впав.
І Чернишевський слідом свіжим
До нього кинувся. Підбіг.
Ну, так, мисливець, з тих, з приїжджих.

Що з ним? Сидить, ковтає сніг.
Щось розказати хоче...
... — Випав...
З грошима випав... не знайду...
От випив... Ну, так що ж, що випив...
Свою запив... свою біду...
— Ну-ну, вставай, вставай.—Ходімо.—
Підвів, підтримав. А під ним
Намоклий гаманець з грошима,
Шнурком зав'язаний брудним.
Забрав, сховав.—

Отак певніше.

Проспишся, цілі поверну.—
Якут затихнув, важко дше.—
Тепер ходім. Отак. Ну-ну...
Держись, доберемось до гурту...
Ех, у сивусі не втопнись
Твою біду...— Довів до юрти,
Сказав хазяйці: — Хай поспить.

VII

...Зайшов у юрту вже надвечір.
Стояв, мовчав,— не йшли слова.
Якут сидів, зігнувши плечі,
Схилилась низько голова.
Поглянув пильно, випувато,
Немов просив: «Не докоряй...»
— Ну, що ж, скажи, пропив багато? —
Махнув рукою: — Не питай...—
І нижче голова схилилась,
Аж застогнав.

— Я б не питав,

Та тут ось дещо залишилось,
Візьми.— І гаманець подав.—
Сховай. Та не збивайсь з дороги,
Не пий, загинеш без пуття.
— Вони?!

— Вони.—

Якут у ноги.

— Ти врятував мені життя.
Ти!..— І тремтячими руками
Червінці розділив навпіл...—
Візьми... Ти добрий з бідаками...

Візьми... просить не маю сил...
Ти...— Чернишевський взяв під руку
Якута.

— Встань. Нащо мені.
Хай буде це тобі в науку.
Та не візьму. Сховай. Ні-ні.
— Ну, хоч оці... От... хоч третину...
— Сховай. Та ні, не в рукаві.
Отак.— І гладив, як дитину,
По посивілій голові.

VIII

...Йшов тихо-тихо до острогу.
На юрти, на глибокий сніг,
На свіжовтоптану дорогу
Загравою багрянець ліг.
І слалась пасмами іскриста
Вечірня в далину зоря...

IX

...В столиці бомба терориста
Скарала у цей день царя.

ШОСТА ГЛАВА

I

Шумить, гуде тайга зелена.
Удень жара, вночі туман.
Несе в тайзі сибірська Лена
Суворі води в океан.
Не раз, не два, зібравши сили,
Немов сорочку гамівну,
Вона ламала і трощила
Свою одержу крижану.
Не раз, не два, не десять навіть
У грі гриміла весняній...
Та в'язневі з Вілюйська плавають
Ще не доводилось по ній
Ні в штиль, ні при попутнім бризі —
Попутних не було вітрів.

Ото як завезли по кризі —
В Вілюйську й старість він зустрів.

Царя убили, поховали,
Та з ним не поховали зло.
А другого коронували,
І все по-давньому пішло.
І в'язень під недремним оком
Диханням грів вілюйський лід...
За тижнем тиждень, рік за роком —
Так ще минуло двоє літ.
Один, одрізаний од світу,
Терпів оту наругу й зло
В тайзі, де сонно все повзло...
І ще одне кінчалось літо.
Враз — сонне царство ожило.
Як потривожена казарма,
Чинівний виструнчивсь Вілюйськ —
З Іркутська прибули жандарми.
Сказали в'язневі: — Г о т у й с ь...

II

Ледь шепотить тайга зелена,
Та шепіт той далеко чуть.
Несе тисячоверста Лена
Вість: Ч е р н и ш е в с ь к о г о в е з у т ь.
Везуть на шітику водою,
Бо кіньми ж довго й не з руки.
І чують, змучені бідою,
Цю звістку села і станки.
Вона летить, як на світанні
Проміння блиском вогнеvim.
Цю звістку чують на засланні
Ті, що учителем своїм
Звуть Чернишевського по праву,
Всім утискам наперекір,
Що за його велику справу
Пішли на каторгу в Сибір.
Летить не громовим ударом,
Але жандарми мечуть грім —
Ніяк не зрозуміть жандармам,
В конвой приставленим над ним,
Звідкіль цю таємницю знає

Увесь Сибір. Як сміє знати!
Бо ж Чернишевського немає,
А є секретний № 5
Злочинець.

І його по Лені
Везуть на шітику вони...
Шумлять, шумлять ліси зелені,
Тайга не знає тишини.
І вість промінням на світанні
Летить, летить у всі кутки...

III

В станку приленському в чеканні
Сидять цареві ямщики.
Блищить вікно, протерте, чисте,
На нарах сіна добрий жмут.
Святкове щось і урочисте
В цей бідний зазирнуло кут.
На плитці свіжа юшка рибна,
І в горщику парує щось.
От стіл би ще заслать потрібно,
Та скатертини не знайшлось.
І все ж якась настала зміна,
Мов відступили злидні злі.
Ще не розрізана хлібина,
І купка солі на столі
На білій з лиштвою хустині,
І глечик квасу — їж і пий.
Сидять господарі гостинні,
Ждуть —

гість прибуде дорогий.
Стрункі модрини за стіною
Ледь-ледь помахують гіллям...
Мовчать господарі. Їх двоє,
А третій в березі. Він там
Вартує. Там човни, і коні,
І все, що треба в дальшу путь.
Тут, на своєму перегоні,
Вони з самої ночі ждуть.
Усе як слід приготували,
Щоб без усяких перешкод
В і н далі їхав. Далі й далі.

Щоб бідний захистить народ.
Щоб не затримувався, їхав
Туди, у Петербург таки...

IV

Удвох поміж собою тихо
Загомоніли ямщики.
— Я от що думаю... чи чуєш?
Хай поспішає він, та хай
Спочине тут і заночує.
Давай запросимо.
— Давай.
— Нехай життя побачить наше...
— Та надивився, певно, й так.
—...і хай цареві все розкаже,
Як тяжко мучиться бідак.
Як у труді, в біді конає
Отут, в безмежжі глушини...
— Цар знає все це й сам.
— Не знає!
Царя обдурюють пани!
Пани... Вони ж до нього ближче,
Цар правду б знав, та їх — стіна.
От Чернишевського і кличе...
— Панам, царям — одна ціна.
Від них і стогне вся Росія.
Хіба це можна затаїть?
— От Чернишевський все й розкриє,
За правду ж все життя стоїть.
Цар все повинен знати і відати...—
Десь за вікном долинув крик,
Немов з провалля: — Ідуть! Ідуть!..—
Не доказав старий ямщик.

V

Ні, не збирались ночувати.
Жандарм сказав: — Прогаять ніч!
Ні. От спочить, почаявати,
Перекусити — інша річ.—
Він був привітний з ямщиками:
Сам зразу жартом їх зустрів,
Сміявся сам, махав руками,

І сам сигару закурив.
А ямщики й тому вже раді,
Бо ж чують лайку день при дні.
— Сідайте! — Сам, як по команді,
Сів на мошистім валуні.
Та ямщики стоять. Як можна,
Щоб при начальстві та посміть...
На Чернишевського побожно
Всі поглядають. Він стоїть,
Зняв шляпу, опутив поволі.
В волоссі — пасма сивини.
Літа. Та ще літа неволі,
Тюрми — не молодять вони.
Худий, сутулий. Що ж, не диво.
Його дорога нелегка...

Старий ямщик вклонивсь поштиво:
— Покірно прошу до станка.

VI

Станок зустрів так гостинно!
І запашного сіна жмут,
І біла з лиштвою хустина,
І світлі, чисті вікна, стіни,
І хліб...

Та тільки страж постійний —
Жандарм веселий — тут як тут.
Непрошений ввалився слідом
І вже господарює. Сам!
— Ого! Та тут смачним обідом
Лоскоче ніздрі! Що ж то там?
Гаряча юшка! Ах, до речі!..—
Ямщик вклонився:

— То — не вам.—

І очі опутив старечі,
І одійшов.

— Як смієш! Хам!

Та я!..—

Ямщик розпростав плечі
І чітко вимовив: —

— Не вам.—

На мить жандарм немов прив'янув.

І раптом тупнув:

— Ну ж! Ну, дам!..—

На Чернишевського поглянув,

Осікся.

Гордо вийшов.

Сам.

VII

Мовчанням скована хвилина

Тяглася важко, без кінця.

Та ось від берега вже лине

Жандармів голос:

— На місця! —

І Чернишевський уклонився:

— Спасибі вам. Пора плисти.

— А може б, сів та пригостився?..

— Я не на волі.

— Ну, прости.

Прости, Гавриловичу. Бачив

Життя народу — не забудь.

Не тільки очі — серце плаче.

Ти все розкрий... Щаслива путь...

Заступник наш... Людська надіє...

Дай боже многих, многих літ...

VIII

...Високий берег. Вечоріє.

По Лені золотиться слід

Вечірніх хмар. Назустріч ночі

Відходить човен в тишині,

Зникає в дальній даліні...

А ямщики:

— Прощай!..—

шепочуть,—

Прощай!..

IX

Та не в столицю, ні,

Не в Петербург його жандарми

Везуть. Є закутки глухі.

Йому готові інші ярма,
Скували інші ланцюги.
І сподіватися даремно:
Не побратати волю й гніт,
Не примирить непримиренне,
Не поєднать вогонь і лід.
Хай був би хворим, неспроможним
Ходити — їм він був страшним.
Його боялися вельможні,
Бо знали, що Росія — з ним.
І лютувала чвань дворянська.
І, зачерствілі в кривді й злі,
В нову неволю, в астраханську,
Його сатрапи одвезли.

Х

О Волго! Він щасливий знову
Тебе побачить восени.
Ти перша пісню колискову
Йому співала в давні дні.
Ти в устремлінні непоборна
В путі далекій. Так і він
Не підкорився силам чорним.
Ріка російська, він — твій син.
Він пив цілющу, волошкову
І синь твою, і далечинь.
З неволі сіяв мудре слово,
Сталив, як зброю поколінь.
Він знав — ще зашумить колосся.
Сіяч — не гнувся від недуг...

ХІ

Він навіть і тоді боровся,
Як від царя й царевих слуг
Уже не жити, а вмирати
Йому дозволено було
У рідний виїхати Саратов.
Життя на боротьбу вело.
І хай в цинічності одверті,
Пани з сенату — вища знать —
Шиплять: «Поїхав умирать...»
Нехай! Не лизоблюдам знать,

Що геній недоступний смерті.
Що він в глибінь століть заглянув,
Шлях світлий людству намічав,
Що вже в ті дні юнак Ульянов
Його любив, читав, вивчав,
Щоб гартувать єдину з партій,
Що стане прапором століть.
Що вже над ним в незмінній варті
Безсмертя з славою стоїть.

1954

СПОЛОХ УНОЧІ

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

Ми хочемо взяти з минулого
вогонь, а не попіл.
Жан Жорес

Частина перша

I

У величезній приймальні перед царевим кабінетом камер-лакей, сяючий у золоті позументів, суворо-поважний у сивині своїх гвардійських бакенбардів, гасить останні свічки в канделябрах. Як солдатів, рівняє в строгий стрункий ряд уздовж стін стільці з високими спинками. Нечутно проходить по килимах приймальні, побожно-напружено зупиняється біля високих, важких, на дві половини дверей у царів кабінет. Прислухається. Тихо.

Так само за звичкою обережно-тихо, як і камер-лакей, до приймальні заходять високі державні чини: міністри, таємні радники, генерали, князі. Це установлені самодержцем ранкові години прийому.

Спершу увійшло двоє, потім один, потім ще один...

Камер-лакей, що почуває себе не нижче будь-якого міністра, величним рухом голови показує на двері царського кабінету, знаком попереджає, щоб було тихо.

Високі чиновники-урядовці мовчки жестами відповідають, що вони, мовляв, розуміють.

Один з них, обсмикуючи формений мундир, наближається до камер-лакея, таємниче показує на двері царського кабінету і майже шепоче:

— Вже тут?

Камер-лакей відповідає більш упевнено і голосніше.

— Так точно.

До розмови з робленим захватом приєднується другий відвідувач.

— Як і завжди зрана
Потребами, турботами держави
Піклується невтомно.

Його ніби продовжує, а насправді перебиває третій. Дещо зверхньо він говорить, мовби сам до себе, але це неприхований виклик попередньому. Між ними виникає суперечка.

— Бо Росія

Не тільки десь там дикі вятські нетрі
Із тисячею виморочних душ —
І м п е р і я! І цар у ній — один.
— О, я вас добре зрозумів. Одначе,
Я маю не лише ті вятські нетрі,
Що ви їх зволили згадати. Маю —
Тамбовські, курські. Маю — малоруські
Від матінки Єкатери́ни...

— Знаю.

Не знаю тільки, що нащадкам вашим
Лишиться з них.

— Все те, що царська милість

Лишить мені, те я і їм лишу.

От так. Бо я царів слуга покірний,
Не рівня лібералам... Все, що маю,—
З усім його величності належу.

— Іще й приумножаєте.

— А як же!

Багатство до багатства йде.

— Щоправда

Казна його величності від того
Не багатіє, а якраз настільки,
Як ваша власна вироста,— скудіє.

— Що хочете ви цим сказати? Соромтесь!

— Ви ж — не соромитесь. А що, як раптом
Все ваше та не вашим стане. Га?

— Ви натякаєте на бунт?

— На слідство.

— Дограєтесь ви із своїм зухвальством,
Дограєтесь, кажу вам...

Між ними стає генерал. Він хоче припинити наростаючу суперечку.

— Я щоденно,

І то, завважте, щиро! — дорікаю

Собі за те, що мало для держави...

В голосі його дзвенить метал патетички.

Злочинно мало! я і всі ми робим.

Він указує на двері царського кабінету. Патетика наростає.

Ось! Він нам приклад!

Але всю його патетику спускає на землю іронічне зауваження
ще одного з присутніх.

— І, проте, щоденно
Це вам не заважає роз'їздити
З візитами. А ввечері — французький
Театр. З театру — затишна кімната
У ресторації...

Улещений генерал аж закаблуками грайливо пристукнув.

— Ну, щò ви! Щò ви!
В мої літа!

Увійшов новий відвідувач. Це — князь. Його поява вносить
якусь розрядку в поведінку присутніх. Князь тримається
більш ніж інші впевнено і невимушено. Ця невимушеність
зразу ж позначається і на вигуках присутніх, що зустріли
князя.

— О! Ваша світлість!
— Князю!
— Щасливий бачити вас, князю!

Свою визнаність князь сприймає, як належне. Розмову веде
дещо павіть грайливо. Інші намагаються підтримувати зада-
ний ним тон.

— Сподіваюсь,
Я ще не запізнився.
— Що ви, князю!
— Ви завжди нам були взірцем у всьому,
Тим паче в пунктуальності.
— Невже я
Такий, як німець, пунктуальний?
— Щò ви?
— Ви пунктуальні, як російський князь!
— М-да. Відповідь достойна дипломата.
Враз видно, що в Європі побували.
Давно з Голштинії?
— З Парижа!..
— Т-с-с...
— Чому?

Князь переходить на підкреслено навмисний шепіт.

— Любов його величності до німців
Така ж, як до французів нелюбов.

В нас визнають лише одно французьке —
Театр. Все інше бунт і вольнодумство.

Ледь помітний уклін і князь відійшов від співбесідника, давши цим зрозуміти, що подібних розмов більше не веде. І так, мовляв, далеко зайшов. Досить весело звертається до одного з міністрів.

— Ви з чим?

— Я, власне, міг би й не з'являтися.

— А все ж?

— Ну, раптом государ ізволить

Щось запитать.

— А раптом не ізволить?

— На очі їх величності потраплю —

І досить з мене.

— Ну і з мене досить.

Сповнений зневаги князь круто відвернувся.

Ще один відвідувач — таємний радник. Це невисокий з рожевою лисиною товстун. Він розгублений і наляканий. Хусткою витирає піт. Великий портфель, мов живий, все хоче вислизнути з-під його лівої руки. Уніформа на ньому нова, але залежана, видно, давно не вживана, він уже аж виріс — у товщину — з неї. При його появі всі на якусь мить замовкли, з несподіванки певно. Він пройшов аж у кінець приймальні, крадькома перехрестився.

— О господи, чи у моїх це силах

Ставати перед світлі царські очі.

Що я скажу?

Ті, що ближче до нього, співчутливо його підбадьорюють.

— Обійдеться.

— Нічого.

Він ще боязко, але вже з надією озирається: вельмож скільки! І всі вище від нього чином... Між присутніх, що так дещо іронічно, дещо співчутливо зустріли прибулого, знову виникає розмова. І то на його адресу.

— Таємний радник навіть більш, ніж треба,
Хвилюється.

— Та ж він, либонь, уперше

По тому, як помер його патрон,
Сьогодні на прийом до государя
Доповідать з'явився.

— У міністри
Крок перший робить.
— Ну, куди йому.
— Чому ж, той німець був і цей...

Гордо-впевнений князь своїм втручанням у розмову вносить несподівану жвавість.

— Таємний радник
Міг на прийом прибути і пізніше
Годин на дві, на три і то устиг би
Не пропустить свою останню чергу.
— Боявся запізнитися.

— Певніше —
Гульнувши, сплутав з ніччю день і просто
Із Невського сюди примчав, урвавши
Нічні свої пригоди. І додому
Забіг лише, щоб захопить портфель.

Між присутніх прокочується хвиля сміху. Навіть сам таємний радник винувато посміхається.

Раптом на дві половини розчиняються грізні двері царського кабінету. У дверях на весь свій велетенський зріст — цар.
У погляді його крижаний холод.

— Що тут за гамір?

Сміх обривається. Всі застигають. Таємний радник не в силі стримати свій панічний переляк. Він ні живий, ні мертвий. Губи його беззвучно ворухаються, руки тремтять. Він намагається виструнчитись — портфель падає з його рук, папери розсипаються.

Нова хвиля сміху.

Кількома рішучими кроками цар опиняється посеред приймальні. У погляді його, крім крижаного холоду, — гнів.

Навіть сміх? Не бачу
Смішного в тім, що підданий стрічає
Із почуттям таким свого царя.
Дивуюся.

Мертва тиша. Цар робить знак камер-лакею. Той дресировано кидається до таємного радника, збирає папери. Цар, не подарувавши поглядом, обминає високих вельмож, наближається до таємного радника.

Тебе приймаю першим.
Иди за мною.

І по-гвардійськи прокрокував у кабінет.
Камер-лакей втиснув портфель у руки таємному радникові, що й досі не встиг іще отямитись.

— Ну! Ідіть! Чого ж ви!
Царева воля — є царева воля!

Останнє більше стосується всіх присутніх вельмож, аніж таємного радника, якого він уже під лікоть провів через усю приймальню, майже силою вштовхнув у царів кабінет, зачинив за ним двері і сам став при дверях, як кам'яний страж.
Мить непорушної тиші.

Потім хтось зітхнув. Потім хтось сказав:

— Одначе...

А за ним і інші:

— Що — одначе?

— Що господні

Путі неісповідимі.

— Щастить же!

— А ви вже заздрите.

— Хто? Я? Та що ви!

То був би гріх, якби я заздрил. Досі
У всіх ділах мені, хвалити бога,
Щастило.

І знову голос князя:

— На Русі давно відомо

Кому щастить. Є й приказка така.

— Уклінно дякую вам, князю.

— Не про вас я.

Про нього...

Князя попереджають:

— Шеф жандармів!

У повній красі своєї зловісної синьомундирної форми — шеф жандармів. Він точний. З його появою б'є годинник.
Князь обертається до нього з легким поклоном.

— Дуже радий

Вас бачити, мій графе! Ось де точність!

Ви істинно годинник, по якому

Іде імперія.

Шеф-жандарм стримано вклоняється.

— Його величність

Ще не приймає?

— Навпаки — приймає.

Шеф-жандарм звик бути першим — він здивований.

— Хто ж т а м?

— Таємний радник... від фінансів,

- Як? Ваші жарти, князю, недоречні.
 — На жаль...
 — Та ні! Раніш від мене й вас?
 — Царева воля — є царева воля.

Ніби за якимсь таємничим сигналом камер-лакей розчиняє двері царевого кабінету, випускає таємного радника, сам зникає в кабінеті.

Таємний радник на мить затримується біля дверей царського кабінету. Це вже зовсім інший таємний радник. Гордий і сяючий, ніби аж вищий на зріст, упевнено пройшов він між вельмож. Зверху поглянув на князя, ледь уклонився шеф-жандарму. Вийшов.

І знову мить напруженої тиші.
 Затим хтось кашлянув. Хтось протяг:

— Так...

Потім почулось:

— Буть йому міністром!
 — Догодив!

І прорвало:

— Буть графом!
 — Щиру виказав покуру!
 — Гм... Щиру. Бестія хитрюща.
 — Німець!
 — Вважайте — він уже міністр.
 — І граф!
 — Тепер посиплються чини і звання!
 — І ордени!
 — Ну, орденів не жаль.
 Щоб тільки не маєтки.
 — Буде графом,
 То будуть і маєтки.
 Ох, те графство!
 Воно йому, либонь, давненько сниться.
 — Сон збудеться, як бачите.
 — О князю,
 Не вам від того спокій утрачати,
 Все маєте — чини і ордени.
 — Не все. Я ще хотів би, щоб у німці
 Мене про і з в е л и.

Розчиняються двері царського кабінету. В дверях камер-лакей. Він дає знак шеф-жандарму. Шеф-жандарм швидко прямує до царського кабінету, находу кидає князеві:

— Я вас не чув.

На мить виструнчується перед дверима і зникає в царськiм кабiнетi. Камер-лакей зачинає за ним дверi.

II

Царiв кабiнет. За столом — ц а р.
Розчиняються дверi, увiходить шеф-жандарм. Робить кiлька крокiв вiд дверей, застигає. Дверi зачинились.

Ц а р

пiдвiв голову.

— Наблизься.

Шеф-жандарм чiтким вiйськовим кроком наближається. За певну вiдстань зупиняється перед царським столом.

І доповiдай.

Ш е ф - ж а н д а р м

Сердечно

Рад вашу iмператорську величність

Вiгати в доброму здоров'ї.

Цар робить ледь помiтний рух головою.
Шеф-жандарм переходить до справ. У його руках палiтурки з паперами.

Слiдство

Стосовно арештованих у справi братства

Кирила i Мефодiя, iнакше —

Украiно-слов'янського, що мало

За основну свою мету єднання

Слов'ян у федерацiю єдину

Із конституцiєю на взiрець французький,—

Закiнчено.

Ц а р

Продовжуй.

Ш е ф - ж а н д а р м

Пильний допит

Заарештованих нам дав можливість

Установити певно, що це братство

Не встигло ще пустити своє корiння,

Не встигло вирости. Нам пощастило

Ще в зародку знешкодити їх дiї

І їм покласти край.

Ц а р

І слава богу.

Вам пощастило, що знайшовся вірний
Слуга наш царський і серед студентів
І повідомив про крамольні дії.
До речі, хто він?

Ш е ф - ж а н д а р м

Олексій Петров.

Студент із Київського університету
Святого Володимира. Насмілюсь...

Ц а р

Продовжуй. Що ж ти?

Ш е ф - ж а н д а р м

Названий Петров

Звернувся з клопотанням, у якому
Всепідданіше просить, щоб на службу
Зачислили його до нас у Трете
Відділення. Постійно.

Ц а р

Сподіваюсь,

Ти розумієш, що, розкривши смуту
Народжувану, він свою цим вчинком
Всепідданішу ствердив співпричетність
До Третього відділення. Лишилось
Оформить це, і тільки.

Ш е ф - ж а н д а р м

Розумію.

Ц а р

Ну — далі.

Ш е ф - ж а н д а р м

Із затриманих у справі братства

Кирила і Мефодія, інакше —
Україно-слов'янського, одверто
І покаянно визнали провинність —
Поміщик Білозерський, Костомаров,
Куліш, студент Андрузький — всі з глибоким
Розкаянням несуть свою повинність
І запевняють в вірності.

Ц а р

А справді?

Скажи, ти — довіряєш їм?

Ш е ф - ж а н д а р м
Довір'я,

Яке даруєте мені ви, ваша
Величність, мій обов'язок, посада
Мені не дозволяють довіряти.
Я зобов'язаний все перевірить,
Все врахувати, навіть передбачить
І тільки потім висновок робить.

Ц а р

І — що ж?

Ш е ф - ж а н д а р м

Вся попередня поведінка
Поіменованих осіб, ґрунтовно
І по деталях вивчена, серйозні
Дає підстави розглядати їх
І розуміти, як людей не здатних
На дерзосні чи на рішучі дії,
Спрямовані насупроти устоїв
І єдності імперії.

Ц а р

Одначе

Вже наміри були.

Ш е ф - ж а н д а р м

Вони уклінно,

І є підстави певні припускати —
Всі щиросердно просять це вважати
За їхню помилку гірку. Клянуться,
Що жоден з них і в помислі не мав,
Не те що в справжній дії, замахнутись
На непорушний у державі устрій.

Ц а р

Хай навіть так. Все ж їх не слід прощати.
По мірі злочину — і міра кари.

Ш е ф - ж а н д а р м

Цю міру може встановити ваша
Величність?

Ц а р

Нам вони не суть страшні.
Що ти пропонуєш?

Ш е ф - ж а н д а р м
На різні строки
В губернії найдальші вислать. Благо
В імперії Російській є куди.
В Олонецьку, Саратовську, Казанську,
Архангельську...

Ц а р
Одначе сподіваюсь,
Ти не лишиш їх там на божу волю.

Ш е ф - ж а н д а р м
Під нагляд найпильніший. Все як слід.

Ц а р
Що далі?

Ш е ф - ж а н д а р м
Із затриманих у цій же справі
Незламну впертість виявив Гулак.

Ц а р
Він — хто такий?

Ш е ф - ж а н д а р м
З дворян. Учився в Дерпті,
Вернувся в званні кандидата прав.

Ц а р
Прав! Ось вони — права! Спочатку право,
А потім рівне право для усіх,
Однакове, мовляв, для дворянина
І для його холопа.

Ш е ф - ж а н д а р м
Між дворян
Вже є такі, що ганять, правда, потай,
Усе цивільне судочинство наше
І незаконним звать законний суд.

Ц а р
Суд? Я самодержавний, самовладний
Монарх в моїй державі. Я верховний
Суддя!.. І наді мною — тільки бог.
Він — мій суддя.

Ш е ф - ж а н д а р м
Дозвольте?

Цар робить стверджувальний рух головою.

Ш е ф - ж а н д а р м
швидко наближається на кілька кроків, стає впритул до столу і тоном доносу:

Князь Голіцин,
Так той вже навіть про адвокатуру
Висловлювавсь. Мовляв, адвокатура
Допомагала б у судах стоять
За справедливість.

Ц а р
Знаю. Ну, а ти як
До цього ставишся?

Ш е ф - ж а н д а р м
Я? Слава богу,
Без адвокатів досі управлялись,
І далі маю певність...

Ц а р
Ми — Росія.
Не нам учитись у Європи править
Державою. Та що він, князь той, дума!
От наслідки того, що між французів
У їх Парижах терся. Адвокати!
Він що, забув, що всі ті Робесп'єри,
Марати, Мірабо — всі адвокати.
І щоб я їх в Росії розплодив!
Не ждав від князя. Ні, не ждав...

Помовчав.

Так що?

Ш е ф - ж а н д а р м
Гулак уперто відкида причетність
Свою до братства, і на всі питання
У нього відповідь одна — не знаю.

Ц а р
А хто допитував?

Ш е ф - ж а н д а р м
І Бібіков, і Дубельт,
І я. Нічого не добились.

Ц а р
Може,
Одумається?

Ш е ф - ж а н д а р м

Мало в тім надій.

Ц а р

Яке ж прийняв ти рішення?

Ш е ф - ж а н д а р м

розкриває палітурки, подає цареві папери.

Фортеця.

Три роки Шліссельбурзької фортеці,

А потім у віддалену губерню,

Ц а р

пише резолюцію.

Щоб виправився в напрямі думок.

От так.

Ш е ф - ж а н д а р м

бере з царських рук підписаний присуд.

Окремо виділено справу

В окремих винуватого злочинствах

Поета і художника Шевченка.

Ц а р

обома руками впершись у стіл, подається вперед

Ну?

Ш е ф - ж а н д а р м

У його причетності до братства —

Важливого нічого. Але сам він

В найбільш важливих визнаній злочинствах,

Що виявились у писанні віршів,

Обурливих, зухвалих в вищій мірі.

В них він страждає муками України,

То вигадану ним її неволю

Плямує дерзновенними словами,

То, вольності козацькі пригадавши,

Підбурює до бунту кріпосних.

Все це у книжці з назвою «Три літа»,

Все — на малоросійському наріччі.

Кладе перед царем папери.

Замість того, щоб із благоговінням

І вдячністю до вашої особи,

Що викупить його, раба, із стану

Кріпацького допомогли...

Ц а р

Доволі.

Ти слідство вів? Допитував ти?

Ш е ф - ж а н д а р м

Дубельт.

Мені вже не було у тім потреби.
Злочинець з прямою, що межує
З зухвальством, все, що висловив у віршах,
Підтвердив усно і в писемній формі.
Мовляв, подібне він і чув, і бачив —
І в Петербурзі, і на Україні.
Він, слід йому таки віддять належне,
На допиті тримав себе одверто,
Хоч і без краплі каяття.

Ц а р

Одвертість

Злочинцеві цьому не зменшить карі.
Вже добре те, що своєчасно він
Знешкоджений, і дух його бунтарський
Не долетить до малоросіян.

Ш е ф - ж а н д а р м

Насмілюсь... Те, що він вже там посіяв,
Чим дерзосні оці в «Трьох літах» вірші
Насичені, відомо нам, у списках
Десь там гуляє, десь бунтує душі,
Що мріють про козацьку гетьманщину,
Про вольності і про колишне право
Державності. І пильно треба нам
Дивитись на Україну, українців,
Тих особливо, що читають, пишуть,
Що давнину розшукують козацьку,
Сиріч — бунтарську, і що простий люд
Підбурюють на бунт.

Ц а р

Не тільки нам,

А ще і після нас царям російським
І вірним слугам царським треба пильне
І гостре око на тих землях мати.
Там непокора вироста.

Ш е ф - ж а н д а р м

Я в Київ

До губернатора секретний лист

Підготував з наказом, щоб усюди,
По всіх містах, повітах і по селах,
Був нагляд певний, чи не залишились
Десь дерзосні цього Шевченка вірші,
Чи малороси не плекають нишком
Надій на незалежність пресловуту,
На самостійність. І щоб непомітно
І обережно все оце робилось,
Щоб переслідуваннями відкрито
Не дратувать гордливих малоросів.

Ц а р

Підготував! Так що ж ти час марнуєш!
Той лист негайно слід було відправить.
І то не тільки в Київ, а і в інші
Губернії малоросійські.

Ш е ф - ж а н д а р м
слухняно схиляється.

Нині ж

Веління ваше виконане буде.
І то негайно, невідкладно.

Ц а р

по паузі говорить ніби сам до себе — спочатку з холодною
іронією, а потім з наростаючою люттю
Смішно.

Російський імператор, самодержець,
Що в острасі тримає християнську
Європу і нехристиянський Схід,
Повинен в себе, у своїй державі,
Із непокорою вести війну.
Ось що дає освіта і свобода,
Ось звідкіля бунтівники, зухвальці,
Що піднімають голос за невольних,
За кріпаків, проти своїх законних
Правителів. Та і не тільки голос!
Вони готові й за сокиру взятись
І дати сокиру іншим, ці Шевченки.
І це в імперії, що змушує в пошані
На себе поглядать держави інші
І, відступивши вбік, давать дорогу.

Цар раптом встає. Шеф-жапдарм мимоволі відступає на крок
від столу.

Росія! Русь! Імперія! Могутня
У неділимості!

Ш е ф - ж а н д а р м
ледве встигає вставити.
Особа царська
Увінчує монархії могутність.

Ц а р
продовжує в нестримному піднесенні.
Ось де безмежжя справжнє для поетів,
Щоб показати свою патріотичність
І вірнопідданість! Держави сила —
Її правителі! І військо. Військо!
Ось де поезія! Ряди, шереди,
Вусата гвардія, піхота... Струнко!
За рядом ряд, за рядом ряд. Окраса!
Парад! Єдиний крок шереди солдатських!
Це насолода справжня! Навіть Пушкін,
А що там не кажи, хоч вільнодумець,
Але поет був справжній, я-то знаю,
Я сам був цензором його — читав!
Так, навіть Пушкін вмів красу побачити
В парадах наших військ. Чекай-но, як там!..
«Люблю... потешных...» Ні, не так. Ось як!

«Люблю воинственную живость
Потешных Марсовых полей,
Пехотных ратей и коней
Однообразную красоту...»

Повторює у замилюванні.

«Однообразную красоту...»

І продовжує:

«В их стройно зыблемом строю
Лоскутья сил знамен победных,
Сиянье шапок этих медных,
Насквозь простреленных в бою.
Люблю, военная столица,
Твоей твердыни дым и гром,
Когда полнощная царица
Дарует сына в царский дом
Или победу над врагом
Россия снова торжествует...»

Схопив зі столу папери, люто кинув їх на стіл.

А ц е й — що пише! Ти читав?

Ш е ф - ж а н д а р м

Так точно.

Ц а р

знову схопив аркуші.

Ось ті «Три літа»! Ось той «Сон»! Читав?

Ш е ф - ж а н д а р м

Так точно.

Ц а р

Ось... Зухвальству де межа!

«У нас парад! Сам изволит

Сьогодні гуляти!»

Нечувано! Росія ще не знала

Подібного. Це вже не просто дерзость —

Блюзнірство! Замах!.. І це — в нас! У нас!..

Знову читає з глумлінням.

«За богами — панства, панства

В сребрі та златі!

Мов кабани годовані —

Пикаті, пузаті!..»

Кинув аркуші.

Читав? Та він закінчений розбійник.

Нечуваний його одного злочин

За злочин мрійників отих із братства,

Всіх разом взятих,— тяжчий у сто крат.

Він ворог мій і ворог мого дому,

Його ім'я повинно бути забуте!

Де він? Де цей бунтар?

Ш е ф - ж а н д а р м

У казематі.

Ц а р

Міцний для нього треба каземат.

Читай!

Ш е ф - ж а н д а р м

швидко бере із своїх паперів потрібний, робить крок ближче до царя, читає.

«Художника Шевченко за сочинення
возмутительных и в высшей степени
дерзких стихотворений, как одаренного
крепким телосложением, определит
рядовым...»

Цар рішуче взяв аркуш з рук шеф-жандарма, пробіг очима, сів, пише...

Ніч. Каземат. Навскісний сніп каламутного світла крізь загразоване вікно падає на підлогу, протилежну стіну.
...определить рядовым...— байдужою луною звучить продовження царського присуду,—

...в Оренбургский отдельный корпус... поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений...

На подлинном собственною его императорского величества рукою написано карандашом: «Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать».

Саме в той час, як холодними монотонними краплями осіннього дощу б'ють слова присуду, в казематі починає ледь розвиднюватись.

Вирізьблюються на сірому тлі світання чорні ґрати дверей і єдиного вікна. За загразованими дверима силуети двох застиглих вартових. Довгі рушніці з багнетами в їх руках — як деталі ґрат. За ґратами дверей, що починаються майже від підлоги, довгий коридор.

Він, ніби продовження каземату, тільки ґратами відгороджене.

Сніп каламутного світла з загразованого вікна падає на в'язня. Він сидить на якомусь топчані біля стінці, обхопивши руками голову, упершись ліктями в коліна. Ось він відняв руки від голови, підняв чоло — молодий, живий Шевченко. Смуга світла вихоплює високе його чоло, шапку густого волосся, глибокі, повні життя очі.

Шевченко встав, пройшов по каземату, зупинився ближче до вартових, що видні вже не як силуети, а як солдати — старий і молодший.

Шевченко

Та й довга ж ніч.

Шевченкові слова ніби до самого себе, але — нікого ж нема — і вартові, хоч і боязко, та встряють у розмову.

Старий.

А вам усе не спиться?

Шевченко

Не спиться.

Молодший

От якби-то й нам не спалось!

Так тож скажіть, і на посту, й не можна,

А хочеться...

Старий

Воно завсідні так.

Що недозволено — кортить найбільше,
Чого не можна — хочеться, хоч плач.

Шевченко

Так-так. Завсіди, кажете. Який же
В обставинах таких шукати вихід?

Старий

Чого?

Шевченко

Як діяти в таких випадках,
Щоб вірно і по справедливості було?

Старий

Смирятись треба. Не давати волі,
Не потурать собі. Дай серцю волю,
То заведе в неволю, кажуть люди.

Шевченко

сумно схитує головою.

Це чисто, як про мене.

Старий

Все, що робиш,
Обдумуй ще до того, як зробити,
Щоб опісля не каятись.

Шевченко

І це

Про мене теж.

І раптом Тарас ніби скидає з себе отой тягар покори,
навіяний непротилеством вартового.

Ну, а коли смирятись
Несправедливо буде? І смирення
Лише розбестить тих, що перед ними
Смирились і схилились?

Старий

За смирення
Ні бог, ні люди не карають.

Шевченко

Люди?

Бувають всякі люди. От, наприклад,
Твій пан зганьбив твою дочку чи жінку,
Образив матір. І тоді смирятись?
Вартові довго мовчать.

С т а р и й
згодом, тихо, ніби з проханням.
Не велено нам розмовляти з вами.
Не велено.

І знову якась хвилина мовчання. Врешті

Ш е в ч е н к о
тихо.

Я чув, як ви вночі
Поміж собою тихо розмовляли.
Казали ви — колись панич із примхи
Занапастив, згубив дівчину вашу.
І ви з ножем пішли в палати панські,
Щоб розплатитися...

С т а р и й
І досі страшно,
Як те згадаю. Бог мене вберіг,
Що панича вже одвезли в кадети...

Ш е в ч е н к о
Не вас, а панича і кодрло панське
Від вашого ножа вберіг.

С т а р и й
Бог з ними.

Ш е в ч е н к о
Отож-бо й є, що з ними бог, за них.
Чому ж він не вберіг дівчину вашу?
За вас не заступився, не вберіг
Від каторги солдатської?.. Ще чув я —
Казали ви, що тут він, той панич,
Тепер вже офіцер?

С т а р и й
Казав, казав...

М о л о д ш и й
Отут би й розплатитись.

С т а р и й
Бог pomoже,
То й так забудеться колись.

Ш е в ч е н к о
От вам би
Отой панич, той офіцерик зроду

Нічого не простив. А сам, прощений,
Живе собі, гуля собі та шкодить.
Гадаєте, одну Ганнусю вашу
Згубив панок цей?

С т а р и й
Бог йому суддя.

Ш е в ч е н к о
Все бог. А ми ж коли судити будем?..

Чути, як десь відсувається залізний засув, дзвенять ключі
і тут же — важкий тупіт чобіг.

М о л о д ш и й
Т-с-с... Караульний! От заговорились...

Вартові застигають у непорушному мовчанні.
Коридором проходить жандармський офіцер, за ним
старенька жінка в чорному. Офіцер зупиняється, зна-
ком показує жінці почекати, сам зникає.
Солдати вартові полегшено зітхнули.

М о л о д ш и й
Не караульний. Ні!..

Ш е в ч е н к о
не зводить очей з чорної постаті жінки.
Якась старенька.
Стоїть, мов із хреста, сердечна, знята.

С т а р и й
Тюрма. Сюди із радістю не ходять.
Здалека, знать. Чиясь нещасна мати
Прийшла, добилась, випросила слізно
Побачення із отаким, як ви.
Яка на ньому там уже провина,
Те знать не нам. Її ж найбільше жаль.
Стражденниця. Отак і ваша десь.

Ш е в ч е н к о
поривно, аж вперед подався.
Ні, ні! Свою тюрму, свою неволю
Ні з ким я не ділю. Сам. Тільки сам...
Ні матері, ні вірної дружини...
Та, може, й краще. Так-от, як і в вас.

У коридорі з'являється жандармський офіцер, наказує
старенькій іти за ним, разом виходять, їхні кроки стихають.

С т а р и й
тихо до Шевченка.

Давно отут?

Ш е в ч е н к о
Недавно.

С т а р и й
Жалко волі

Утраченої?

Ш е в ч е н к о
О, коли б своєї
Лише, а то і вашої.

С т а р и й
Ми — що?

На службі ми.

Ш е в ч е н к о
Та тільки не на волі.
Неволя служба. І неволя дома.
Яка з них легша і яка лютіше?

С т а р и й
По-моєму, і та, і ця гірка.
Та можна звикнуть, притерпітись.

М о л о д ш и й
зітхнув.

Важко...

С т а р и й
Спочатку — важко. Але рік та другий,
Та п'ятий... От і втягся. От і звик.

Ш е в ч е н к о
Вже скільки літ в солдатах?

М о л о д ш и й
Я — четвертий.

С т а р и й
А я вже... скільки ж я?.. Уже й забув.
Було це, як отут у Петербурзі
Дворяни збунтувались. Декабристи.
Та і в моїм житті стряслось те лихо
З Ганнусею. Ото якраз тоді.
Це ж скільки буде?

Шевченко

Та уже за двадцять.

Старий

За двадцять. Так, немовби і не жив.

Шевченко

І не жили, мій друже. Всі ці роки
У вас украли. Відняли. Від бога
Дано вам жити й працювати на волі.
На ниві зораній ростити хліб
Для себе, для дружини і для діток.
Та ще для немічних, убогих духом
І тілом, що самі не мають сили
Орати ниву. А не для отих,
Що окрадають нас, що хліб насущний
Грабують наш. Якби ж то тільки хліб!
А то і нашу кров. Торгують нами.
Людей міняють на собак. І бог
Усе те бачить, а мовчить. Він — з ними.
Не чує ні проклять, ні молитов,
Ні стогону людського... Вас в солдати
Пани застригли, щоб ви ревно, цильно
Охороняли їхній п'яний спокій,
Розпусти їхню, підле їх життя.
Найкращі роки, молодість і силу
В казармі, у солдатчині по краплі
З вас висотали з кров'ю. Страшно!..

Старий

Страшно..

Ви ран моїх душевних не ятрить.
Старий я вже. І я щось схоже думав,
Хоч висловити так, як ви не вмів.
Та пізно.

Шевченко

За людей, за їхню долю
Ніколи встать не пізно.

Молодший

Може, й правда!

Старий

Ти від думок таких убережись.
Не зглянешся, як попадеш за ґрати.
Бо, кажуть, лобом не проб'єш стіну.

Шевченко
похитав головою і — спокійніше.
То правда. Та для чого ж бити лобом?
Є інші засоби. Багнет, сокира,
Вогонь! І порох! І мільйони рук!

Старий
злякано озирається. Тихо, але суворо, по-командирськи, на-
казує.

Замовкніть! Схаменіться! Тут же ходять.
Та й стіни мають вуха... Знать, за це ви
І в каземат попали?

Шевченко
А за це.

Старий
Не каєтесь?

Шевченко
Не каюсь. А жалкуюю.
Так мало встиг.

Старий
Ще встигнете.

Шевченко
Ой, ні.
В неволю, кажуть люди, шлях широкий,
На волю — й стежка терном поросла.
Так і мені. Навряд чи вже побачу
Степи, Дніпро...

Старий
А де ж це?

Шевченко
На Україні.

Старий
У Малоросії?

Шевченко
Та й так говорять.

Старий
Багатий, чув я, край.

Шевченко
О, край багатий,
Та люди бідні. Бідні пухнуть, мруть

Від голоду. Маленькі діти сохнуть,
Мов колоски на лютім суховії,
Мов квітоньки. Собакам у панів
Живеться краще, ніж маленьким дітям
Братів моїх, моїх сестер-кріпачок
У нас на Україні.

М о л о д ш и й
не стримався.

І в Росії!

Те саме і в Росії...

С т а р и й
розважливо до Шевченка.

Не смутить

Ви оцього солдата молодого.
Піддасться на гаряче ваше слово
Та думати почне. Дивись — і збився
З дороги. І занапастив себе.

М о л о д ш и й
несміливо.

А може, це якраз і є дорога?

С т а р и й

Людина, звісно, рідний край свій любить,
Жаліє, побивається за домом,
За рідними. А ще, як отой край,
Та Малоросія така і справді,
Як я про неї чув — багата, тепла,
В садах зелених і полях пшеничних —
Хіба не пожалкуеш, що, можливо,
Уже не доведеться й жити там.

Ш е в ч е н к о

Ні, це не так. Не зовсім так. Я край свій
Люблю так, як і ви свою... Ви звідки?

С т а р и й

Уральський я.

Ш е в ч е н к о

Люблю, як ви уральську

Свою, лісами вкриту, бідну землю
Всім серцем любите. Та не таку,
Де пан і раб. Де людьми землю орють.
Я хочу, щоб прийшла на землю воля,

Однаково, Урал то чи Вкраїна,
Щоб люди вольними були людьми.
Щоб ту мою нещасну Україну
Пани не окрадали малоруські,
Великоруські, все одно — пани.
Ось слухайте, а я вам прочитаю.
Це склалося за ґратами отут.

Шевченко наближається майже впритул до вартових і читає їм через ґрати. Читає тихо, проникливо, інтимно.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,—
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сном,
Не скаже сшові: — Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись.—
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Якусь мить всі мовчать. Мовчанку порушив

М о л о д ш и й
Якби писати вмів — я б записав.

С т а р и й
А унтер би знайшов — та по начальству...

Жандармський офіцер і старенька проходять коридором і виходять.

І тут же коридором до Шевченкового каземату прямує такий же, як і вартові, солдат. Вартові впускають його в каземат. Він заносить ув'язненому їжу — миска, на ній окраець

хліба, залізна кружка з чаєм. Ставить усе це на єдиній у казематі табуретці і тихо, співчутливо звертається до Шевченка. Видно, що він тут уже не вперше.

С о л д а т
От підкріпіться. День довгенький буде
І хто зна, що він принесе.

Ш е в ч е н к о
взяв миску, покуштував кашу, поставив.
Холодна каша.

С о л д а т
Нехай холодна. Ви таки поїжте.

Ш е в ч е н к о
сьорбнув чаю, поставив кружку.
Холодний чай.

С о л д а т
І ми такий п'ємо.
Що зробиш, арештантська та солдатська
Холодна їжа, та зате солона.

Аж нахилився до Шевченка і тихо, майже просить.

Поїжте і попейте чаю. Може,
Й до завтра більш не доведеться їсти.
А ви ж і так все ходите в цій клітці,
А їсти не їсте. І не спите.

Шевченко добрими очима дивиться на цього свого піклувальника. Посміхнувся і знов потягся до миски.

С о л д а т
ще тихше.
Поїжте. Я начувся, що сьогодні
Об'являть присуд вам.

Миска брязнула об табуретку.

Ш е в ч е н к о
Об'являть присуд?

С о л д а т
Отож. Та, може, й повезуть.

Ш е в ч е н к о
Куди?

С о л д а т
Того не чув.

Шевченко

Тут, брате, не до їжі,
Не до пиття.

Заходив по каземату.

Солдат

зібрав миску, кружку.

А лихо, був би знав,
Так не казав би. Може б, хоч поїли.

Невесело, повільно пішов. І тоді старий вартовий хоч нерішуче, та намагається заспокоїти в'язня.

Старий

Ви не хвилюйтесь. Може, це й на краще.

Шевченко

зупинився.

На краще — ні. Але я не хвилююсь.
А ви гадаєте — на краще?

Старий

завагався, але переміг себе.

Правду

Скажу вам — не гадаю. То хотів я
Потішити вас. Та... ви така людина,
Що перед вами і на добре діло
Душею не покривш.

Шевченко

Ні, не треба

Шукать для мене слів утіхи. Я
Готовий до найгіршого. От тільки
Ця невідомість... Ну, та вже не довго.

Старий

Так. Видно, чоловік ви незвичайний.
І скорої вам волі не видать.

Глухий тупіт чобіт. У супроводі двох жандармів коридором до каземату рішуче крокує жандармський офіцер. Вартові відчиняють перед ним двері каземату. Жандарми заходять у каземат. У одного з них на руках солдатське обмундирування — шинеля, кашкет...

Офіцер стає посеред каземату, розгортає папери. Звучить голос:

...государь император высочайше повелеть соизволил: определить Шевченку рядовым... под строжайший надзор... с запрещением писать и рисовать...

Під акомпанемент «милостивого» присуду жандарми щось пояснюють Шевченку, допомагають йому зняти цивільну одяжку, напинають на нього шинелю, на голову солдатський кашкет...

Офіцер згортає папери. Іде Шевченко між двома жандармами — за ним.

У коридорі Тарас обертається, махає вартовим своїм капелюхом, що так і лишився в його руці, коче одягнути його, але на голові — солдатський кашкет. Винувато опускає руку — і всі зникають.

Довге, важке мовчання. Потім старий солдат тихо каже:

— Ну, от... тепер і він солдат.

І як глуха луна повторює молодший:

— Солдат...

Частина друга

IV

Орська фортеця. Руді піски. Руда імла надвечірньої пори.

Віддалік чути солдатську пісню.

На плацу поблизу рудої стіни казарми двоє таврованих каторжників у вицвілій одяжі лагодять до рогу.

Із-за стіни з'являється солдат з балалайкою — нещасний. Постояв під стіною, обійнявши ліхтар, — перепочив. Нерівною ходою пройшов по висланій дорозі, зупинився біля таврованих, бренькнув на балалайці.

— Що? Рівно вистилаєте дорогу,
Щоб не трясло високого начальства,
Коли приїде?

Випростався таврований.

— А коли приїде?

— Та, чув я, скоро. Недарма ж так пильно
Готуетесь.

— Готуємось. А ви?

Веселіше бренькнула балалайка.

— Ми вже приготувалися. Налити?

І похвастився півквартию.

— Проходь, проходь.

Випростався другий таврований, обіперся на лопату,

— Зажди. Таки налий.

Нещасний відступив на крок.

— Хо! Так я і налив.

Лопата погрозливо довбнула в купу каміння.

— Кажу — налий!

Нещасний знітився.

— Що ж, можемо й налити, нам не жалко.

Наливає. Солдатську пісню чути ближче. Таврований випив і до товариша:

— А ти?

— Не хочу. І без неї гірко.

Нещасний сховав кружечку, балалайку під пахву, виструнчився і насмішкувато козирнув.

— Дозвольте іти?

— Гуляй здоровий.

Знову балалайка опинилася в руках, безладно дринькнули струни, пішов.

Таврований, що не пив, провів його очима, схитнув головою.

— Ти з ним не дуже.

— А чому — не дуже?

— П'янюга, злодій.

— Все-таки — з дворян,

Ще й офіцер недавній.

— Що ж із того?

— А те, що знову стане офіцером

Та й візьметься тоді за нас.

Ще лютіше вдарила в камінь лопата.

— Нехай!

Солдатська пісня зовсім близько. Тавровані пильно взялись за роботу.

З піснею на плац виходить стрій солдатів під командою унтера. Унтер іде задки, відбиває крок, милується, як чітко рубають «в ногу» його підлеглі, і раптом подає команду:

— Од-ставить пісню!

Пісня завмерла.

Ать-два, ать-два... Стій!
Стать — вольно! Що там за зітхання?

Струнко!

Пройшов уздовж завмерлої шеренги, оглянув усіх, зупинився,
витримав паузу.

Так-от що, братці молодці-солдати,
За богом служба, за царем молитва
Не пропаде. За богом служба, братці...

Заплутався і сам собі командує.

Одставить!

Солдати стали вільно. Унтер люто рывкнув:

Струнко!.. Раз я говорю...

Стрій завмер.

Ви, братці, удостоїлись служити
Отечеству й царю-государю.
Так-от приїде корпусний начальник
І, може, також зволить вас спитати,
За що ви удостоїлись служити
Отечеству й царю-государю?
Так щоб уміли відповідь давати.
Ну, от ми й спробуємо. Я, наприклад,
Питаю вас, а ви відповідайте
Так, наче я не є ваш командир,
А наче я єсть корпусний начальник.
Понятно вам?

— Так точно.

— Ну, так-от,

Давайте спробуєм.

Витримав паузу.

Здорово, молодці!

— Здравія желяю, ваш-сок-бродь!..

— Так. Ще разок. Здорово, молодці!

— Здравія желяю, ваш-сок-бродь!..

— Так. Ти за що попав сюди, братець?

— За розтрату казенних грошей,
ваше високоблагородіє.

Так. Знаю. Ти необережно... сподіваюсь...

Ти?

— По волі родительниці,
ваше високоблагородіє.

- Добре. Сподіваюсь, надалі не будеш... Ти?
- За буйствені поступки, ваш-сок-бродь!..
- Добре. Сподіваюсь, надалі... Ти?
- За сочиненіє... возмутітельних стіхов...
- А-а-а! Добре! Сподіваюсь...

Із-за рогу стіни казарми знову йде нещасний з балалайкою. Він проходить перед строем, заходить наперед так, щоб унтер його побачив. І коли той таки побачив, ледь підкивує йому головою. Унтер заспішив.

От що, братці...

Гм. Кгм... За богом служба... Як стоїш?
 Ти слухай, не кому — тобі кажу!
 Ти — хто тут є? Га?

— Рядовий Шевченко.

— Так. Ти давно вже на приміті в мене.
 Ну, як тебе, такого, показати,
 Коли приїде корпусний начальник?
 Нечітко ходиш. І стоїш неструнко.
 А вже ружейніі прийоми... Ех-х!..
 Кому наказано з ним додатково
 Навчатися?

З шеренги робить крок уперед солдат-дядько.

— Наказано мені.

— Так. Ти візьмись за нього. Більше поту,
 Як каже батальйонний. Більше поту!
 Щоб з нього був солдат! Ти чуєш?

— Єсть.

— Останні — ліво... кроком...

Витримав паузу і раптом.

— Р-розійдись!

Солдатів як вітром знесло. І тоді солдат-дядько до Шевченка:

— Стать — струнко! Кроком — руш!
 Ать-два, ать-два! Чіткіше!

Покрокували.

Унтер
 до нещасного.

— Ну?

Н е щ а с н и й
глумливо козирнув.
Не звольте сумніватись.
Раз я сказав...

І помахав пляшкою.

Унтер аж руки потер.

— Ну, ти ж і молодець!

— Зажди хвалити. Ось розбагатію
Та відіграюсь...

— Ти розбагатієш?

— А що ж ти думав. Матінка пришле.
Я написав їй, що лежу в гарячці,
А в неї серце добре. Ну, тоді вже
Задам тобі! От слово дворянина!
Влаштую бал!

— Що ж, будемо чекать.

А поки що — давай.

Нещасний віддає пляшку.

— В рахунок боргу.

— Та вже ж. Ти в мене — золотий боржник
Ходім?

Ударила балалайка.

— Ходім!

— На те і живемо!

Зникли за рогом стіни. Марширує Шевченко, за ним солдат-
дядько.

С о л д а т - д я д ь к о

Стій! Ать-два. Вольно! Можемо сідать.

Сідає на купу каміння поблизу дороги. Шевченко, перед ним
як сісти, озирається.

С о л д а т - д я д ь к о

Сідай. Наш унтер із дружком злигався.

Я бачив, за казарму подались.

Тепер зап'ють, сивушники, до ранку.

Стомився?

Ш е в ч е н к о

Я уже давно стомився

Від муштри, від казарми, від начальства.

Від дум... Колись, іще на волі, в книгах

Читав про пекло я. То, може, справді
Оце і є те пекло?

С о л д а т - д я д ь к о
з посмішкою хита головою.

Я в цім пеклі
Із грішника вже висвятивсь на чорта —
Уже муштрую. А оті, що мостять
Дорогу, і такі, як ти, Тарасе,
Це грішники навек.

Сумовито похитав головою Тарас.

— Не те що раю,
Мені вже скоро й дихать не дадуть
Ретельні слуги сатани.

— Які ж це?

— Оті, що золоті на них погонні.

— А сатана?

— Той — вище.

Раптом Шевченко встав і пошепки:

— Батальйонний!..

Солдат-дядько не зрозумів.

— Що — батальйонний. Він і сам з чортів.

Шевченко починає крокувати на місці і сам собі командує:

— Ать-два, ать-два... Командуй!
Батальйонний біля казарми!

Тепер схопився солдат-дядько.

— Кроком — руш! Ать-два!..

І помарширували.

Від казарми йде батальйонний. Став, подивився на цих
двох, що віддаляються, подав команду:

— Наліво! Кроком — ма-арш! Ать-два,
ать-два!

І коли вони, обернувшись, наблизились,—

Стій! Вольно!

Солдат-дядько пристукнув закаблуками і до Шевченка:

— Вольно!

Шевченко став, поволі витирає чоло.

Батальйонний досить лагідно, аж ніби прохально звертається до нього:

— Рядовий Шевченко,

Ну, що мені, скажи, робить з тобою?

Ніяк ти не стараєшся.

— Стараюсь.

Ось, бачите, аж піт з мене струмками,

Як з доброго молотника чи косаря.

Жаль тільки — ні зерна, ні тих покосів.

— От ти іще й смієшся.

— Та крий боже.

В моєму стані та сміятись. Плачу.

Хоч сльози ті мені лише і видно.

— Ну, я твій стан полегшити не можу.

— Щось можете.

— Та я підлеглий сам.

А ти, якби старався та засвоїв

Оте, чого навчаємо тебе,

Дивись, добився б унтера. Ти ж служиш

Із правом вислуги.

— Та знаю.

— Знаєш,

А не вислужуєшся.

— Це вже так.

— Так. Уявляєш, став ти офіцером,

Звання одержав.

— І не уявляю.

— Отож-то. Та при виправці такій,

Коли не вмієш чітко, струнко, браво

Носочка витягнути, як ти зможеш

В порядний дім в гостину завітать.

— А я бував уже в домах порядних

Тоді, коли не був іще й солдатом.

Бував не тільки у князів — у вчених!

Обходилося. Приймали й без носочка.

То, може, й ще колись так само приймуть.

Б а т а л ь й о н н и й

Ех-х!..

Махнув рукою і пішов.

С о л д а т - д я д ь к о

лукаво посміхається до Тараса.

І чого ти так, Тарасе,

Впираєшся? Ну, був би спершу унтер,

А там, дивись,— і повний офіцер.
А офіцеру можна і в відставку.
Так?

Т а р а с

Не впираюсь я, мій добрий друже,
Я згодився б і унтера доскочить,
Лише б якась була полегкість. Та...
Коли мене ще тільки засудили,
Я сам собі тоді сказав — ніколи
Не вимуштрувать їм солдата з мене.
Не по мені ця мудрість... Дай же, боже,
Таким мені й лишитись. Не пристало
Щоб оцієї муштри і пилинки
До ніг моїх, не те що до думок.
Так, бачиться, воно і буде.

С о л д а т - д я д ь к о
раптом встав.

Струнко!

Шевченко схопився, виструнчився.

С о л д а т - д я д ь к о
сміється.

Хе! Бачиш, вже в тобі солдат.

Т а р а с

дивиться на нього з гірким докором.

Ніколи

Так не жартуй зі мною, добрий друже.
І не лякай жорстоко так.

С о л д а т - д я д ь к о
тихо.

Не буду.

Вони сіли знову.

Сам знаєш, я лише про їхнє око
Тебе муштрую. Чи вона мені,
Та муштра клята, в думці. Ну й про око
Твоїх кишень пильную, чи не маєш
Там олівців, паперу.

— Та не маю.

— А книжечку оту, що в ній все пишеш,
Напевно, за халявою ховаєш?

— Ховаю, брате.

— Ну ховай, ховай.

Та тільки помилково у кишеню
Не заховай, бо вже тоді знайду.

Свариться і сміється. Тарас йому в тон:

— Не знайдеш: у моїй кишені — дірка.

І вже обидва тихенько сміються.

Сутеніє. Запаливши одну на двох цигарку і по черзі затягнувшись, поволі пішли тавровані.

С о л д а т - д я д ь к о
підвівся.

Якщо вже ці пішли, то нам, як кажуть,
Сам бог велів. Ходімо й ми, Тарасе.

— В казарму?

— Що ж поробиш — то наш дім.

— А провалився б він крізь землю.

— З нами?

— Та хоч би й з нами.

— Е, не згоден я.

А й провалився б — вимурують інший,
Міцніший, бо казарма та тюрма
Опора тим, хто нас трима в покорі.
Ну, я піду.

— Іди. Я ще посиджу,

Погомоню тихенько сам до себе
Та посумую.

— Ну, сумуй, сумуй.

Густішає сутінок. Поволі йде солдат-дядько. Зупинився біля стіни казарми, засвітив ліхтар. Посвітлішало.

З-за казарми підійшов до нього незнайомий у цивільному. Вони про щось розмовляють під ліхтарем, солдат-дядько показує на Шевченка, затим зникає за стіною. Незнайомий прямує до Шевченка.

Ш е в ч е н к о

сидить, обіпершись на руки.

Коли ж кінець? Яке нелюдське горе

Ще принесуть мені оці краї,

Оця пустеля, це каміння голе

Й гонителі безжалісні мої?

Чи я діждуся волі? Чи настане

Така пора, щоб муштра та казарма

Зринали тільки в пам'яті як згадка

Або як сон поганий?

Незнайомий уже підійшов, він чує тихі Тарасові слова, але не перебиває. І тільки як той примовк, також тихо питає:

— Ви — Шевченко?

Тарас, за солдатською звичкою, встав. Незнайомий ніяково, ніби вибачаючись, замахав руками.

— Сидіть, сидіть.

Тарас оглянув його дещо непривітно.

— Дозвольте, то й сяду.

І сів. Незнайомий продовжує вибачатись.

— О, що ви, я не з тих, що дозволяють
Або забороняють...

Тарас пильно придивився до прибулого.

— Я — Шевченко.

— А я... від ваших друзів. З Оренбурга.
Мене просили Герн і Лазаревський
Тут відшукати вас і передати,
Що не забули вас.

Шевченко підвівся, трясє незнайомому руку, і голос його по-теплішав.

— Спасибі, друже.

Незнайомий
тихо.

Але не тільки це. Вони просили
Переказати вам, щоб ви тримались
І не впадали в розпач,— будуть зміни.

Із сумною іронією Тарас хита головою.

— О, я тримаюсь. Витримаю. Якже!
Мене ж у ці краї сам цар послав...

І глухою луною присуду:

«...как одаренного крепким телосложением...»

Вздвж стіни казарми пробігає нещасний з книжками під пахвою. Побачив Шевченка і незнайомого, раптом став, книжка вислизнула з-під пахви... Шевченко зробив крок до нього, але він схопив книжку і зник за стіною казарми.

Незнайомий здивовано і розгублено дивиться на Тараса.

— Що трапилось? Що з вами?

— Не турбуйтеся.

Мої книжки...

— Не розумію.

— Просто

У мене крадуть книги. За сивуху
Відносять у заклад. А я ті книги
Іду та викупляю. От і все.

— Та як це можна! Ви подайте рапорт.

— Кому? На кого? Крадуть офіцери,
Дворяни. Хто ж солдатів повірить
Та ще й мені, засланцеві. Отак я
Живу поміж с о с л о в і я в мундирах.
Все мерзосне, гидке, потворно-дике —
Отут круг мене. І оцих п'янюг
Розжалуваних, битих жалісливо
Не щ а с н и м и зовуть. Батьки розтлінні,
Усякі статські, радники, розтлінних
Своїх синочків оддають в солдати
На виправлення. От уже синочки,
Своїх батьків достойні. Вам, звичайно,
Амфібії подібні і не снились.

— Чому ж. Я, як і ви живу в Росії,
Служу в Росії.

— Де?

— У прикордонній

Комісії отут як попечитель
Киргизів прилінійних. Знаю чорну
Засланців долю і киргизів бідних.
І знаю, що оцим не щ а с н и м краще,
Ніж вам, солдатам, і отим киргизам.
— Тваринам завжди краще за людей.
— Але я не сказав вам головного,
Важливого для вас. До Оренбурга
Прибув із Петербурга Бутаков.
Цей офіцер із відомства морського
Бував у дальніх плаваннях. Учений.
Він експедицію готує на Арал.
Про вас йому відомо все. Він хоче
Художником, за штатом, офіційно,
Вас взяти в експедицію. Звичайно,
Якщо ви згодитесь.

— Та я хоч в пекло,

Аби не тут, серед оцих не щ а с н и х...
Я слово це донині знав, як справді
Сумне, що каже про нещасну долю
Покривджених. А тут ним прикривають

Мерзенні покидьки людського роду.
Нещасні із дворян, злодюги п'яні.
Геть звідси, геть!

— Зважайте, й там не мед.

Пустеля. Спека. Ні води, ні тіні,
Та ще й піщані бурі.

— Хоч каміння

Хай з неба падає, аби не тут.

— Таким я вас і уявляв, признатись.

Та й Герн і Лазаревський запевняли

Ще наперед, що згодитесь.

— Спасибі

Вам, добрі друзі, за турботи ваші

І за надію, що вдихнули в груди.

— Я завтра ж дам їм знать про вашу згоду.

Тарас тисне руку Незнайомому.

— Подякуйте, потисніть їхні руки,

А я лічити буду ночі й дні

До того дня, коли оцей вертеп

Залишу.

— Є надія — скоро. Скоро...

З-за рогу стіни виткнувся нещасний, побачив цих двох,
сховався, затим вискочив, схопив камінь і шпурнув у ліхтар.
Дзвін розбитого скла. Темно. Повз стіну майнула тінь нещасного. І вже в темноті чути:

— Скажіть — хоч в пекло!

— Так я і скажу.

V

Зимовий сонячний день освітлює маленький форт на острові Косарал у гирлі Сирдар'ї.

Засніжений піщаний берег скованої кригою річки. На пагорбах — рудий пісок проталин, у низинах — сніг. Деінде з снігу визирають жмути сухої осоки, куга.

Кілька низьких будівель форту. Серед них і глиняно-очеретяні. Окремо — обставлений очеретом, по-зимовому втеплений повстяний похідний намет на взірець киргизької джаломейки.

Підпоручник Ксенофонт Поспелов і унтер-офіцер Томаш Вернер ідуть берегом з ковзанами. Видно, що катались на кризі.

Вернер

показав рукою на будівлі форту.

Всі поховались, мов кроти, хоч сонце

Вже по-весняному пригріло.

П о с п е л о в

Майже.

А день таки помітно вже прибув.

В е р н е р

Ще місяць-два — знов крізь аральські

шторми —

На острови, на узбережжя дальні...

П о с п е л о в

Ще почекай.

В е р н е р

Та вже, їй-бо, всі книги,

Журнали всі, що є, перечитав.

Оце б на шхуну та на хвилі.

П о с п е л о в

Встигнеш.

Зупинились проти намету-джаломейки.

В е р н е р

Забутий богом край, ані газети,

Ні пошти. Пустка!

П о с п е л о в

Ну, газети — що!

У нас он з провіантом... Солонина

Та сухарі гнилі. І все. Цинга

У багатьох.

В е р н е р

Частіш хай на повітря

Виходять.

П о с п е л о в

Е, повітря й є повітря.

Потрібне щось і крім повітря теж.

В е р н е р

Ось потеплішає — рибалки риби

Прихоплять косячок. Перезимуєм!

П о с п е л о в

Ви всі такі, поляки, оптимісти,

Чи тільки ти?

В е р н е р

На засланні — усі.

Обернувся до намету.

А тут, у теремі штабс-капітана
Макшеєва, хтось є.

П о с п е л о в

Та вже хтось є,
Бо, бач, відчинено віконце зверху
Й кошма з дверей відкинута, щоб світло
Всередину лилось.

В е р н е р

Тарас?

П о с п е л о в

Напевно.
Він любить тут в самотині посидіть,
Мов хан-султан турецький.

В е р н е р

Погукаєм?

П о с п е л о в

А раптом він не сам.

В е р н е р

Не сам? А з ким же?

П о с п е л о в

Ну, з музою.

В е р н е р

Хай з музою й виходить.

Тарасій!

Відхиливши кошму, з намету вийшов Шевченко.

Ш е в ч е н к о

Га? Це ви, гульвіси!

В е р н е р

Пишеш?

Т а р а с

Пишу.

Віршую нищечком, грішу,
Бог зна колишнії случаї
В душі своїй перебираю
Та списую: щоб та печаль
Не перлася...

В е р н е р

Ну,— і не преться?

Т а р а с
А таки не преться!

П о с п е л о в
Якщо, Тарасе, на цікавім місці
Ми перебили,— не гнівись.

Т а р а с
Не буду.

П о с п е л о в
Ну, йди, пиши. Продовжуй.

Т а р а с
Е, вже ні.
Раз перебили — зробимо перерву.
Хай подождуть колишнії случаї.

В е р н е р
Лише колишнії?

Т а р а с
О ні. Бо тут,
На цім Аралі, цілий світ новий
Мені відкрився. Все я придивляюсь
Та прикидаю. Прийде час — в пустелю
Прибудуть експедиції, за нашу
Могутніші, і серед цих пісків
Відкриють вугіль, золото. І, може,
Хто зна, розкинеться у цій пустелі
Новітній Сан-Франціско... Вже ж недурно
І ми вивчаємо цей край. А може...

В е р н е р
Тарасе, так і є, ми винуваті,
Що витягли тебе сюди від столу.
Ти й досі у захопленні.

Т а р а с
Е, Томо!
Ну, як же без захоплення природу
Сприймати, як її тоді відчуть?
Та, крім природи, я тут між людьми.
У товаристві справжньому. А справжні —
Невідділимі від природи люди.
А знаєте — на сонечку давайте
Отут посидимо та поговорим.

П о с п е л о в
На чому ж?

Т а р а с
О, я зараз принесу
І з м е б л і в щось.

І, підморгнувши лукаво, Тарас зник у наметі. Перезирнувши, Поспелов і Вернер гукають услід.

В е р н е р
Тарасію! Не треба!
Ми вже йдемо.

П о с п е л о в
Своїм займайся ділом.
Ходімо, Томаше. І справді, видно,
Що перебили.

В е р н е р
Ми йдемо, Тарасе!
Ще прийдемо!.. Ходім. Він — як струна.
Хай пише.

П о с п е л о в
Не образиться?

В е р н е р
Та що ти!
Полає і подякує. Тарас!..

Швидко пішли.
Коли вийшов Тарас із якимсь ослічником і складним стільцем, він лише побачив, як вони зникли в одній з будівель.
Він їм ще й посварився вслід.

Т а р а с
От, іроди! Прийшли, та спокусили,
Та й утекли. Пиши, мовляв, пиши.
Ну, підождіть!

Від річки йде начальник експедиції лейтенант флоту Олексій Бутаков. Зупинився біля Тараса.

Б у т а к о в
Нудьгуєте, Тарасе?
Чекаєте гостей?

Т а р а с
Гостям я радий.
Сідайте, прошу.

Ставить розкладний стілець Бутакову, на ослінчику вмощується сам.

Вернер та Поспелов
Мене гукнули, а самі втекли.

Б у т а к о в
А я рішив, що ви занудьгували.
Зима, пустеля.

Т а р а с
Що ви, Олексію
Івановичу! Я й сюди ішов
Веселим — у похід оцей аральський,
Веселим і звідсіль піду.

Б у т а к о в
Я радий,
Що випадок цей на добро прийшовсь вам,
Та й гурт маленький наш.

Т а р а с
Ви випадковим
Цей випадок вважаєте?

Б у т а к о в
Тарасе,
Я на лукавство ваше теж лукавством
Відповісти зумів би. Випадково
У подорож оцю важку аральську
Я жодного з людей не взяв.

Т а р а с
Спасибі.

Б у т а к о в
Я взяти вас, Тарасе, не вагався,
Але, признатися, боявся дещо,
На вас же височайша заборона
Писати й малювати.

Т а р а с
Височайша.
Вже скоро рік, як я мандрую з вами
В пісках пустельних, на пустельнім морі.
Вже навіть забувають почав, невдячний,
Що я солдат, до того ж рядовий.

Б у т а к о в
Тарасе, друже, я тим більше радий,
Що хоч на час вам допоміг забути
І муштру, і оту казарму в Орську.

Забудьте й про солдата.

Ви — художник.

Так і в довіреній мені команді
Ви числитесь. І дозвіл малювать
Все ж маєте, хоч і не височайший.
Ну, правда, маєте і всі ті біди,
Що й нам дістались.

Т а р а с

Ну, які там біди.
Я вдячний вам. Коли мені ще в Орську
Сказали про можливість їхать з вами,
Сказали і про біди, що нас ждуть,
Гарненько біди ті розмалювавши.
Та я, признатись, не вагався й трохи —
Хоч в пекло! Тільки б далі від казарми.

Б у т а к о в

Ну, в псклі ми були. Згадайте літо,
Коли тяглися по сухій пустелі,
Ще й без води.

Т а р а с

Ет, що там... Важко,
А не жалкую я.

Б у т а к о в

Ну, що ж, я радий,
Що склалось так.

Т а р а с

Спасибі.

Б у т а к о в

Вашим друзям,
Тарасе, дякуйте. І в Петербурзі,
І в Оренбурзі, й тут вони в вас є.

Т а р а с

Я знаю. Знаю це і відчуваю.

З карабіном, більше схожий на мисливця, аніж на офіцера,
десь із глибини острова з'явився штабс-капітан М а к ш е е в.
Підійшов.

М а к ш е е в

Стомився. Ноги аж гудуть. Дозвольте?

Сідає поруч з Тарасом.

Т а р а с
А де ж це так?
М а к ш е е в
Хотів сайгака вам
Підбити десь. От був би вже сюрприз!

Т а р а с
Ну, й що ж?

М а к ш е е в
Підбив. Та не сайгака — ноги.
Але сюрприз таки приніс.

Б у т а к о в
Який?

М а к ш е е в
Сказати зразу чи помучить трохи?

Б у т а к о в
Звичайно, зразу. Мучені ми й так.

М а к ш е е в
тоном урочистої декламації.
У тім краю, в укріпленні Раїмськім,
Сьогодні іменинник.

Б у т а к о в
Ну і що ж?

М а к ш е е в
Ми будем звані. Це я точно знаю.
І знову тоном урочистої декламації.
На трійці мчать уже десь посланці.

Б у т а к о в
Ви не жартуєте?

М а к ш е е в
Йй-богу, правда.
Зустрів такого ж, як і сам, мисливця...

Т а р а с
Такого ж недотепного?

М а к ш е е в
Такого,
Та тільки із Раїма. Він відкрив.

Т а р а с

Відомо, що мисливці... ну, сказати б,
На слово не міцні.

М а к ш е є в

Тарасе, друже,
Не вірити мисливцям, та ще тут!..
Якщо дасте свій дозвіл, Олексію
Івановичу, хто вже там як хоче,
А я поїду неодмінно.

Б у т а к о в

Дозвіл?

При нашому сухому раціоні
Щоб не дозволив я на іменини
Поїхати! Я перший їду сам.
Все. Іду. Ще треба дещо записати.
А як приїдуть посланці — гукніть.

Пішов.

М а к ш е є в

А ти, Тарасе? Щось ти невеселий.
Либонь, тебе розстроїв Олексій
Іванович?

Т а р а с

О ні. Ми споминали

Важкі шляхи-дороги наші влітку
І друзів безіменних, що багато
Зробили, щоб отут я з вами був.

М а к ш е є в

Вони не безіменні, з іменами,
Тарасе.

Т а р а с

Знаю... І добром отой

Згадали випадок, що в ваше коло
Привів мене, солдата рядового.

М а к ш е є в

Тарасе, командир наш і начальник
Для участі у цій важкій роботі
Людей не випадкових підбирав.
Тут випадкових — жодного. Тут люди —
Надійні, перевірені і вірні.
Що вірнопіддані — я не скажу.
Ти думаєш — ти випадковий тут?

Т а р а с

Я знаю. Знаю!

М а к ш е є в

Щоб тебе узяти,

Потрібна не лише була рішучість,
Не просто, а рішучість протистати
Тій забороні, чуєш, височайшій,
Що й досі на тобі. Ще в Петербурзі
Він знав про тебе. Й там не взяв нікого,
Хто міг би бути художником. Тому-то
До Оренбурга залишалось вільним
Твоє художницьке, мій друже, місце
У складі експедиції. Я знав!
Я, що там не кажи, штабс-капітан
І працював у генеральнім штабі!

Т а р а с

напівжартівливо, щоб змінити розмову.
Тепер назад не приймуть — в генеральний.

М а к ш е є в

Не приймуть? Ще побачим!

Веселі швидко підходять П о с п е л о в і В е р н е р.

Т а р а с

А! Це ви!

Порушники спокою!

В е р н е р

Ми, Тарасе,

Порушимо той спокій знову. Чули?
Є новина!

Т а р а с

А що за новина?

П о с п е л о в

Не чули, отже. Нас усіх сьогодні
У гості закликають.

М а к ш е є в

Перезирнувся з Тарасом по-змовницьки.
Закликають?

Ну, й новина! А хто ж вас заклика?

В е р н е р

Раїмський гарнізон. От хто!

М а к ш е є в

Ну, й новина!

В е р н е р
розчарований.

Так — чули.

М а к ш е є в
тихо, ніби приєднуючи їх до змови.
Чули, чули. Ми з Тарасом,
Признатися, її самі й пустили.

П о с п е л о в
Як так — пустили?

М а к ш е є в
А отак — пустили.

Т а р а с
Щоб вас підбадьорить.

П о с п е л о в
Ну, знаєш, це...

В е р н е р
Та, знаєш, нам про це сказав сам Олексій
Іванович! І в разі — це неправда,
Він вам!..

М а к ш е є в
А що, коли, Тарасе, й справді
Отой мене підвів? От буде нам!

Т а р а с
Не нам, припустимо, тобі самому.
Тим паче я і їхать не збиравсь.

М а к ш е є в
Тарасе! Ти мене в біді лишаєш
Самотнього.

В е р н е р
показує на Бутакова, що наближається.
А буде ще біда!

Б у т а к о в
підійшов.
Що за біда?

М а к ш е є в
Біда? Та от Тарасій
Не хоче з нами в гості.

Вернер
Почекай ще,
Нехай покличуть.

Макшеев
Все-таки вселив
Я в тебе сумнів!

Бутаков
Це, Тарасе, правда?
Чи все байки?

Тарас
Тані. До правди ближче.

Бутаков
Чому ж, Тарасе?

Тарас
А сказати правду,
І сам не знаю. Щось таке зі мною...

Бутаков
Покиньте. А запросять та поїдем,
Так щось таке оте іще в дорозі
Розвіється. От тільки чи запросять?

Макшеев
Ну, я ж його за язика не тяг.
Поручника того.

Бутаков
Отож, Тарасе,
Не будемо вагатися.

Тарас
тихо, з навмисною таємничістю.
Боюсь.

І вже всі зацікавлені. А він продовжує:
А раптом знов зустріну есаула...

Бутаков
Якого?

Тарас
Чарторогова.

Бутаков
Ну, й що ж?

Тарас
А я ж без бороди.

В е р н е р

Ну, що за жарти!

Т а р а с

Які там жарти. Та хіба я вам
Не всім розповідав?

М а к ш е е в
сміючись

Не всім, Тарасе,
А я готовий слухати і вдруге.
Розповідай.

Т а р а с

Ото як на зимівлю.

В Раїм із плавання ми повернулись,
Була такезна в мене борода.
За літо виросла.
Отож в Раїмі
Побачили уральці-козаки
Мене в тій бороді — до есаула:
Отак і так, мовляв, прибув розстрига,
За віру праведну страждалець. Він же,
Той есаул, на ймення Чарторогов,
Не будучи дурак,— до мене враз,
В очсеті закликав — бац на землю,
Переді мною на коліна — і:
«Благословіть! Ми,— каже,— знаєм, хто ви.
За віру хрест свій несете». Ну, я,
Не будучи дурак так само, тут же —
Раз — і розкольничим хрестом двоперстим
Благословив. Він чмок мене у руку...
А ввечері таку вже нам гулянку
Задав благословенний есаул,
Таке причастя!..

А тепер зустріне

Та ще узнає, за яку я віру
Свій хрест несу...

І знов усі веселі. Хтось з реготом:

— Та вже давно уральців

Змінили у Раїмі!

Т а р а с

знову серйозний, а може, тільки прикинувся.

Все одно.

Гуляння, іменини — не для мене.

Мені он Лизогуб листовно радить:
«Нести свой крест ниспосланный». І знову ж
Княжна Варвара Репніна питає,
Чи єсть євангеліє в мене... Єсть!
Єсть біблія!

В е р н е р
Смиряєшся?

Т а р а с
із ледь помітним лукавством.

Смиряюсь.
Сьогодні, поки ти не перебив,
Писав я про царя Давида.

В е р н е р
Ну ж бо?

Т а р а с
І пожив Давид на світі
Не малі літа,
Одрях старій, і покривали
Многими ризами його,
А все-таки не нагрівали
Котюгу блудного свого...

В е р н е р
Котюгу?

Т а р а с
Хай котюгу чи катюгу...

І мовби про себе.
Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людських.

І до всіх.
Морока з ними, щоб ви знали,
Мов дурень ходиш кругом їх,
Не знаєш, на яку й ступити.
Так що ж мені тепер робити
З цими поганцями?..

М а к ш е є в
Тарасе! — годі. Ти себе питаєш?..

Десь на річці дзвенять бубонці. Ближче. Ще ближче...

В е р н е р
А ну-бо, тихо. Тройка!

Б у т а к о в

І — до речі.

Бубонці затихають. Іноді тільки подзенькують.
Увіходять посланці — офіцер і солдат. Їх зустрічають
веселим пожвавленням. Розмова йде весело, невимушено.

— Добридень! Ми по вас.

— По нас!

— Добридень!

— Та ви вже, певно, знаєте?

— Ну, де там!

— Догадуємось.

О ф і ц е р - п о с л а н е ц ь
з навмисною урочистістю.

Словом, офіційно

І незважаючи на чин і звання,
Мені доручено вас запросить
До нас прибуть в укріплення Раїмське
І вшанувать поручника Жердьова,
Якому нині стукнуло...

Б у т а к о в

використовує навмисну паузу.

Все ясно.

Ми вдячні. І запрошення приймаєм
З подякою. Усі. Чи так, Тарасе?

Т а р а с

Якщо дозволите, я залишусь.

Ні-ні, їй-богу ж, я не відмовляюсь...

В е р н е р

Та відмовляєшся. Але чому?

На сухарях сам будеш тут сидіти

Та на чайку. А той чайок — без цукру.

Б у т а к о в

Ну що ж, Тарасе, вільному, як кажуть...

Пробачте, я про волю не хотів.

Т а р а с

Байдуже, не турбуйтеся, Олексію

Івановичу. Значно все простіш.

І знову Тарас веселішає, знову слухає його товариство.

Не тягне щось мене до тих гулянок,

Бо де гулянки, там обов'язково

Глумління п'янствене. А потім буде
Отак, як...

Оглянув присутніх.

З ким же це таке було?
Що після добрих іменин, уранці,
Виписував отак...

показує, як це відбувалось.

...т-р-р-и топ-по-р-ра.

Письмо ж нікчемне зовсім не давалось.

«Т-та я ж-ж теб-бе ос-си-л-лю,— каже,
— с-си-л-лю...—

І знов за чистий аркушик,— ос-сил-лю,
Тр-ри топ-пор-р-ра... ос-си...» І не осилив,
Десниця не послухалась — і все.

Всі сміються.

П о с п е л о в

От ти так все осилюєш, Тарасе.
Та й щедро ж бог тебе обдарував.
Ти і поет великий, і художник,
Та ще й артист, до того.

Т а р а с
гірко.

Бог, до того,

Мене і ще одним обдарував —
«Телосложением крепким»... І в солдати
Цар-батюшка отак визначив —
«...Художника Шевченко, как одаренного
крепким телосложением...»

Б у т а к о в

Та годі вам, Тарасе.

В е р н е р

Ну ж і впертий!

Т а р а с

Такий характер клятий. Що поробиш.

І тихо.

Один старий солдат, мій вартовий,—
Мене стеріг він ще у казематі...

Солдат-посланець чимдалі пильніше, зачарованіше дивиться
на вусатого Тараса... А той продовжує:

...У Петербурзі. О, він був мудрець,
Та ще й пророк, як бачиться, до того,
Отой солдат покірний. Так мені він
Сказав, що чоловік я не якийсь там
І що мене с'як-так з тюрми-неволі
Не випустять. І — гляньте...

В е р н е р

Напророчив?

Т а р а с

Та вже, як бачите.

М а к ш е е в

Еге, Тарасій!

Ти, певно, й сам цю мудрість добре знав,
Як зцапали, то вже тримати будуть,
Не випустять.

Всі хоч і з смутком, а посміхаються. Тільки солдат-посланець,
скований напруженням і нерішучістю — навкруг же офіцери,—
наближається до Шевченка і озирається на офіцерів, ніби
питаючи дозволу заговорити.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь

тихо.

І був при тому третій?

Т а р а с

насторожується, стає дуже серйозним.
Був третій.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь

Молодий іще солдат.

Т а р а с

Я й сам молодший був. Іще й без вусів.

Поспелов, Макшеев, Бутаков, Вернер, офіцер-посланець, пере-
зирнувшись, відходять і починають говорити щось своє.

Тарас лишається з солдатом.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь

...І через ґрати в дверях тим солдатам
Казали ви про боротьбу за волю,
Щоб не коритися...

Т а р а с

Казав, казав.

Я все життя казав, казати буду
Про волю, боротьбу. Ні каземати,

Ні каторжна пустеля не навчили
Мене мовчати. Ось, вже голомозий,
Старим про це дзвоню у дзвони досі
І молодим.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь
Той молодий — був я.

Т а р а с

Ви?

С о л д а т - п о с л а н е ц ь
Я... Згадайте, ви тоді ще нам читали:
«Ох, ні... ох, не однаково мені...»

Т а р а с

А потім?

С о л д а т - п о с л а н е ц ь
Потім — я не покоровився.
Шпіцрутени...

Від гурту до них іде М а к ш е є в. Солдат швидко докінчує.

Приїдете в Раїм,
Все розповім.

М а к ш е є в
підійшов.
Ну що, порозумілись?

Підходить В е р н е р, потім і останні.

Т а р а с
усміхнувся.

Порозумілись. Він — мене стеріг.

В е р н е р
Бач, і встеріг.

Відчувши довіру, с о л д а т - п о с л а н е ц ь посмілішав.

— Але впіймався сам.

О ф і ц е р - п о с л а н е ц ь
Збирайтеся. Нас ждуть. Щоб до смеркання
Доїхати.

Б у т а к о в
Поїдемо, Тарасе,
Щоб вас думки отут не обсїдали.

Т а р а с
позирнув на солдата і — рішуче.
Ех, хай вже й так! Поїдемо. Бо скоро
Весна. А там, дивись, розтане крига,
На тройці не поїдеш.

В е р н е р
Знов на шхуні
У море підемо.

Б у т а к о в
А там?

М а к ш е в
А там...

Т а р а с
дивиться на солдата-посланця.
Що буде т а м — ніхто того не знає,
Та — сподіватись треба, вірить треба
У краще. Тож — до кращого! У путь!
Всі йдуть. Нетерпляче дзвенять бубонці.

VI

Ніч тьмавими очима ліхтарів вихоплює висушене літньою спекою піскуватого кам'янисте підніжжя невисоких гір на Каспійському узбережжі півострова Мангишлак. Це — Новопетровське укріплення.

Кілька одноманітних будівель гарнізону. Найближче — ріг офіцерського флігеля, ганок зі східцями. Вище і далі ще кілька безладно розташованих будинків і киргизькі кибитки. За ними, вище під гори, видніється вишка вартового — така собі висока відкрита шпаківня з дощок на високих чотирьох стовпах-підпорах і з дощаним дахом. На цій шпаківні — силует солдата-вартового при рушниці з багнетом.

Обіпершись на руки, на східцях офіцерського флігеля сидить старий солдат. Незграбна шинеля, білий солдатський кашкет. Він сидить перухомо, як вирізьблений. Таким ми його вже бачили колись у казематі в Петербурзі. Його важко і впізнати, так він змінився, постарів. Але це він — Тарас Шевченко.

Далеко перегукнулись вартові. У відповідь гукнули ближчі. І зовсім голосно гукнув на видній нам шпаківні: «Слушай!..» Шевченко одірвав руки від голови, підвів чоло. Тепер ми краще бачимо, як він змінився, постарів за ці довгі десять років солдатчини. Він ніби струснув із себе кам'яний холод заціпеніння.

Шевченко

Мов сон тяжкий минають дні і ночі,
Літа минають в цім напівжитті,

В цім напівіснуванні. Десять років!..
Де я? Чи знаю, чи вже й сам не знаю?
Що це? Новопетровське, Орськ, Раїм?
Пустеля... Ні, я не здурів, я знаю,
Де Оренбург, де Орськ і де Раїм,
Не переплутав, де Аральське море
І де Каспійське.

Тільки скрізь одно.

Одно — Росія. Все пани з чинами,
Графи, князі, царі і царенята,
Відділені жандармською стіною
Від християн з одвічним чином — раб,
Що мовчки гнуться, здатні до покори
Та послушанія.

А де ж ті Гонти,
Де ті Залізники, де Пугачови,
Кармелюки, що в груди вітру волі
Вдихнули і тепер ножем свяченим
Вже захистять її, не віддадуть!
Де запорожець із кресалом з криці,
Що викреше вогонь з малої іскри,
Закурить люльку, вогнище роздмуха
На всю Росію і — гуляй душа,
Гуляй душа на панових помпиках!..
Нема. Пустеля, наче жовта кістка
З дохлятини. Пустеля. Ніч. Тюрма.
А як я вірив! Боже, як я вірив,
Що є вони, Залізники і Гонти,
Є Пугачови і Кармелюки,
І запорожці є з кресалом з криці,
Що викрешуть вогонь з малої іскри,
Люльки запалять, вогнище піднімуть
На всю Росію... З вогнища отого
Вогонь підхоплять і раби покірні,
І розтрясуть осині панські гнізда,
По вітру з пухом пустять...

Як повільно

Минають дні в оцій пустелі жовтій,
Як швидко пролітають довгі роки,
Заходить, ніби сонечко, життя.
Ось вже і сорок три. Чи жив, чи снилось
Оте далеке. Україна. Київ.
Десь Моринці, а десь Литва і Вільно.
І Петербург... Брюллов, Сошенко, Штернберг.

Усе, все сон...

А Оренбург чиновний,
А Орськ пустельний, форт Новопетровський,
А муштра, гауптвахта, бруд казарми
Смердячої!..

О ні, це вже не сон!

Підвівся на повний зріст, ніби до бою встав, щоб устояти, не відступити.

Це вже не сон — це десять літ безсоння,
Страждання і чекання. Десять літ
Казарми просмерділої. І глуму
У тій казармі. У твоїй казармі,
Ти чуєш, царю?

Деспоте неситий!

А знаєш ти, щб єсть літа чекання?
Чекання, сподівання. І зневіри,
І відчаю. І згоди навіть звикнуть
До чорної солдатської казарми,
Твоєї всеросійської казарми,
Ти чуєш, царю? Може, скажеш ти,
Чи можна звикнуть до неволі? Скажеш?
А скажеш — не повірю все одно.
Ти й сам не віриш, бо і сам ти знаєш,
Помазанику божий, що людина
Для радості, добра собі та ближнім
На світ приходить, а не для тюрми,
Не для казарми темної. То як же,
Християнине, ти російську землю
В тюрму-казарму смів перетворить!
Бог прокляне тебе! А подарує —
То люди, люди і тебе, і бога
В сльозах утоплять, проклянуть!

І я,

Найменший, сірий між братів незрячих,
Кляну тебе, зову тебе на прою.

Підняв стиснуті кулаки.

Будь проклят, царю! Чуєш — проклят!

— Чую.

Звучить глухий, мов із безодні, голос. Бо стільки сили в гніві,
в зненависті до царя, настільки яскраво видиться внутрішньо

йому цей найбільший ворог його, що могутня уява поета ви-
кликала свого лютого ворога, і ось з'явився, став привидом
перед поетом — ц а р.

Ц а р

Твої всі богохульства скільки літ
Я чую всетерпляче. Це подяка
Невдячного цареві за оте,
Що із неволі визволив.

Ш е в ч е н к о

Неправда.

Я чув уже не раз цю побрехеньку —
Ти визволив, твоя сім'я. З кріпацтва
Мене на волю визволили друзі.
А як — ти знаєш. В и к у п и л и, царю.
Л ю д и н у викупили... От неволю —
Так то вже справді ти таки створив
І стверджуєш її, охороняєш
Кайданами, жандармами, шпиками.
Мене одного викупили, інші ж,
Мільйони, у твоїй неволі досі,
Їх можна продавати, купувати,
У карти програвать.

Ц а р

Я від батьків

Одержав цей освячений порядок
І не мені його мінять.

Ш е в ч е н к о

Виходить,

Неволя вічна.

Ц а р

Може, й так.

Ш е в ч е н к о

Не може!

Нема на цій зсмілі порядків вічних.
У бога навіть їх нема. Царі ж
Єдиний вічний із порядків знають —
Брехню перед народами.

Ц а р

Тебе

Слід покарати не так було — за дерзость
Ти смерті заслужив. Та, слава богу,

В Росії смертної немає кари
І не мені її ввести.

Шевченко

Брехня.

Хто йшов до трону по кривавих східцях?
Де Пестель, де Рилеев? Сотні інших,
Замучених в Сибіру? Смертна кара
Тяглась для них десятки літ. Де Пушкін
І Лермонтов? Хто їх закатавав,
Святий помазанику християнський,
Скажи?

Цар

Я вірнопідданим опора,
А не бунтівникам.

Шевченко

Лукавиш, царю,

Немає вірнопідданих, є лизоблюди
Продажні, що за шмат гнилої ковбаси
Хутенько продадуться. Та й продати
За стільки ж можуть, тільки ще хутчіш.

Цар

Ти злобствуєш. Ти мстишся.

Шевченко

Брешеш, царю.

От ти посмієш сказати, що я брешу.
За що ж тоді терплю я люту кару
В казармі — не малюю, не пишу.

Робить крок до царя. Цар на крок відступає.

Ось! Десять літ мені чоло він душить,
Обруч твій царський. На його, візьми!

Зібгав рукою кашкет, кинув цареві до ніг.

Хіба не помста це твоя? Не мстивість?

Цар

Ти руку піднімав на устрій наш,
Замахувавсь на лад в моїй державі.

Шевченко

В твоїй державі... На землі мільйони
Богородібних і цареподібних
Живе людей. Мільйони. Ти від них

Нічим насправді не різнишся, царю,
Лише хіба отим, що ти повірив
У богообраність свою. Та в те,
Що ти усім богоподібним людом
Сам право маєш правити. Вважаєш,
Що ти карати й милувати вправі
І, що не зробиш,— ти в усьому правий,
А ми — неправі. А хіба це так?
Хіба царі не можуть помилятися?
Хіба не розумніше за одного
Десяток, тисяча, мільйон людей,
Які, порадившись, могли б рішити,
Як треба що вчинити, як зробить?
Чи ти вважаєш — ти найрозумніший
В твоїй державі?

Ц а р

Ім дано своє

Робити там, внизу — на полі, в лісі,
У кузнях і на рудниках. То їх
Діяльності важке, а плідне поле,
Ми довіряєм їм на тому полі
І покладаємось на них. Вони ж
Повинні вірити беззаперечно
У вище, що для них є таїною
І що належить нам,— владарювати
І правити згори.

Ш е в ч е н к о

А — помінять?

Нехай вони, оті внизу, мільйони,
Повладарюють у с в о ї й державі,
А ти з усім чиновницьким синклітом,
З поміщиками, з офіцерством п'яним,
З попами і жандармами — у кузнях,
На рудниках, у лісі, в полі чорнім
Покажете уміння працювати.
А може б, кращий лад постав у світі
І краще б зажили оті мільйони
В твоїй державі?

Ц а р

Я законний цар.

Ш е в ч е н к о

Чому ж скрізь беззаконія?

Ц а р

Держава

До кращого терпляче йде в трудах.
Хай важко людям зараз. Їхнім дітям,
Онукам буде...

Ш е в ч е н к о
з убивчим сарказмом.

Рай земний?

Ц а р

Я дбаю

Про будущність Росії. Я піклуюсь
Про тих синів російського народу,
Що ще й не народились.

Ш е в ч е н к о

Лицемір!

Так чим же ті, що ще й не народились,
Достойніші і кращі за отих,
Що вже живуть? Чому живих у жертву
Принносиш ти якимсь отим уявним,
Ще й не народженим. Все це брехня.
Це потішання, це дурман, щоб темні
Гадали — хай вони, мовляв, страждають,
Зате вже їхнім дітям та онукам
Життя настане. Так попи про рай
Молебствують убогим, бідним, сірим,
Самі ж їдять і п'ють, мов кабани.
За них ти дбаєш. Будущність Росії,
Щоб знав ти, царю, не в твоїх руках
І не в чіпких руках твоїх жандармів,
Твоїх дворян розбещених.

Ц а р

В чиїх же?

Ш е в ч е н к о

В руках людей, що випростають спину,
Що підведуться грізно...

Ц а р

Пугачов?

Ш е в ч е н к о

Так, царю, жди, він гострить вже сокиру,
Щоб підрубати трон підгнилий.

Ц а р

Смішно.

Росія? Ні. Росія — без царя?
І без дворян? Цього не може бути.

Ш е в ч е н к о

А буде. Буде! Бо живий народ,
Отой, що спить іще. Посмійся, царю,
Та й ми посміємось!

Ц а р

Бунтівники!

Росія у моїх руках — могутня.
На вас у мене досить вірних рук.
І з вами буде те, що на Сенатській
Мятежній площі, в Польщі непокірній.
Русь непохитна із своїм царем.

Ш е в ч е н к о

Ти давиш Русь, а тая Русь невольна
Придушує всі паростки свободи
У Польщі, на мадьярах, у Європі...
Сама уярмлена, глуха, нещасна,
Сама століття не живе — конає
І жити іншим не дає — дворянська,
Жандармська, поліцейська Русь-Росія.
Та ця Росія встане ще на суд!
Царів, царят народ судити буде
Судом народним праведним. Ти чуєш?
Ти чуєш, царю? Буде, буде, буде!

З кожним словом Шевченко робить крок — на царя. І з кожним його кроком цар відступає. І — зникає. Якусь мить, високо піднявши чоло і стиснуті в кулаки руки, стоїть солдат Шевченко нерухомо, потім враз круто обертається, іде до ганку флігеля, знеможений, але не переможений, притуляється плечем до ганку і «голову схопивши в руки», застигає. Темно.

Ледь-ледь починає світати. Шевченко стоїть нерухомий, обіпершись на ганок. Знову перегукуються вартові — далеко, ближче, ще ближче. Він — непорушний.

Ніби чується півголосом українська мелодія. Таки справді. До флігеля йде-наближається старий уже солдат, хоч і не все на ньому солдатське. Це він і наспівує українську пісню. Зупинився і змовк, побачивши Шевченка.

А Тарас почув уже пісню, він одірвав руки від чола, відкрив очі.

Т а р а с

Та й довга ж ніч.

С о л д а т
Не спиться й вам?

Т а р а с

Не спиться.

С о л д а т
Тож і мені. Воно хоч і не осінь...

Т а р а с
Не осінь, так неволя. Довга ніч.
Ось десять літ уже цього безсоння
Та снів поганих. Тільки й був просвіток
Оті два літа на Аральськім морі.
А потім як попав у цей вертеп —
Сім літ вже тут страждаю-виглядаю
Тієї волі...

С о л д а т
Я собі іду
Й за звичкою наспівую. Тихенько,
Бодай хтось з офіцерів не почув.
Дивлюсь — кашкет...

Підняв кашкет, подав Тарасові.

А там і вас побачив,
Гадаю, може, випив чоловік
З нудьги нещасної.

Т а р а с
Воно б і справді
Напитися в цю ніч.

С о л д а т
Та годі вам.
Світає вже.

Т а р а с
Коли ви заспівали,
Здалось мені — хоч раз та добрий сон.
Так рідним вітром враз і огорнуло,
Аж серце стиснулось...

С о л д а т
А я ж земляк ваш.

Т а р а с
Звідкіль?

С о л д а т
Звенигородський. Звуть — Андрій.

Т а р а с
А тут давно... в солдатах?

А н д р і й
О, в солдатах,
Бодай і не казати — двадцять літ.

Т а р а с
Бодай і не казати... Як же, друже
Андрію, наше слово, нашу пісню
У цім вертепі мерзоснім зуміли
Ви не забути?

А н д р і й
Гріх було б забуть,
Як гріх забути батька й рідну матір.
Ви теж на всіх своїх тяжких дорогах
Іх не забули.

Т а р а с
Його ж словами.
Гріх було б забуть.
Нехай же добра доля допоможе
Вернутись вам на береги дніпрові.

А н д р і й
Нехай те саме буде й вам, Тарасе
Григоровичу.

Т а р а с
То ви знаєте мене?

А н д р і й
Хто ж є отут, щоб вас не знав!..
Іде о ф і ц е р, побачив Шевченка, зупинився.

О ф і ц е р
Тарасе.

Вітаю вас із добрим світлим ранком
У вашому житті.

Т а р а с
Спасибі, друже.
І вас вітаю.

О ф і ц е р
Добра вість для вас.

Прибув поштовий човен. Вам відставка.

Т а р а с

Відставка? Певно?

О ф і ц е р

Певно, друже.

Т а р а с

Воля...

Аж поточився. Андрій підхопив його, посадив на східці.

О ф і ц е р

Поздоровляю щиро вас.

Вклоняється, приклавши руку до серця, і відходить. З-за рогу флігеля вбігає другий офіцер, кидається до Шевченка.

Д р у г и й о ф і ц е р

— Шевченко!

От добре, що знайшов тебе. Я перший,
Запам'ятай — з тебе півкварта! Перший
Тобі кажу цю новину. Відставка!
Тобі відставка. Воля!

Ш е в ч е н к о

Воля...

Д р у г и й о ф і ц е р

Воля!

Вночі, я чув, прийшла ця новина.

Ш е в ч е н к о

Відставка. Воля...

Д р у г и й о ф і ц е р

Воля! Пам'ятай же,

З тебе півкварта! Чуєш!

Весело пішов.

Ш е в ч е н к о

гірко.

І цю волю

Вже за півкварти він мені продав.

О, мерзостей вертеп!

Проходить ще один офіцер, зупинився похитуючись.

О ф і ц е р

— Що? Кажеш — воля?

Серіч — відставка? Чув, Шевченко, чув.

Та почекай, поки наказ прибуде,
Ми встигнемо із тебе ще такого
Правофлангового тут вимуштрувать...

Пішов. Тарас аж закам'янів. А потім тихо, але твердо вслід:

— Брешеш,

Собачий прихвосню, п'янюго чорний,
Якщо за стільки літ все ваше кодло
Мене у муштрі не замуштрувало,
То вже тепер ні днів моїх, ні дій,
Ні дум, збережених глибоко в серці,
Не досягне артикул ваш.

А н д р і й

Коли вже

Ми стільки перейшли і не упали —
Перейдемо і це.

Т а р а с

Таки перейдем!

Тарас за плечі обняв Андрія, так вони і пішли.

Частина третя

VII

От і позаду тяжкі літа заслання. Позаду подорож по Каспію та Волзі, Нижній Новгород, Москва — вся довга дорога від Новопетровського укріплення до північної столиці.

Визволеного з неволі і звільненого з солдатчини зустрів нарешті Тараса Шевченка довгожданий Петербург. Зустрів розкритими обіймами добрих друзів, прихильників, однодумців. Як гостя дорогого скрізь приймають його, вітають, ждуть... Отак і зараз у заллятій світлом вітальні його заступників Толстих ждуть Тараса Григоровича графиня Анастасія І в а н і в н а та юна її донька К а т р у с я.

Г р а ф и н я

Ішла б ти спати.

К а т р у с я

Мамочко, ще трошки.

Не пізно ж зовсім.

Г р а ф и н я

Йй іще не пізно!

Дванадцята година!

Катруся

Ну, так що ж.

Той раз так само спать мені казали,
А гості всі прийшли. І він.

Графиня

Хто — він?

Катруся

Тарас Григорович. Я так люблю,
Коли в нас гості. І коли між ними
Тарас Григорович.

Графиня

Я теж люблю.

Та, певно, вже не прийдуть.

Катруся

Прийдуть, мамо.

Я просто відчуваю, прийдуть.

Дзвоник.

От!

Що я казала!

Графиня

Ти мені казала!

Графиня робить крок до дверей, але двері розчиняються,
увіходять Щепкін і граф Федір Петрович.

Граф

Приймайте гостя дорогого.

Графиня

Раді,

Безмежно раді. Ви таки, Михайле
Семеновичу, не забули нас.

Щепкін

Ну, як би смів я, що це ви, графине.

Цілує руку графині, пригорнув Катрусю.

Катруся

тихенько.

Я так радію!

Щепкін

Це ж чого, дитино?

К а т р у с я
Що ви прийшли. Тепер мене матуся
Вже не відправить спати.

Г р а ф и н я
Ой Катрусю,
Не соромно тобі отак стрічати
В своєму домі гостя.

Щ е п к і н
Що вже там.
Якби я прапорщик гусарський був,
Мене б не так стрічали.

К а т р у с я
Зовсім ні.
Я прапорщиків не люблю. Таких же,
Як ви та як Тарас Григорович,— найдужче.

Щ е п к і н
От дякую, розумнице моя!
До речі, я ж його, того Тараса,
Оце й шукаю. Завтра їхать маю,
Так на прощання думалось посидіть,
Поговорити. Де вже не побув —
Нема й нема. Оце на вас остання
Була моя надія.

К а т р у с я
Він ще прийде.
Того не може бути, щоб не прийшов.

Щ е п к і н
Ох, ти ж, пророчиця!

К а т р у с я
Давно ж не був.

Г р а ф и н я
Признатись, я й сама його чекаю.
Вже довгий час не бачу. Відтоді,
Як ми його зустріли в Петербурзі,
Він ніби в вихорі кружля.

Г р а ф
Не диво.
По десяти глухих роках пустелі
Та раптом у кипучий вир столиці.
Тут хоч кого закружить. Все побачить,

Побути скрізь, відчути все. Та й друзі
На кожному кроці і старі й нові.
Я розумію доброго Тараса,
Він ніби народився вдруге.

Дзвоник.

К а т р у с я

Він!

От, я ж казала!

Г р а ф и н я

Почекай — казала.

Увіходять Шевченко і Лазаревський.

Т а р а с

радісно всіх оглянув, зняв капелюха.
Уклін громаді щирій.

Л а з а р е в с ь к и й

Добрий вечір.

Т а р а с

вітається з кожним по-своєму. Цілує руку графині.
Моїй святій заступниці.

Тисне руку графу.

Вам, графе.

Обнімає Щепкіна.

Михайле, друже, серце віщувало,
Що саме тут знайду тебе.

Пригорнув Катрусю.

Катрусє,

Не спиш іще!

К а т р у с я

тихо.

Та що це ви, Тарасе
Григоровичу! Тільки нагадайте,
Матуся враз відправить. Чом так довго
Вас не було?

Г р а ф и н я

Забули нас, Тарасе.

Де ж запропали так? Сідайте, прошу.
І повний звіт мені.

Сідають де хто. Щепкін, Тарас і Катруся — разом.

Т а р а с

Все розказати
Не вистачить і ночі. А коротше —
То зараз в Гулаків на іменинах
Були, за іменинницю чарчину
Перехилили та й до вас мерщій.

Дзвоник.

Увіходить К о с т о м а р о в. Граф устає йому назустріч.

К о с т о м а р о в

Добрівечір усім.

Руку до серця, уклоняється графові.

Заради бога

Пробачте за такий нічний візит.

Г р а ф

Якраз до речі. Ми лише зійшлися.

К о с т о м а р о в

А я не смів. Вагався. Та рішився —
Зайшов.

Т а р а с

сміється.

Хоробрості набрався.

К о с т о м а р о в

серйозно.

Так.

Сів і хусткою почав протирати окуляри.

Щ е п к і н

до Тараса.

Ох, не подобаєшся ти мені, Тарасе.
Похуд, посивів. Не переч, я знаю,
Все бігаєш.

Т а р а с

Отак, як ми з тобою

Гасали по Москві, їй-богу ж, правда.
Коли ото заїхав я до тебе,
Із Нижнього прямуючи сюди.
Все бігаю.

Щ е п к і н

Усе пізнати хочеш,

Побачити. Десь випив чашку кави,

Десь чаю з ромом — та й на цілий день
Пі-шов. Ти берегтись не вмів ніколи.

К о с т о м а р о в
Ніколи і ні в чому.

Т а р а с
Суща правда.
Так ти мене, Миколо, й не навчив
Буть обережним.

К о с т о м а р о в
Я і сам не вмію.

Т а р а с
Е, не кажи. В цій справі — ти професор.
Обернувся до графині і ніби в спогад поринув.

Ох, матінко, заступнице моя.
Ото як ви мені святої волі
Дали ковтнути, як води живої,
Прибув я в Нижній. А в тім Нижнім знов,
Мов на припоні, сів. Заборонили
В столицю їхать і в одну, і в другу.
І знов сиджу, ну мало не в казармі,
Томлюсь, нудьгую світом. Та нараз
Гукнув колишніх друзів — приїжджайте
Хоч ви мене провідати!

Л а з а р е в с ь к и й
Тарасе,
Не спомнай. Бог з ним, з отим минулим.
Замовкли. Потім.

Т а р а с
Як би ж ви знали, друзі, як я ждав вас!
Та, може, й знали. От один так знав
Напевно. Бо велике людське серце
У грудях мав. Семидесятилітній
За сотні верст по снігових заметах
Примчав до мене в Нижній. Серед ночі
Стук-стук у двері...

З любов'ю дивиться на Щепкіна.
Як же це було,
Мій сивий голубе, давай згадаєм.

І Щепкін раптом встає, відходить до дверей і, ніби тільки що увійшов, обтрушує уявну шубу і, розкривши обійми, іде назустріч Тарасові.

Щепкін
Коли тебе, Тарасе, не пускають
У жодну із столиць, то гість столичний —
До тебе сам.

Тарас
кидається до нього.
О, друже мій єдиний!..

Вони знову сіли.

Катруся
тихенько.
Які ж бо ви чудові дідусі!

Щепкін
Я — так. Тарас Григорович — не дуже.

Катруся
Чому, чому? Він так оповідає,
Коли ми ходимо з ним малювать!

Щепкін
Отож-то — ходите.

І до Тараса.

Все ходиш, ходиш,
А вже ж не ті літа, не те здоров'я.

Тарас
Не те, звичайно. Та мене ж сам цар —
...як одаренного крепким телосложением...

Щепкін
Чув. Ти мені це і в Москві казав,
А потім зліг. Забув уже?

Тарас

Забув.

Щепкін
Поменше треба бігати, поменше
Доріг торити.

Тарас
Як же без доріг.
Усе мое життя — путі-дороги.
Ото як я себе і пам'ятаю —

Я все в дорозі. То ішов полями
За вівцями-ягнятами. То там же
Ходив шукати, де сховалось сонце
І де кінець землі. А трохи згодом —
У Вільно шлях. А з Вільно в Петербург.
Між іншим, пішки, по сльоті осінній,
Та ще й в одному черевіку.

К а т р у с я
аж у долоні сплеснула.
Як це?

У вас же дві ноги...

Т а р а с
То значно краще,
Ніж, скажемо, нога була б одна,
А черевиків пара.

К а т р у с я
Ви недобрий,
Смієтесь з мене.

Т а р а с
Ні, моя голубко.
Один був черевик. Так я в дорозі
Його на праву натягну й крокую,
Аж поки ліва змерзне. Потім сяду,
На ліву натягну, а права мерзне.
Отак і дочвалав до Петербурга
В обозі пана Енгельгардта. Правда,
Які ж бо ми терплячі та смиренні
Слов'яни-русичі?

Л а з а р е в с ь к и й
Ба ні, неправда.
Бо, якби правда,— ти б у казематі
За ґратами не був. На гауптвахті
Не відбував би карц, вже й без того
Покараний солдатчиною. Слідства
І наглядів тих пильних поліційних
Не відав би. І з Нижнього у Пітер
Не знав би заборони їхать...

Ш е в ч е н к о
Так...
Отож, вважаєш ти категорично,
Що не такі вже і смиренні ми.

Л а з а р е в с ь к и й
Т и й с а м ц е з н а е ш .

Ш е в ч е н к о
Ну, а ти, Миколо?

К о с т о м а р о в
А я те знаю, що оцю розмову,
Тарасе, ти для мене всю затіяв,
А ще точніш сказати, проти мене,
Щоб знову суперечку загострить.
Хіба не так?

Ш е в ч е н к о
Не дурно ж ти професор!
Але мого питання не обходь,
Відповідай.

К о с т о м а р о в
Я вже відповідав
І можу знов підтвердити — у мене
На все це погляд свій.

Ш е в ч е н к о
А то напевно.
Якщо він не змінився.

К о с т о м а р о в
Не змінився.

Ш е в ч е н к о
Скажи ж.

К о с т о м а р о в
Не треба перти на рожон.

Ш е в ч е н к о
Серіч, смиритися, і покорятись,
І ждати.

К о с т о м а р о в
Саме ждати, бо прогрес
Іде закономірно. Цар і уряд
Це розуміють теж. І прийде час —
Без крові, без пожежі, без руїни
І воля буде, і народне право,
І конституція.

Шевченко

І в челоуцех

Благоволеніе... Який же деспот
Хоч десь колись з лакузами своїми
Та поступився владою, та людям
Ярмо послабив. Не було того!
Оте ярмо самим троцтити треба,
Самим уярмленим. Не просять волі,
А боем здобувають!..

...Горе з вами!

Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячії. Кого?
Кого благаєте, благії,
Раби незрячії, сліпії!
Чи ж кат помилує кого?
Молітесь богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітесь. Все брехня —
Попи й царі...

Отак воно, Мнколо.

Костомаров

Гадаеш, ти мене переконав?

Шевченко

Ні, не гадаю. Ти вже не воїтель.
Та, правда, ти й ніколи ним не був.
Так єсть же інші, молодіші духом,
На них все упованіє мое!

Костомаров

Я бачу, що не знаєш ти, Тарасе,
І молодих, що нам на зміну йдуть.
А уповати тут нема на кого —
Це в більшості своїй дрібненькі люди.
Без ідеалів, без ясних шляхів,
Уражені хворобою зневіри...
Я знаю, що кажу.

Шевченко

Тобі повірить,

Так треба згодитись, що завтра й сонце
Не зійде. Сонце зійде.

Сонце йде

І за собою день веде.
Отак-то, брате.

Граф

Що це, справді, ви!
Та як це можна! Це таки неправда!
Цього не може бути! Молоді,
Що йдуть старим на зміну, покоління
За попередників духовно вищі,
Багатші нашим досвідом. Інакше
Для кого ж все життя трудилися ми!

Костомаров

Ну, це проблема. А оте, Тарасе
Григоровичу, що ти кажеш, пишеш,
Знов може привести тебе за ґрати,
І я б хотів тебе остерегти.

Шевченко

Спасибі.

Костомаров

Повернувшись з пустелі,
Так гаряче туди не рвися знов,
Бо попадеш — не вернешся і в Нижній,
Не те що в Петербург.

Довга мовчанка.

Шевченко

Ох, Нижній, Нижній...

І до Щепкіна.

Єдиний друже мій, Михайле любий,
А я ж той Нижній досі не забув.
Я ж думав, що отам воно й почнеться
Мое оновлене людське життя.
Не почалось. Не згодилась зі мною
Піти ота, кого я полюбив,
У путь-дорогу, може, вже й не дальню.

Щепкін

Тарасе, не жалкуй. Боюсь казати,
Але не знав би щастя з нею ти.

Шевченко

То правда. Правда! Я і сам це думав.
І справа тут не стільки, може, в тім,
Що молода Катруся Піунова
Відмовила на сватання мое,
Як в тім, що рушилась при першій спробі
Моя надія, вимріяна здавна,
Сім'ю створити та й дожить по-людськи
Свій нещасливий вік.

Костомаров

У цім, Тарасе,
Однаково нам не щастить.

Шевченко

Ой, ні.

Костомаров

Я ж досі неодружений бурлака
Так, як і ти.

Шевченко

Всі нещасливі дні
В своїм житті ти міг би полічити,
А в мене лічені щасливі дні.

Лазаревський

Тарасе, буде ще й дружина вірна
І рід-родина.

Графіння

Тільки ви не кваптесь.
Огляньтесь. А там уже...

Шевченко

То правда
Можливо, я і справді поспішив
Із сватанням отим до молодої
Артисточки у Нижнім.

Щепкін

Дрібнувата
Натура в неї, друже мій Тарасе,
І добре, що тебе від неї бог,
Як кажуть, уберіг.

Шевченко

Із цим я згоден.
А от забудь її ще не забудь.

Щепкін

Простішу — добру, лагідну дружину,
Дружину-друга стрінуги б тобі.

Шевченко

Якби-то... Я оце на Україну
Збираюсь їхати. Може, доля там
Ще осміхнеться.

Костомаров

Ідь, та й бережись.

Шевченко

Чого ж то?

Костомаров

А нестримності своєї.

Ти думаєш, тебе отак і пустять
Туди без нагляду?

Шевченко

Напевно, ні.

Та вже побережусь. Тобі ж, Миколо,
Скажу — той самий я.

Костомаров

Той самий, бачу.

Шевченко

Отож. І ти мене не намагайся
В свою переманити віру.

Костомаров

Де вже.

Лишаймось кожен при своєму. Ти ж
Отої віри, що в твоєму серці,
Так безоглядно скрізь не проповідуй.
Між сотні добрих та один недобрий,
Один донощик знайдеться — і лихо,
І вороття нема. А кожен крок твій,
Вважай, під особливим оком скрізь,
Де б ти не був.

Шевченко

Мовчати? Я живий ще.

Думки мої і віра — для людей.
І слово, що несе думки і віру,
Якщо і змовкне — то зі мною разом.

Л а з а р е в с ь к и й

Не змовкне і тоді. Не змовкне слово,
Що стало на сторожі правди. Жить
І діяти йому і тут між нами,
І там, на Україні, де ти мрієш
Пожити між людьми.

Ш е в ч е н к о

мрійливо, ніби продовжує Лазаревського.

За стільки літ

Побачити найкращу в світі землю
Оту, що хлібом годувала змалку,
Що зветься рідною. За стільки літ
Напитися дніпрової святої
Води живої. Ох, це мрії все.
Ще, може, петербурзькі поліцейські
І дозволу на виїзд не дадуть,
А я вже в мрії.

Г р а ф

А чому б не дати.

Поїдете, раз ви рішили так.
А дозволу ми доб'ємось.

Щ е п к і н

Мов рай,

Вкраїна видиться мені. Я хочу,
Щоб повернувся дужим і веселим
Ти з того раю.

Ш е в ч е н к о

В тім раю — не рай.

А сниться, кличе. Що то значить — рідне.
І вже надії нижуться. А може,
А може, там знайду себе. Й літа
Оті, що їх іще пройти судилось,
Там і пройду... Хатина над Дніпром.
Сім'я в хатині. І зоря вечірня
Така спокійна вдалині...

К а т р у с я

раптом обернулася до вікна, сплеснула в долоні.

Зоря!

Світає вже!

І всі встали — і теж до вікна.

Щепкін
Оце так загулялись!

Тарас і Катруся весело гасять світло. У вікнах — червона зоря
над Петербургом.

Тарас
Зоря! Ходімо зорю зустрічати!

Графіння
Чай! Будем пити чай!

Лазаревський
Не треба чаю.

Щепкін
Пора вже добрим людям спокій дати.
Гості виходять. Катруся дивиться на маму. Тарас її жде.

Катруся
Матусю, а мені дозволиш? Можна
Піти стрічати зорю з усіма?

Графіння
Та ну, біжи вже.

Катруся
схопила Шевченка за руку.
Можна, можна, можна!

І вони побігли доганяти інших.

VIII

Минув час. Лише кілька місяців. Після подорожі на Україну Шевченко повернувся до Петербурга. Про його повернення вже знають соратники й друзі, ждуть зустрічі з ним.

За столом, заваленим книгами, рукописами, коректорськими аркушами — Чернишевський, збоку столу в кріслі Костомаров. Чернишевський перегортає папери, робить помітки, креслить, час од часу зупиняється на чомусь і все ж не перериває розмови з Костомаровим.

Чернишевський
Я чув, Шевченко в П'ітер повернувся.

Костомаров
Так, повернувся. В ті ж приблизно дні,
Як повернулися і ви. Ну, як там
Саратов наш?

Чернишевський
Так, як і був,— Саратов!
Ну, а Шевченко?

Костомаров
Теж, як і був,— Шевченко!
Понесло ж неприкаяного просто
Туди, де тільки й можна було ждять
Того, що й трапилось. Ви чули?

Чернишевський
Дещо.

Костомаров
На Україну, бачте, захотілось.
Ну, й на здоров'я. Понад десять літ
Не був у ріднім краї — хто ж осудить.
Так він між земляками привселюдно
Узявся гашити панів місцевих
Та урядовців... То б іще нічого,
А то ж все вище, вище добирався —
До уряду, до бога, до царя...
Ну і скінчилось арештом. Ще добре,
Що справу пригасили.

Чернишевський
На Вкраїні
Отож йому й дихнути не дали —
Вернули?

Костомаров
іронічно.

Ні, чого ж, мав час, подихав.

І тоном товариської довіри.
Туди якраз поїхав він тоді,
Як ви махнули в Лондон. Як там Герцен?

Чернишевський
Ну як. Живе. Далеко від Росії.
Та, власне, я його раз тільки й бачив,
У мене клопоту свого було доволі.
Не знав, з чого й почати...
Так Шевченко
Попав знов «під строжайший»?

К о с т о м а р о в

В Петербурзі

Тепер він так, немовби на засланні,
Без дозволу ні кроку, ні півкроку.
І я ж його таки попереджав.
Куди там!

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Не судить його суворо.

Він з тих, хто мовчки зла не промине,
З байдужістю неправди не обійде,
З неправим не примириться. На кривду
За скривджених іде на бій. Борець!

К о с т о м а р о в

Борець. Один...

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Він не один. А як він

В поводженні? Ви бачили його?

К о с т о м а р о в

Він став якийсь нестримний. Б'є і нищить,
Палає спопеляючим вогнем.
Я знав його й колись непримиреним,
Але тепер не можна й порівнять.
Він, як вулкан, клекоче в гніві.

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Нам

Гнів отакий нестримний і потрібен,
Що б'є і нищить, кличе і веде.
Бо ж — час!

К о с т о м а р о в

хоче обернути це на жарт.

Звичайно, ви одним з ним миром
Мировані.

Ч е р н и ш е в с ь к и й

не приймає жарту.

Приймаю це за честь.

К о с т о м а р о в

На мене він, мов яструб, налітає,
Що слово, то і виклик, то й на герць.

Чернишевський
Ви, певно, в поглядах, в думках найкращих
Його розчарували. Вас він бачив
Соратником в бою, а ви, сказати б,
Від бою ухилились. І обрали
Не ту, що він дорогу.

Костомаров
Ну, звичайно.
Хто ж на його дорогу піде?

Чернишевський
Я.

Костомаров
деякий час мовчить, потім говорить ніби знову зводячи на
жарт.

Дорога, я сказав би, небезпечна
Для вас.

Чернишевський
Нас небезпека не страшить.
Стук у двері. І зразу ж увіходить Шевченко.

Шевченко
Добридень.

Чернишевський
іде йому назустріч. Вони чоломкаються.
Радий бачить вас, Тарасе
Григоровичу.

Шевченко
Я так само радий.
Вітається з Костомаровим.

Костомаров
Про вовка, як говориться, помовка...

Шевченко
Невже таки на вовка схожий я?

Чернишевський
Ані краплини. Швидше — сивий голуб,
От хто ви є.

Шевченко
Я так і сам гадав.
Так що, Миколо, згодься, нас же двоє,
А ти один в неправоті своїй.

Костомаров
Удвох ви — сила. Що я проти вас.

Чернишевський
Святая правда.

Шевченко
Істинно, Миколо.
Удвох ми — сила. Та і по одному
Не здужаєш ти нас.

Чернишевський
Але, Тарасе,
Микола — сила теж.

Шевченко
Якби не сила,
То не було б чого з ним воювать.

Чернишевський
А ви воюєте?

Шевченко
Кінця не бачу
Війні між нами.

Костомаров
з іронією образи.
В мене мало сил.
А ті, що є, лишились для роботи,
Що жде мене. Отож покину вас.
Хай буде перемир'я.

Бере капелюха, мовчки відкланюється і виходить. Шевченко
і Чернишевський презирнулись.

Шевченко
Так про що ми
Ото було вели розмову з вами
Та й не скінчили?

Чернишевський
Краще ви скажіть,
Про що ми не вели розмови.

Шевченко
Правда.
А не скінчили, певно, ні про що.

Чернишевський
До речі, Костомарову ні слова
Я не сказав про те, що ми вже з вами
Поговорити встигли. Більше в нього
Питав про вас.

Шевченко
І що ж ви з'ясували?

Чернишевський
Ну, ви ж йому вже, певно, й допекли!
Хоч він і вміє настрій свій ховати,
А не витримує. І нетерплячим,
І неприкаяним вас величав.

Шевченко
А ви й не захистили?

Чернишевський
Каюсь, грішний.
Я ваше у розмові з ним ім'я,
Як щит, як зброю, використав.

Шевченко

Нуте.

Чернишевський
Усе він про мою поїздку в Лондон,
Про Герцена питав мене, а я —
Все про Шевченка. Він тоді, що гостро
На всіх ви налітаєте у гніві,
А я йому, що ви — борець!

Шевченко
з сумним усміхом.

Борець.

І помовчавши.

Борець, що десять років у солдатах
Тинявся.

Чернишевський
Ви боролися, Тарасе.
Ви не схитнулись. Боретесь.

Шевченко

Е, що там.

Боровся, не схитнувся. Декабристи,

Так ті он смертну кару заслужили,
А я лише солдата. Рядового.

Чернишевський
Це свідчення того, що ви боролись.

Шевченко
Я тільки замахнувся, а ударить
Не вистачило пороху.

Чернишевський
Неправда.
Ви вдарили, Тарасе. То був сполох,
Що піднімав і кликав.

Шевченко
І накликав
Жандармів з поліцаями на мене,
Та в каземат... А цар собі царює,
Гуля наш батюшка.

Чернишевський
виглянув за двері, щільно причинив їх.
Пересторога
Не зайва. Ви часом таке, Тарасе,
Говорите, що, крім мене та вас,
Нікому й чуть не слід, бо раптом знову
Потрапите туди, звідкіль вернулись.

Шевченко
Еге. Самі ви краще стережіться.
Бо я вже там побув, мені не страшно,
А вам так доведеться там побути.
Хорти з псарями вже на вас пильнують,
Чекають тільки, щоб схопить.

Чернишевський
Тарасе
Григоровичу, ви пророк, я знаю,
Та краще, щоб оце пророцтво ваше
Зі мною не збулося.

Шевченко
Дай-то боже.
Але той боже не за нас — за них.

Чернишевський
Так ми на нього покладать надії
Не будемо.

Шевченко
Так, як і на його
Помазаника.

Чернишевський
Бачите, а Герцен
Останній час надії покладає.

Шевченко
На бога?

Чернишевський
То було б ще не найгірше,
Так на помазаника.

Шевченко
Як же так?
Чи, може, ви жартуєте?

Чернишевський
Ніколи
У цих питаннях я не жартував.

Шевченко
Та як же так? Апостол, провозвісник
Свободи праведної...

Чернишевський
У химерну
Ілюзію повірив наш апостол.
У найхимернішу. Мовляв, цар може
Ярмо своєю владою послабить.

Шевченко
Невже отак він думає?

Чернишевський
І пише.
І якщо він з цим виступить, то ми
Повинні будем відповідь давати.
Мовчати не можна. Це — питань питання
Це боротьба ідей. В цій боротьбі
Ніяких відступів, ані поступок
Чужим ідеям.

Шевченко
Не збагну ніяк.
Він — і чужі ідеї.

Чернишевський

Це хитання.

І, сподіватись будем, — тимчасове,
Бо мусить же перемогти у ньому
Борець відважний. Ми ж і допоможем,
Коли одверто скажемо йому
Про помилковість віри в царську милість,
В особу царську з владою без меж,
Що волю дасть.

Шевченко

Я непохитно знаю —

Безмежна влада ув одній особі
Безмежне робить зло і горе всім,
Крім купки прихвоснів, тих царедворців,
Що лижуть і вилізують, що гнучко
Поклони б'ють і оди розливають
Медоточиві. Так чого ж чекать
Від самодержця та іще й дурного.
Чого чекать?

Чернишевський

Ще не з'єднались ті,

Хто може владу деспота обмежить.

Шевченко

Нащо обмежувать, віднять — і все.

Чернишевський

Кому ж під силу це? І хто це може?

Шевченко

Народ.

Чернишевський

Народ? Але народ мовчить.

Народ — покірний раб.

Шевченко

Того раба

Будити треба. І збудити можна.

А вже збудивши, вести на борню!

Чернишевський

підходить до Шевченка ближче і тихо каже:

Тож будемо будити, готувати, —

Це головне сьогодні й провідне.

Шевченко
Так-от по що ви їздили у Лондон!

Чернишевський
Почасті й так. А ви на Україну?

Шевченко
Я не по це. І наперед я знав,
Що там побачу.

Чернишевський
А проте й нове щось
Побачили?

Шевченко
Побачив. На Вкраїні
Вкраїнського немає букваря.
А він би теж будив. Бо українці
Хотять своє читати, рідне слово.

Чернишевський
Це їх законне право.

Шевченко
Українці
Хотять свою історію вивчати,
А не історію царів російських.
І не хотять бути племенем індіців,
Яке винищують. Моя несхитна віра,
Що цей народ своє ще скаже слово,
І слово те почує цілий світ.

Чернишевський
Народ. Ви розумієте народ як ціле
І неподільне щось?

Шевченко
Бачі — народ!
Ви чули, кажуть,— чоловік з народу.
Це означає — простий чоловік,
З народу! А го ще і так говорять —
Він з роду знатного. Не із народу,
А з роду. Княжого чи царського там. Тьху!

Чернишевський
Тарасе! Мудрий же ви мій Тарасе!
Мій чудо чоловічище з народу!..
А то іще відомості я маю,
Що деякі із ваших земляків,

На галицькій землі, все зло вбачають
У тім, що на Україні є пани
Російські, польські. Кажуть — от, якби-то
Були, мовляв, свої лише пани,
Пани українці, легше б і народу
Жилось при тих панах.

Шевченко

Воно ж приемніш,
Коли тебе шмагає канчуком
Свій, український пан, а не московський
Чи там варшавський. Я б тих земляків!..

Раптом увіходить швидкий невисокий панок. Побачив Шевченка і рішуче знімає капелюха, вітає тим високо піднятим у руці капелюхом притихлих від несподіванки співбесідників.

Панок

Добрідень вам, панове. Щиро прошу
Пробачення, що вдерся так.

Чернишевський

Добрідень.

Панок

не зважає на стриманий прийом. Він аж руки потер.
Так-от де я застукав вас нарешті,
Земляче дорогий!

Шевченко

Це ви про кого?

Панок

Про вас, Тарасе. Можете повірить,
Півдня потратив — і на візниках,
І пішки обгасав усеньке місто,
Все вас шукаючи.

Шевченко

Негайна справа?

Панок

Аякже! Гостювати в Петербурзі
І не знайти такого земляка!
Я в Курочкина побував — поета,
В Толстого — графа, і в отих братів
Жемчужникових, потім в номерах
Якогось Балалаєва. Отам-то
Мене зайти сюди і надоумив,
Спасибі, Костомаров наш.

Шевченко

Гаразд.

Ходімте ж сядем десь та й поговорим.
Не будем заважати.

Панок

Авжеж, авжеж.

Шевченко і панок пішли.

Чернишевський
перекинув на столі якісь папери, підняв погляд від столу.
Пішов. Е, сто чортів! Поговорити
Не дав мені з Тарасом до смаку.
А шкода. Ну, та будем сподіватись,
Що з ним і поговоримо колись,
І попрацюємо.

Раптом увіходять Шевченко і Добролюбов.

Шевченко

Чому ж колись?

А зараз?

Чернишевський

Та звідкіль же ви Тарасе?

Шевченко

Я земляку побачення призначив
На вечір. Бо нагодився супутник,
Так я з ним разом знов сюди.

Чернишевський

Сідайте ж.

Нам є про що поговорити разом,
А дещо й вирішити слід. Утрюх
Нам легше буде істину шукати.

Шевченко

То правда: Тільки відчуваю я,
Що невідкладні вам сьогодні справи
Рішати треба.

Чернишевський

Будемо рішати,
Якщо знайдуться. Чи нема їх?

Добролюбов
кладе на стіл папери.

Є.

Чернишевський
Що знову?

Добролюбов
А те саме, що і завжди,—
Цензура. Вириває просто з м'ясом
Думки, абзаци, фрази.

Чернишевський
Де?

Добролюбов
В статті
Без підлису.

Чернишевський
Що ж, будем ті ж думки
Та іншими висловлювать словами.

Шевченко
Не буду заважати вам.

Чернишевський
Ні, ні,
Ви не завадите.

Шевченко
Таки піду.
Але зайду ще.

Чернишевський
проводить Шевченка до дверей.
Я вас буду ждати.

Шевченко
А я не підведу.

Чернишевський
Я в цьому певен.

Шевченко пішов.
Чернишевський, помовчавши, Добролюбову:

Я в ньому певен. От вам сила духа.
От вам поет-борець, народу сині

Добролюбов
А я його «Кобзар» якраз читаю.
Поета більш народного і справді
Я ще не зустрічав.

Чернишевський

Так напишіть!

Про нього мусять знать найширші кола
І в нас, і на Україні...

Уявіть —

Ніч над Росією. Одвічна ніч.
І раптом — сполох уночі. Б'є дзвін.
Б'є, піднімає сонне царство. Пломінь
Освітлює дорогу тим, що встали,
Що кинулись на сполох. І вже видно
У сполоху, у відблисках палання,
Куди іти, і видно, що до рук
Як зброю брати. Сполох. Дзвін. Тривога.
Так сполох той і поклик той — Шевченко.
Той Прометей з вогненним смолоскипом,
Що будить вічну ніч,— Тарас Шевченко.
Ось що таке поет цей для Русі,
Що прокидається.

Для України ж

Він більше у сто крат. Бо Україна,
Крім кріпосницької неволі, має
Неволю гіршу ще — національну.
Він Україні — прапор на віки!
Оце і напишіть.

Добролюбов

Обов'язково.

Якщо крізь ґрати нашої цензури
Поетових думок продерся промінь,
Подбаємо, щоб промінь цей світився
Й показував, куди іти. Бо слово,
Правдиве, кинуте в серця не всує,
З живими йтиме східцями століть.

Чернишевський

стоїть за столом, жестом показує Добролюбову на крісло і
дещо жартівливо, а разом з тим і багатозначно.

Сідайте ж, і давайте помудруєм,
Як ліпше нам цензуру обдурить.

IX

І ще минув час. У своїй квартирі-майстерні при Академії
мистецтв — кімната-майстерня, східці понад стіною вгору в
кімнату-спальню, внутрішнє вікно якої, з дрібними шибоч-
ками, виходить на антресолі над східцями,— Шевченко за
столом, заваленим паперами, приладдям для гравірування,

працює. Він дуже змінився. Якась похмурість і пригніченість у його вигляді. Часом він утомлено сидить нерухомо — відпочиває. І знову береться до роботи. Стукають у двері. Шевченко підводить голову і мовчки жде. Ще стук. І після цього до кімнати заходить Л а з а р е в с ь к и й у супроводі літньої людини з сивими бакенбардами. Це — в е т е р а н, із старих солдатів.

Л а з а р е в с ь к и й
Вітай гостей, Тарасеньку.

Ш е в ч е н к о

Вітаю.

Що дивишся так на мої палати?
Не пишні, може?

Л а з а р е в с ь к и й

Я уже казав.

Не по твоїм здоров'ї ця конура —
Без сонця, вогко.

Ш е в ч е н к о

Е, Михайле, друже,

З горища я почав і ним закінчу.

Л а з а р е в с ь к и й

Не поспішай закінчувати. Діла ж,
Як сам казав ти, непочатий край.

Ш е в ч е н к о

То так. Багато діла, мало сили,
Та й ту недуга підтинає.

Л а з а р е в с ь к и й

Ще

Недугу ти подужаєш.

Ш е в ч е н к о

Хотів би.

Л а з а р е в с ь к и й

А я оце привів тобі Івана,
Щоб прибирав, допомагав.

Ш е в ч е н к о

Спасибі.

І до ветерана.

А з вами, друже, два старі солдати,
Ми зійдемося.

В е т е р а н
уклонився по-військовому пристукнув закаблуками.
Я не заваджу вам.

Ш е в ч е н к о
Та ви солдат і справді!

В е т е р а н
Ветеран.
Усе життя моє пройшло в солдатах.

Ш е в ч е н к о
з тихим смутком.
Як розібратись, то й моє усе.
Я також ветеран, либонь. Чогось
Сподобалось мені це слово. Друже,
Отак я вас і буду називать.
Ви не образитесь?

В е т е р а н
узявся прибирати в кімнаті.
Ніколи.

Ш е в ч е н к о
От і добре.
В моім житті все більше біля мене
Солдати. Так було у казематі,
І в Орську так — приставлений був дядько,
Старий солдат. І добрий був. І мудрий.
Та і в Новопетровську — друг Андрій...
Так то ж і я в солдатах був. А потім
Хотілось, щоб стояла біля мене
Дружина щира... Але й знов — солдат.

Л а з а р е в с ь к и й
В сумні ти, друже, спогади поринув,
У тебе ж є і веселіші.

Ш е в ч е н к о
Є.
Усе життя — це спогади, надії.
Згадаєш добре та й лихе згадаєш,
Зітхнеш та й геть його, лихе. Мовляв,
Минуло, не повернеться. Надії ж,
Ті кличуть, зазивають у дорогу.
І ти, повіривши, летиш, мов птиця,
І сподіваєшся на краще, віриш.
А потім зирк — з надій сама химера.

Отак у мене... Ще на пароплаві,
Коли з неволі вирвавшись на волю,
По Волзі їхав — згадував минуле
Та відганяв його з думок, погане,
А сам уже снував надії-мрії
Про будучність. Про Петербург, про рідну
Мою нещасну Україну... Хатку
Вже мріяв-уявляв побудувати
Деся над Дніпром. Та дівчину в ту хатку
Ввести дружинонькою за рученьку,
Та й жити, працювати... Мрії, мрії...
Розсипались. І згадувати годі.
Сиджу самотній, вже не жну й не сію
Отут у петербурзькому болоті.

Тарас утомлено змовк. Мовчить Лазаревський. Чути тільки,
як ветеран щось там вишкрябує, щось упустив...

Л а з а р е в с ь к и й
Мине зима, Тарасеньку, склопочем
Тобі поїздку хоч би й на все літо
На Україну.

Ш е в ч е н к о
Там би я ожив...
От... говорити хочеться, а важко.
Піду перепочину.

Він підводиться і поволі, з коротенькими зупинками через
два-три східці, піднімається нагору. Коли він зникає у своїй
спаленьці, там засвічується світло — спалахує внутрішнє вікно
над антресолями.

Л а з а р е в с ь к и й
тихо ветеранові.
Друже добрий,
Облиште все. Сидіть і наслухайте,
Пильнуйте. Серце в нього...

В е т е р а н
Розумію.
Л а з а р е в с ь к и й
А я піду по лікаря.

В е т е р а н
Ідіть.

Лазаревський виходить. Ветеран щільніше зачиняє за ним
двері. Оглянув усе по-хазяйськи. Знайшов деся заплакану

свічку в підсвічнику, поставив на столі. Відшукав сірники, побрякав ними, ще озирнувся — темнувато. Засвітив свічку, підняв її у підсвічнику, освітлює східці нагору.

В цей час тихенько відчинились двері, на порозі — висока, сухувата постать людини в чорному, з чорною бородою. Це — Аскоченський. Ветеран став перед гостем, аж засліпив його світлом. Той загородив очі долонею, але не відступив.

Аскоченський

Чи можна? Добрий вечір.

Ветеран

Вечір добрий.

Аскоченський

Я до Шевченка.

Ветеран

Спить.

Аскоченський

Скажіть — прийшов

Аскоченський.

Ветеран

Не можна. Дуже хворий.

Аскоченський

Тим більше.

Ветеран

з правої руки бере свічку в ліву, відчиняє двері і сердито наступає на Аскоченського.

Що — тим більше? Я ж сказав

вам —

Спить. Хворий... Серце... Хворе серце. Пх-ху!..

Він люто дмухнув на свічку. Темно.

...Темно. Б'є годинник. Він б'є десь далеко, але глухі удари його чути виразно — один, два.. три.. чотири... Ветеран знову засвічує свічку, поставив на столі. Сам сідає і сидить неспорно.

Заходять Лазаревський і лікар.

Лазаревський

Що?

Ветеран

Ніби спить.

Лікар
Не будемо тривожить.

Лазаревський
Але ж...

Лікар
Ви не турбуйтеся. Підожду.
О!

В горішньому вікні, там, у спальеньці, засвітилось світло.

Бачите, і ждять не довелось.
Я піднімусь туди.

Іде по східцях нагору і зникає в спальеньці.

Лазаревський
Він вас не кликав?

Ветеран
Не кликав.

Лазаревський
Може, доведеться вам
Всю ніч не спати.

Ветеран
О, я повартую.
Солдата не страшить безсонна ніч.
Аби лише йому була полегкість.

Лазаревський
Я буду поруч. Тільки що — гукайте.
Якісь важкі в душі передчуття.

Лікар
спускається по східцях.
Йому вже значно легше. Я сказав би —
Стан задовільний.

Лазаревський
Дякую.

Лікар
І все ж
Я згодом ще навідаюсь. Ніч довга...

Лазаревський
Ми тільки вдячні будемо.

Ветеранові.

Я теж

Навідаюсь. І скоро.

В е т е р а н

Не турбуйтеся.

Лазаревський і лікар ідуть. Ветеран похопився, вийшов — повернувся з графином води і склянкою. Все це поставив на столі. Сів.

Згори спускається Ш е в ч е н к о. На ньому полотняна українська сорочка, комір зав'язаний червоним шнурочком. Він якийсь чистий, просвітлий. Ветеран встає йому назустріч. Тарас не зупиняє його, а сам сідає до столу.

Ш е в ч е н к о

Мені вже добре. От що, ветеране,
Якщо ви не стомились, підніміться
Та приберіть, провітріть там у мене,
Я ж тут посиджу, може, що й зроблю.

В е т е р а н

схвально киває головою, іде, потім зупиняється.
Питав вас пан Аскоченський. Сказав я,
Що ви спите.

Ш е в ч е н к о

От добре. Ви й надалі
Кажіть йому так само. А давно
Він був?

В е т е р а н

Не дуже. Будьте обережні,
Він може знов прийти.

Ш е в ч е н к о

Та дідько з ним.

Ветеран піднімається по східцях. Шевченко оглянув стіл, взяв папір, олівець...

Нечутно прочинились двері, увійшов А с к о ч е н с ь к и й. Тарас його не бачить, він зосередився над своїм аркушем. Аскоченський причинив двері, нечутно наблизився до Шевченка.

А с к о ч е н с ь к и й

Чи можна? Добрий вечір.

Ш е в ч е н к о

здрігнув. Разом поклав на стіл аркуш і олівець і сказав,
може, несподівано і для самого себе.

На добраніч.

Аскоченський
Прощаєшся не привітавшись, друже.

Шевченко
Та можна й так.

Аскоченський
Я чув, недужий ти.

Шевченко
Брехня. От тільки розмовляти важко,
Тож ти не гнівайся, що я мовчу.

Бере свій аркуш і олівець і щось пильно пише чи малює.

Аскоченський
А я відважився тебе провідать.
Хоч я отут не тільки гість незваний,
А ще й не бажаний — я все ж зайшов.

Шевченко
Тоді це не лише відвага — подвиг.
Та ти ж подвижник, отче пресвятий.

Аскоченський
Я все життя зійтись хотів з тобою.
Згадай, ще в Києві...

Шевченко
Я пам'ятаю.

Аскоченський
Ти ж тільки наді мною кепкував.

Шевченко
Пробач мені.

Аскоченський
Не в тому, друже, справа.
Мені б хотілось, щоб на схилі днів
Ти бога в серці ніс.

Шевченко
Якого бога!

Аскоченський
Єдиний бог.

Шевченко
Мені земні діла
Усе життя вогнем палили серце,
Не мав я часу в небо заглядать.

А с к о ч е н с ь к и й
Я знаю, брате, що не мав ти часу,
Ти з Чернишевським, з Герценом ступив
На ту стежу, що не веде до бога,
А проти бога і того порядку,
Що стверджений всевишнім на землі.

Ш е в ч е н к о
Брехня. Порядок на землі не божий.
Безсилий бог його змінити. Ми ж,
Оті, що не вповаємо на бога,
До рук отой порядок можем взять.

А с к о ч е н с ь к и й
Я знаю, ти не згодишся ніколи.
І не того прийшов я.

Ш е в ч е н к о
А чого?

А с к о ч е н с ь к и й
Прости мені. Якщо ти справді хворий,
А наше життя земне в руці
Господній, ми не знаємо, що жде нас
Не тільки завтра — зараз, кожному мить,
То ж я насмілився прийти, узнати —
Чи ти смирився у своїй гордині,
Чи причастився тайн святих?

Ш е в ч е н к о
А як же.
Давно спокутував усі гріхи.
Тяглось аж десять років те причастя
В пустелі — в пустині, як ти б сказав.

А с к о ч е н с ь к и й
Не богохульствуй.

Ш е в ч е н к о
Отче прелодобний,
Чи ти насправді в рай ото так хочеш
Протиснутись, чи тільки лицеміриш,
Скажи по совісті?

А с к о ч е н с ь к и й
Твоя душа
Мені дорожча за тебе самого,
За неї я піклююся.

Шевченко
Як, як?
Душа і я — це різні речі?
Аскоченський
Різні.

Шевченко
Моя душа і я?
Аскоченський
Душа — це бог.

Шевченко
Дурний ти зверху.

Вгорі на східцях показався ветеран. Побачивши Аскоченського, він двома кроками злітає по східцях униз і стає між Шевченком і Аскоченським.

Ветеран
А ж казав, що прийде.

Рішуче відтісняє Аскоченського до дверей. Тарас з ледь помітною посмішкою милується цим поединком.

Ветеран
наступає.
Ну, як ви так! Я ж вам казав, що хворий.
Що скоро буде лікар. Серце...
А ви... Ех, ви... А ще священик.
Рвучко відчинив двері.
Аскоченський
з острахом задкує до дверей.
Я не священик.

Шевченко
Сатана в сутані.

Аскоченський вискочив.

Цього ви не впускайте, ветеране,
Бо цей таки в труну мене вжене.

Ветеран
Відразу я відчув, що це не з наших.

Шевченко
дивиться на нього з любов'ю, а потім ніби сам собі каже:
І цей — мудрець. О земле, земле Руська!
Багата ж ти премудрими людьми.

Вони тебе ще виведуть із ночі
І, вірю я, що скоро... Знов стомився.
Піду нагору. Спочивайте й ви.

Тарас іде по східцях.

В е т е р а н
хоче йому допомогти.
Я трошки вам допоможу.

Ш е в ч е н к о
Не треба.
Ні-ні, я сам, я сам, я сам... Я сам...

З кожним словом робить крок по східцях угору.
Згодом гасне світло в горішньому вікні. Ветеран нечутно
переносить стілець до східців, потім бере зі столу сірника,
свічку, вмощується на тому стільці і теж гасить свічку.
...Б'є годинник... Три, чотири... п'ять... Нагорі в вікні блиснуло
світло. І зразу ж засвітив свою свічку ветеран і поставив на
столі.
Дуже тихо зайшли л і к а р і з ним новий гість — п р о ф е с о р .
Вони роздягаються.

Л і к а р
до ветерана.
Ну, як?

В е т е р а н
Дрімав. А це моргнуло світло.

Л і к а р
Піднімемось, професоре?

П р о ф е с о р
Давайте.

Вони піднімаються по східцях, ветеран їм підсвічує.
Прийшов Л а з а р е в с ь к и й .

Л а з а р е в с ь к и й
Не спить?

В е т е р а н
Не спить. Там лікар і професор.

Л а з а р е в с ь к и й
О, дуже добре, дуже добре.

В е т е р а н
Нагрію чаю, може?

Л а з а р е в с ь к и й
А нагрійте.

Не нам — й о м у нагрійте. І собі,
Щоб не заснути.

В е т е р а н
Я-то не засну.

Ветеран вийшов. Згори спускаються л і к а р і п р о ф е с о р.
Одягаються.

П р о ф е с о р
тихо Лазаревському.
Становище важке.

Л а з а р е в с ь к и й
Але надії?..

П р о ф е с о р
Надії — невеликі. Все, що зможем,
Все зробимо. Лише б діждати дня.
А зараз — не тривожте. Сон і спокій.
Лікар і професор пішли. Увійшов ветеран.

Л а з а р е в с ь к и й
Ви чули — сон і спокій.

В е т е р а н
Сон і спокій.

А чай?

Л а з а р е в с ь к и й
Самі напийтеся.

Раптом голос Т а р а с а зверху:

— Хто там?

Лазаревський і ветеран винувато презирнулися.

Л а з а р е в с ь к и й
Це я, Тарасеньку. Тебе вітають
Із іменинами. Полтава, Харків.
Прийшли депеші.

Ш е в ч е н к о
Дякую братам,
Що не забули.

Л а з а р е в с ь к и й
Спочивай, Тарасе,
А я піду. Добраніч... Сон і спокій.

Останні слова він тихо говорить ветеранові. І тихо виходить.
У Тарасовім вікні гасне світло. Ветеран знову ладнається
влаштуватись на стільці біля сходів. Він робить все тихо,
нечутно.

І раптом на горішніх сходах показався Т а р а с. Він трима-
ється за бильце сходів.

Т а р а с

Мені недобре... День уже чи ніч?

В е т е р а н

кидається до нього, підтримує його.
Ніч, ніч... Та скоро й день. На світ береться.

Т а р а с

Діждати б дня.

В е т е р а н

хоче повернути його в спальню.
Не треба вниз. Вам лікар
Лежати наказав.

Т а р а с

відвів рукою ветерана.
Е, що там лікар.
Не здамся я. Мене он цар... сам цар...
...Как одаренного...

Робить крок униз.

...крепким...

Крок униз.

...телосложением...

Крок.

Падає зі сходів.

В е т е р а н

кидається до нього.
Тарасе! Батьку!..

Стає над ним на коліна.
...Поволі встає, хреститься.
Акорд «Заповіту».

З М І С Т
В ДОРОЗІ ДАЛЬНІЙ

Каспій	5
Пустеля	6
Куртиш	8
Вечір у Каракумах	9
Узбой	10
Аманова гряда	12
Голуби	14
На Сибірській дорозі	16
Лісом, горами...	16
Далина	17
На Лені	18
Якутське літо	19
Хазяйка	21
Спогад	24
Роздум про дороги	25
Беркут	30
Антилопа	31
Ябаганські скакуни	33
На Чуйському тракті	35
Бджоляр	36
Мараловий радгосп	37
Каченята	38
Я так далеко від тебе	39
Скільки ми з тобою розлучались	41
Іртиш	41
З високих вершин Алтаю...	43
Ти не часто до мене пишеш	44
Може, тобі в ці години не спиться	46

ЛІТА І ДУМИ

Лийся, пісне	47
Співець	48
Довгий вік твій, дубе	48
Жайворонок	49
Скільки босими ногами	50
Мій краю поліський	52
Колись, бувало...	53

Житній хліб, і яблука	54
На добраніч вам, поля з лугами	54
На день народження	55
Я боюся тебе зустріти	55
Не того, що треба, полюбила	56
Знову в дорозі	59
Біля пам'ятника	60
Повернення до Києва	60
Поле, поле моє	63
Десна	64
Дорога в дитинство	65
Як добре...	66
Стежки	66
У рідколіссі	67
Пісня дівоча	67
Слід	68
Осокір	69
Десь тихо шепочуть смереки	69
Ще не минула молодість	70
Злітає листя з осокура	71
Ти говориш...	72
Моему земляку	72
Сосниця	73
Осіння гроза	74
Весільних пісень заспівали	75
Ні, я не забуваю	76

ФІНСЬКІ КОНТРАСТИ

Карелія. Фінляндія...	77
В дорозі	77
В ресторані	78
Лижви Льонрота	80
Зустріч з Північчю	82
Людському серцеві не вгодиш	82
Медобір	84
В передчутті грози	85
На радість людям	85
Твій день	86
Над «Кобзарем»	86
Слово	87
Оленці	87
Твій слід	88
Соловей	88

КИЇВСЬКІ ФРЕСКИ

Я відкрив сторінку	90
Гості	91
Струги по Дніпру	91
Мистецтво	92
Походження богів	93
На Старокиївській горі	93
Хрещення Русі	94
У храмі	94
Конча-Заспа	95
Дзвони	95
Королева	97
Старенька церква	99
Камінна баба	100
Сарматська весна	101

Не скупа земля поліська	102
Неспокій	103
Хай незначна, та щоб робота	104
Земля батьків	105
Київська осінь	106
На кримській дорозі	106
Будинок над Случчю	108
Батько мій	109
Іспит	109
Ні спокою, ні тишини	111
Накреслення	112
Франків дуб у Нагуевичах	113
Овідіополь	114
В гаю	114
Краса	115
Я згоден на все	115
Пшеничне зерно	116
Грабовський	116
Сковорода на Слобожанщині	117
Не чужим, а своїм законом	119
Коню мій	120
Тавріда	121

ТАШКЕНТ, ЖОВТЕНЬ — 1958

Прапори над Ташкентом	124
З тобою, Африко!	125
Негр закликає	126
Мене хвилює чорна доля чорних	126

Так і повинно бути	128
В гостях у карасуйських колгоспників	128
Я добре знаю	130
В напружену пору робочу..	131
Живі джерела	131
Вогонь	132
Про солов'я та жайворонка	134
Гроза у березні	135
З громом квітневим	136
Відвідав знову я тебе	136
Ярмарок	137
Влітку	139
Вереснева веселка	140
Зимова казка	141
День минув	142
В Криму	143
Руданський в Ялті	143
Сніжок	145
Рушник	148
Під ясным сонцем	149
У безмежному полі	150
Рідне вогнище	151
Лісове багаття	152
Руки	153
Мені літа не перепона	155
Лиман	155
Острів Бірючий	156
Керч	158
Карпати	159
На концерті в Іршаві	160
Свято в Кварелі	161

ПРОСТІР

Розмова з чистим аркушем блокнота	164
Відповідальність	165
Пісня продовжується	166
Одно слово	167
Спартак	168
Тарас Бульба	170
На дорогах війни	171
Солдатський слід	174
Пам'ять	175
Живі квіти	176
Дума про ліс	177

Сосні за моїм вікном	178
Як радує мене	180
Все знав ти у житті своїм	181
Ніколи задурно нічого...	182
Улітку жду зими...	182
Гуси-лебеді	183
Спогад про Осетію	184
Ніда	185
На памірській дорозі	186
Себзар	187
Гунт	188
Лист додому Оленці	189
Концерт у Хорозі	191
Віза Свободи	192
Мої тривоги	193
Як все ж людині дім свій дорогий	196
Минула втома довгих літ життя	196
Старості бояться тільки в юності	197
Рибалки Нерінги	197
Ти хліб їси	198
Із хаосу, із натяку...	199
Про відкриття	199
Свідчення часу	201
Мертвий заповідає	202
Ти скаржишся	203
Побажання	204
Те саме щовесни	205
Яблуко на долоні	206
Ювілейне	206
У речі вдивлятися пильно	207
Про втому	208
Добре бути подорожнім	209

СЛІД

Викарбую на камені	210
Поміж садами-деревами	211
Ласкаво просимо!	212
Довженкові	213
«Дрібненькі диктатори сходять зі сцени...»	214
За гаями, за дібровами	215
Син сонця	215
Всі хочуть бути мислителями...	216
Ми часто вже й не помічаєм	217
Якби ви знали...	217

Вечірній час	218
Проміння	218
Жадоба дороги	219
Наснилась мені пустеля	219
Про дерзання	221
Я всі легенди біблії читав	222
Сервантес	222
Сесар Вальехо	224
Остання ніч Лорки	225
Тополі	226
Мій матер'ял	227
Райдуга вітру	228
Аеродроми	229
Романтика	230
Синтез	231
Все надто просто...	232
Так велося з часів прадавніх	232
Якби...	232
Крилаті кораблі	233
Маленька ода лісу	233
Маланка	234
Знову до спогадів тягне	234
Ви бували в чужім краю	235
Закон інерції	235
Гімн слову	235
Що потрібно людині	237
Приземлення	238
Стартують літаки	239
Світ, як він є	240
Бувають дні святково-урочисті	242
Мені назустріч дерево ішло	242
Я так сприймаю...	243
В одній моїй душі...	243
На циферблаті часу...	244
Мандрівочка пахне	244
Полив'яний горщик	244
Оптимістичний сонет	245
Заходить вечір	246
Нікотин	246
Я все-таки осягну	247
Літак у вечірньому небі	248
Вічний революціонер! Кобзарю живий!	248
Небо листопадових ночей	249
Дуб на придніпровім лузі	249

Я бачив хаос і руїни	250
Ти кажеш: «Пережито, застаріло»	251
Погляд на світ	251
Найвагоміші слова	252
Іволги мого саду	253
Мир хаті твоїй	253
Вранішне	254
Я жду грози	254
Вони мене люблять	255
Невідкриті острови	256
Про Сибір	257
Салават	258
Чорний Лір	259
Поети	259
Дорога із Пісків	260
Вперше	262
Земле, зелене диво	262
Взимку згадую літо	264
У сні	264
Ось тільки-но літо в буянні	265
Омар Хайям	266
Спека	266
Шофери	267
Дошки	268
Будівлі	269
Перегортаючи старі блокноти	270
Далеких міст аеродроми	270
На самоті	271
Астрономи твердять	272
Трава	272
Темна ніч у сосновім лісі	273

ПОЕМИ

Вілюйський в'язень	275
Сполох уночі	329

ПЕТР ОНУФРИЕВИЧ ДОРОШКО

Избранные сочинения в двух томах

Том 2

Стихотворения и поэмы

Издательство «Дніпро»

(На украинском языке)

Редактор *Л. С. Малахова*

Художник *О. Д. Стеценко*

Художній редактор *Т. О. Ковальова*

Технічний редактор *Б. С. Грінберг*

Коректор *Н. О. Маслоva*

Інформ. бланк № 1074.

Здано до складання 30.05.80. Підписано до друку 22.08.80. БФ 39312. Формат 84×100¹/₃₂. Папір друк. № 1. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 21,84. Обл.-вид. арк. 20,233. Тираж 8000. Зам. 217.

Ціна 2 крб. 70 к.

Видавництво «Дніпро».

252601, Київ-МСП.

вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 310057, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Дорошко П. О.

Д69 Вибрані твори у двох томах. Том 2: Вірші та поеми.— К.: Дніпро, 1980.— 443 с.

До другого тому ввійшли вірші та поеми 1952—1969 рр. Більшість творів П. Дорошка цього періоду виникла на матеріалі життєвих вражень від численних мандрів поета по нашій країні — від затишного рідного Полісся і до Паміру та Заполяр'я. Поет оспівує красу звичайного навколишнього світу та облагороджуючу силу праці; його хвилюють тривоги й турботи віку — боротьба за мир, гострі екологічні проблеми, моральність нашого сучасника. Поеми «Вілюйський в'язень» та «Сполох уночі» присвячені М. Г. Чернишевському та Т. Г. Шевченку.

Д $\frac{70403-105}{M205(04)-80}$ 105.80. 4702590200

У2

ВИЙШЛИ В СВІТ:

Українська радянська поезія

СУВЕНІРНІ ВИДАННЯ

ПАВЛО ТИЧИНА
Похорон друга. *Поема*

Масові ілюстровані видання

ДМИТРО БІЛОУС
Вибране
МИХАЙЛО ДОЛЕНГО
Сім кольорів надії
ГАННА СВІТЛИЧНА
Зором серця

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

МИХАЙЛО БІЛЕЦЬКИЙ
Веселі обжинки
ОЛЕКСИЙ ДОВГИЙ
Дереворити
МИКОЛА КАРПЕНКО
Дієслово
АБРАМ КАЦНЕЛЬСОН
Осіньне гроно
ВІТАЛІЙ КОЛОДІЙ
Пісня житнього колосу
ВІКТОР КОЧЕВСЬКИЙ
Зрідненість
ВАЛЕНТИН ЛАГОДА
Що правда, то правда
ЄВГЕН ЛЕТЮК
Вибране
ВОЛОДИМИР ЛУЧУК
Довір'я

275

ФЕДІР МОРГУН
Час віддаунку
ІВАН НЕХОДА
Вибране
БОРИС СТЕПАНЮК
Поетичний триптих
НАУМ ТИХИЙ
Будь славен день

РОСІЙСЬКА РАДЯНСЬКА ПОЕЗІЯ

ЛЕОНИД ВЫШЕСЛАВСКИЙ
Звездные сонеты и земные строфы
ЛЕОНИД ТАТАРЕНКО
Земля Ярославны
ВЛАДИМИР ДЕМИДОВ
Высоты и глубины
ЛЕОНИД ЛОБАНОВ
Окончилось жаркое лето

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

Українська радянська поезія

МАСОВІ ІЛЮСТРОВАНІ ВИДАННЯ

ВОЛОДИМИР БРОВЧЕНКО
Найдорожче
ВОЛОДИМИР ГЕТЬМАН
Розмова з коханою
СВІТЛАНА ЙОВЕНКО
Міст через осінь
АНАТОЛІЙ КОСМАТЕНКО
Вибране

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

ВІТАЛІЙ БЕРЕЗІНСЬКИЙ
Автострада
ВОЛОДИМИР ВІЛЬНИЙ
Років багрянний листопад
ЛЕОНІД ГОРЛАЧ
Десант у квітень
ГЕОРГІЙ КОВАЛЬ
Поезії

ВОЛОДИМИР КОЛОМІЄЦЬ

Від обрію до обрію

ОЛЕКСАНДР МАТІЙКО

Пісня з Росі

СТЕПАН КРИЖАНІВСЬКИЙ

Хвала життю

СТЕПАН ЛИТВИН

Цвіту братерством

ОЛЕСЬ ЛУПІЙ

Черемхова заметіль

ДМИТРО ЛУЦЕНКО

Вибране

ПЕТРО МАХ

Плеса

МИКОЛА РОМАНЧЕНКО

В обіймах матері

ІВАН СВАРНИК

Горобці й папірці

ПЕТРО СИНГАЇВСЬКИЙ

Полудневий гай

СТАНІСЛАВ СТРИЖЕНЮК

Вибране

ЛЕОНІД ТАЛАЛАЙ

Вода в пригорщі

РОСІЙСЬКА РАДЯНСЬКА ПОЕЗІЯ

БОРИС КОТЛЯРОВ

Избранные произведения в двух томах

ІВАН МИРОШНИКОВ

Огнекрылое племя

ІВАН РЯДЧЕНКО

Время винограда

2000
K
I
O
P
O
V
O
P
I
I

